

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У НОМЕРІ:

- **СУСПІЛЬНА ДУМКА**

∨ *Чи загрожує щось легітимності
Президента*

- **ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР**

∨ *Забезпечення конституційних принципів
в умовах воєнного стану*

№ 5 травень 2024

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
№ 5 (120) 2024**

(01 травня -31 травня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

Додаток до журналу
«УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРЬ»

Редакційна колегія:

Л. Дубровіна, член-кореспондент НАН України, генеральний директор НБУВ
(головний редактор);

Ю. Половинчак, керівник НЮБ (заступник головного редактора);
Н. Іванова, зав. аналітично-прогностичного відділу НЮБ;
В. Бондаренко, ст. наук. співроб. НЮБ

Заснований у 2014 році
Видається один раз на місяць

Передрук – тільки з дозволу редакції

З повнотекстовою версією видання
можна ознайомитись на сайті
Центру досліджень соціальних комунікацій
nbuviar.gov.ua

ЗМІСТ

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	3
КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ	7
СУСПІЛЬНА ДУМКА	
<i>В. Портников</i> , Крим.Реалії: Спецоперація «легітимність».....	12
<i>О. Куренкова</i> , Суспільне. Новини: «Хто наполягає на виборах, має бути спостерігачем в окопах». Чому український президент не втрачає легітимність	13
<i>Т. Безрук</i> , Дзеркало тижня: Трикутник судової влади. Чому в реформи немає внутрішніх лідерів?	15
<i>С. Хоменко</i> , ВВС: Проблема п'яти років. Чи загрожує щось легітимності Володимира Зеленського після 20 травня	19
<i>О. Коваленко</i> , <i>Д. Раєвський</i> , Бабель: У травні 2024 року спливають п'ять років президентства Зеленського. Кажуть, що він утратить легітимність. Це правда? — Ні, це антиконституційна маячня. Юридичний і антифейковий розбір «Бабеля».....	26
<i>В. Ульяненко</i> , Главком: Україна заявила про обмеження прав громадян. Експерт пояснив, чому так треба було зробити раніше	28
<i>М. Томенко</i> , OBOZREVATEL: Уроки референдуму про множинне (подвійне) громадянство в Литві для України	29
ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	30
ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР	
<i>Головатий С.</i> Еволюція української офіційної доктрини конституційного права.....	36
<i>Городовенко В.</i> Забезпечення конституційних принципів в умовах воєнного стану: досвід Конституційного Суду України	55
<i>Жигалкін І.</i> Дисциплінарне провадження в. принципи правосуддя.....	58
<i>Чиркін А., Магера А., Кириченко Ю.</i> Висновок експертів Центру політико-правових реформ щодо повноважень Президента України.....	77
НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	84

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

28 травня, на спеціальному пленарному засіданні Суду Сергій Різник склав присягу судді Конституційного Суду України та засвідчив її текст особистим підписом.

Голова спеціального пленарного засідання Сергій Головатий вручив Сергію Різнику мантию судді, нагрудний знак і посвідчення судді Конституційного Суду України та привітав із набуттям повноважень судді Конституційного Суду України.

Сергій Головатий наголосив, що в час, коли Збройні Сили України захищають нашу державу в боротьбі з озвірілим Левіатаном – кожен українець, увесь Український народ і вся Україна мають бути впевнені в тому, що в них є надійний охоронець – захисник в особі Конституційного Суду України, який стоїть на варті конституційного ладу.

Під час спеціального пленарного засідання Суду також були присутні Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко, Голова Ради суддів України Богдан Моніч, Голова Асоціації суддів Конституційного Суду України Іван Домбровський, посадові особи органів державної влади, громадяни України та представники медіа.

Довідково. Різник Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної співпраці Львівського національного університету імені Івана Франка, заступник Голови Науково-консультативної ради Конституційного Суду України.

Після успішного проходження оцінювання Дорадчою групою експертів, Верховна Рада України 23 травня ц.р. призначила його суддею Конституційного Суду України відповідно до Постанови № 3746–ІХ (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/sergiy-riznyk-nabuv-povnovazhen-suddi-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny>). – 2024. – 28.05*).

Делегація Конституційного Суду України у складі суддів Суду Віктора Городовенка

та Галини Юровської взяла участь у роботі XIX Конгресу Конференції європейських конституційних судів на тему „Форми та межі прояву суддівської стриманості: приклад конституційних судів“, що його було проведено 21–24 травня 2024 року в Кишиневу (Республіка Молдова).

Конференція європейських конституційних судів (далі – КЄКС) є впливовою міжнародною організацією, яка була заснована в Дубровнику в 1972 році і об'єднує 40 представників європейських конституційних судів або органів із подібною юрисдикцією, які здійснюють конституційний контроль.

Конференція КЄКС сприяє обміну інформацією між своїми членами з питань, що стосуються методів і практики конституційного контролю, вживає заходів для зміцнення незалежності конституційних судів як важливого елементу гарантування та реалізації демократії та правної держави, а також приділяє особливу увагу захисту людських прав.

Конгрес організують кожні три роки і цього року він знаменує завершення головування Конституційного Суду Республіки Молдова.

У роботі Конгресу взяли участь представники органів конституційного контролю, міжнародних організацій та фондів, мовних та регіональних груп Усесвітньої конференції конституційного правосуддя, дипломатичного корпусу, урядових організацій тощо.

Під час урочистого відкриття XIX Конгресу КЄКС зі вступними промовама виступили Голова Конституційного Суду Республіки Молдова Домніка Маноле, Президент Республіки Молдова пані Майя Санду, Президент Європейського суду з прав людини Сіюфра О'Лірі та Президент Європейської комісії „За демократію через право“ (Венеційська Комісія) Клер Базі Малорі.

Учасники Конгресу КЄКС провели три пленарних засідання, під час яких обговорили взаємодію конституційних судів із наднаціональними судами, політико-правові питання в межах юрисдикції конституційних судів, захист конституційних принципів в умовах надзвичайного стану.

Суддя Конституційного Суду України Віктор Городовенко представив учасникам Конгресу доповідь на тему „Забезпечення конституційних принципів в умовах воєнного стану: досвід Конституційного Суду України“.

Віктор Городовенко розповів міжнародним партнерам про роботу Конституційного Суду в умовах війни. У своєму виступі він зазначив, що вже одинадцятий рік триває збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалась 20 лютого 2014 року і набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року. Увесь цей час Конституційний Суд України стоїть на сторожі верховенства Конституції України як Основного Закону України та дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, на жоден день не припиняючи реалізацію своїх юрисдикційних повноважень щодо забезпечення конституційних принципів та гарантій.

Практика Конституційного Суду України свідчить про те, що навіть в умовах воєнного стану та відступу України від низки зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права він обстоює позицію щодо недопустимості порушення сутності конституційних прав і свобод.

У своєму виступі Віктор Городовенко навів низку юридичних позицій Конституційного Суду України стосовно критеріїв оцінки допустимості обмежень прав і свобод людини і громадянина. Суддя також зазначив, що протягом дії в Україні воєнного стану предметом розгляду Конституційного Суду України були питання захисту гарантованих Конституцією України людської гідності, права власності, права на працю, права на житло, соціальних гарантій, права на судовий захист, індивідуалізації юридичної відповідальності та ін.

Віктор Городовенко підкреслив, що вирішуючи питання забезпечення конституційних принципів в умовах воєнного стану, Конституційний Суд України зважає на акти міжнародного права, усталену практику Європейського суду з прав людини, рішення конституційних судів європейських держав,

висновки Венеційської Комісії, що з огляду на стратегічний курс України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі має важливе значення для наближення національної правової системи до європейських і міжнародних стандартів.

Розглядаючи питання щодо конституційності обмежень прав і свобод людини і громадянина, Конституційний Суд України у кожній конкретній справі оцінює відповідність таких обмежень критеріям необхідності, пропорційності і тимчасовості та враховує поточну ситуацію в державі з тим, щоб не допустити нівелювання сутності відповідних конституційних прав і свобод. І навіть в умовах воєнного стану Конституційний Суд України у своїх рішеннях обстоює утвердження в Україні правовладдя, демократії та людських прав як триади засадничих європейських цінностей.

З тематичними доповідями також виступили Голова Конституційного Суду Республіки Австрія Крістоф Грабенвартер, Голова Федерального Конституційного Суду Німеччини Штефан Гарбарт, Голови Конституційного Суду Королівства Бельгія П'єр Ніуль та Люк Лаврисен, заступник Голови Конституційного Суду Італійської Республіки Джованні Аморозо, Голова Конституційного Суду Латвійської Республіки Алдіс Лавіньш, Голова Конституційного Суду Чеської Республіки Йозеф Бакса, суддя Конституційного Суду Румунії Лаура-Юліана Скінтей, член Конституційної Ради Французької Республіки Корінн Лук'єн, Голова Конституційного Суду Португальської Республіки Жозе Жоао Абрантес, Голова Конституційного Суду Словацької Республіки Іван Фіачан.

Окрім цього, за традицією Конгресу Конференції – організатор заходу – Конституційний Суд Республіки Молдова підготував генеральну доповідь Конгресу на тему „Форми та межі прояву суддівської стриманості: приклад конституційних судів“, що її презентувала Голова Конституційного Суду Республіки Молдова Домніка Маноле.

Під час заключного засідання Президент Усесвітньої асоціації юристів та Всесвітньої фундації права Хав'єр Кремадес, Почесний

Президент Латвійської Республіки, колишній суддя Суду справедливості Європейського Союзу Егілс Левітс та професор Регенсбурзького університету (ФРН) Райнер Арнольд підбили підсумки цього заходу.

У ході проведення Конгресу КЄКС відбулося засідання керівного органу організації – Кола Голів, в якому від імені Конституційного Суду України взяв участь Віктор Городовенко.

Під час цього засідання учасники обговорили, зокрема, звітні та інші організаційні аспекти проведення Конгресу КЄКС. Крім того, розглянули заяву Конституційного Суду Республіки Косово щодо членства в Конференції європейських конституційних судів. За результатами обговорення заяви було вирішено створити комітет щодо вивчення цього питання та підготування висновку для розгляду на наступному підготовчому засіданні Кола Голів. Також Коло Голів розглянуло та підтримало пропозицію Конституційного Суду Чеської Республіки щодо створення Постійного офісу Конференції європейських конституційних судів для адміністрування загального вебсайту КЄКС та зберігання архіву документів щодо діяльності КЄКС.

За підсумками засідання Кола Голів ухвалено рішення, що організатором XX Конгресу КЄКС буде Конституційний Суд Республіки Албанія.

У межах візиту відбулася робоча зустріч делегації Конституційного Суду України із Надзвичайним і Повноважним Послом України у Республіці Молдова Марком Шевченком, у ході якої йшлося про співпрацю між органами влади, процес відбору суддів Конституційного Суду України тощо.

Окрім цього, під час візиту делегації відбулася робоча зустріч із Головою Конституційного Суду Республіки Молдова Домнікою Маноле та суддями Конституційного Суду Республіки Молдова Ніколає Рошкою, Сергеем Цурканом та Владіміром Цурканом. Сторони обговорили актуальні питання конституційного правосуддя та виклики, з якими стикаються суди наразі. Вони обмінялися думками та досвідом з питань функціонування органів конституційного контролю України та Молдови, обговорили питання подальших напрямів розвитку

співробітництва, зокрема у контексті обміну рішеннями, юридичними позиціями, навчальними візитами. Крім того, сторони домовилися про оновлення Меморандуму про співробітництво між Конституційним Судом України та Конституційним Судом Республіки Молдова, що його було вчинено 5 червня 2002 року у Києві.

Суддя Конституційного Суду України Галина Юровська зазначила про необхідність продовження та розширення двосторонньої співпраці між конституційними судами України та Молдови, які є багаторічними партнерами. Окрім цього, Галина Юровська підкреслила, що Україна і Молдова обрали демократичний шлях розвитку та вже досягли значного прогресу на шляху до членства в Європейському союзі, тож поглиблення діалогу між конституційними судами є надзвичайно важливим.

Судді Конституційного Суду України зазначили, що співпрацю між конституційними судами України і Молдови угрунтовано не лише на підтримці, а й справжній дружбі та наголосили, що така співпраця употужнює інституційну спроможність Конституційного Суду України і відзначили важливість обміну знаннями та досвідом між країнами у сфері правозахисту (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/delegaciya-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-vzyala-uchast-u-roboti-hix-kongresu-konferenciyi>)*). – 2024. – 27.05).

Судді Конституційного Суду України Оксана Гришук, Василь Лемак, Олег Первомайський, Олександр Петришин, Ольга Совгіря, Галина Юровська взяли участь у круглому столі, під час якого разом з колегами із Конституційного Суду Латвійської Республіки обговорили питання використання права на подання конституційної скарги та виступили із тематичними доповідями.

Конституційний Суд Латвійської Республіки представляли: Голова Суду Алдіс Лавіньш, заступниця Голови Суду Ірена Куціна, судді Суду Гунарс Кусіньш, Яніс Нейманіс, Артурс Кучс, Аніта Родіня, Яутріте Брієде.

Захід організований в межах спільного проєкту Ради Європи та Конституційного Суду

України „Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні“, впровадженого в межах третьої фази спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи „Партнерство заради добропорядного врядування“, Фаза III (далі – Проєкт) та проводився в Кракові (Республіка Польща) з 9 по 10 травня 2024 року.

Раду Європи на заході представляли менеджерка Проєкту Сюзанна Мнацаканян та асистентка Проєкту Аліса Ткачова.

Під час круглого столу судді провели низку засідань, під час яких обговорили системи функціонування органів конституційного контролю України та Латвії; зміст та форми права на конституційну скаргу; рекомендації щодо розгляду конституційних скарг у світлі шляху України до ЄС; подальшу співпрацю між конституційними судами обох країн.

Під час відкриття заходу з вітальними словами виступив Голова Конституційного Суду Латвійської Республіки Алдіс Лавіньш та суддя Конституційного Суду України Олег Первомайський.

Олег Первомайський зазначив, що з початком військової агресії росії проти України, утвердження людських прав стало ще більш важливим. „Нам надзвичайно приємно, що завдяки спільному Проєкту Ради Європи та Конституційного Суду України ми можемо поглиблювати нашу співпрацю з латвійськими колегами та обмінюватися досвідом на двосторонньому рівні“, наголосив суддя. Він також зауважив, що юридичні позиції, що їх застосовано в рішеннях Конституційного Суду Латвійської Республіки часто застосовуються у рішеннях органу конституційного контролю України. Тому такі фахові зустрічі з міжнародними колегами є дуже корисними та плідними.

Суддя Конституційного Суду України Олександр Петришин для учасників заходу представив доповідь на тему „Нормативна“ конституційна скарга в Україні“.

Він розповів про передумови запровадження інституту конституційної скарги в Україні, зазначивши, що в нормах Конституції України вперше в історії вітчизняного конституціоналізму був запроваджений

інститут конституційної скарги, який мав на меті не лише захист індивідуальних конституційних прав, а й зменшення кількості звернень до ЄСПЛ. Суддя акцентував увагу на питаннях, що виникають в процесі розгляду конституційних скарг та після ухвалення Судом рішень у справах за конституційними скаргами та які потребують розв’язання. Він наголосив на потребі подальшого вдосконалення інституту конституційної скарги для підвищення її дієвості в захисті прав людини. За його словами повна конституційна скарга може стати найбільш ефективним інструментом захисту прав людини та невід’ємним елементом правової системи України.

Суддя Конституційного Суду України Ольга Совгіря виступила з доповіддю на тему „Остаточність судового рішення як умова прийнятності конституційної скарги та тлумачення крізь призму принципу «in dubio pro homine»“.

Вона зосередила увагу на вимогах до змісту конституційної скарги та до порядку її подання. Суддя зазначила, що Закон України «Про Конституційний Суд України» визначає, що конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності формальним вимогам до змісту конституційної скарги, а також якщо: вичерпано всі національні засоби юридичного захисту та здня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців. Недотримання цих вимог є формальною підставою для визнання конституційної скарги непринятною. У цьому контексті суддя наголосила, що КСУ змінив свою практику відмови у відкритті конституційного провадження в справі лише на формальних підставах, таких як ненадання копій нормативно-правових актів чи засвідчення копії остаточного судового рішення не тим судом, що його ухвалив.

Також Ольга Совгіря розповіла, що остаточність судового рішення є важливою умовою прийнятності конституційної скарги, яка визначена на рівні Конституції України. Суддя звернула увагу на важливість підходу до тлумачення остаточності судового рішення

крізь призму принципу «in dubio pro homine», який перекладається як «у вагомих сумнівах – на користь людини» та передбачає, що у спірних ситуаціях суди повинні намагатися вибрати інтерпретацію закону, яка максимально захищає права та інтереси саме особи.

Суддя Конституційного Суду України Василь Лемак представив доповідь на тему „Обмеження людських прав в умовах війни: де межа? (перший досвід України)“.

У виступі суддя, зокрема, окреслив критерії обмежень людських прав у період війни (іншої надзвичайної ситуації), розповів про доктрину і міжнародну практику, а також окреслив розуміння допустимості обмежень людських прав у частині другій статті 64 Конституції України. Василь Лемак наголосив, що головним обмежувачем обмежень людських прав і свобод є конституційна ціль такого обмеження, тобто ціль обмеження, визначена в конституційному тексті. Питання не тільки в словесних конструкціях, які пов’язують обмеження з певними конституційними приписами, а в понятійному і логічному зв’язку між ними. З іншого боку, це означає, що так звана правомірна (легітимна) мета державного втручання не може бути виведена загалом із суспільного інтересу, від того, як вона розуміється законодавцем чи іншими органами державної влади

На думку судді, більшість людських прав, гарантованих Конституцією України, є не тільки суб’єктивними правами в публічній сфері, а й також об’єктивно вираженими принципами, закладеними в Конституції України. Тож, зазначив суддя, при оцінці втручання до них за відомими методиками домірності й збереження сутності людського права, безумовно слід передусім відповісти на запитання – чи не порушують вони приписів *expressis verbis* у Конституції України. Це є та крайня межа, яку не дозволено переступати, якщо пам’ятати місію конституційного судочинства – захищати Конституцію, навіть в умовах війни.

Під час круглого столу свої доповіді також представили судді Конституційного Суду Латвійської Республіки Гунарс Кусіньш, Аніта Родіня та Артурс Кучс.

Судді Конституційного Суду України подякували міжнародним партнерам та латвійським колегам за послідовну підтримку та можливість здійснювати фаховий обмін досвідом, знайомитися з найкращими міжнародними практиками та для їх застосування в роботі (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/suddi-konstytuciynih-sudiv-ukrayiny-ta-latviyi-obminyalysya-dosvidom-z-vykorystannya-prava-na>). – 2024. – 13.05*).

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ

Другий сенат Конституційного Суду України 13 травня 2024 року на пленарному засіданні ухвалив Рішення щодо неконституційності окремих приписів Закону України „Про судовий збір“ за конституційною скаргою Лопушанського Володимира Михайловича.

Заявник просив Суд перевірити на відповідність Конституції України частину другу статті 3, підпункт 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ від 8 липня 2011 року № 3674–VI зі змінами (далі – Закон).

Зазначеними приписами Закону встановлено обов’язок стягувача у виконавчому провадженні

сплачувати судовий збір за подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи виконавчої служби за зверненням з апеляційною чи касаційною скаргою на ухвалу судді, постановлену за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця.

Автор клопотання наголошував, що застосування в остаточному судовому рішенні в його справі приписів Закону, що їх він оспорує, порушує його право на судовий захист та на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади,

посадових і службових осіб (частини перша, друга статті 55 Конституції України) та не забезпечує виконання державою судового рішення й контролю за його виконанням (стаття 1291 Основного Закону України).

Розв'язуючи питання порушені в конституційній скарзі, Конституційний Суд України визнав частину другу статті 3, підпункт 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ від 8 липня 2011 року № 3674–VI зі змінами такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), втім, що вони уможливають справляння судового збору при поданні апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, постановлену за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

У Рішенні Суд наголосив на значущості приписів частин першої, другої статті 55 Конституції України щодо права кожного захищати в судовому порядку свої права і свободи, що зазнають порушення або утиску внаслідок рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень, а також вказав, що приписи третього речення частини другої статті 3, статті 8, частин першої, другої статті 55 Основного Закону України зобов'язують державу запровадити на законодавчому рівні такий юридичний механізм реалізації права особи на судовий захист, який забезпечуватиме процесуальні можливості для реального захисту та поновлення порушених прав і свобод.

Суд вважає, що право на судовий захист, установлене частиною першою статті 55 Конституції України, слід розглядати у зв'язку з основними засадами судочинства, визначеними приписами частини другої статті 129 Конституції України, та з урахуванням права на справедливий суд (складником якого є обов'язок держави виконати судові рішення), гарантованого статтею 6 Конвенції, як його тлумачить Європейський суд із прав людини.

Суд констатував, що має місце необґрунтоване втручання в право стягувача на доступ до суду, оскільки особі, яка сплатила судовий збір за подання до суду позовної заяви й отримала доступ до суду та домоглася ухвалення на її користь обов'язкового судового рішення, доводиться додатково (повторно) сплатити судовий збір за здійснення судового контролю за виконанням судового рішення.

Зазначене вказує на відсутність належних юридичних механізмів реалізації права на доступ до суду, а також свідчить про брак реального судового контролю на стадії виконання судового рішення, оскільки має місце ускладнення практичної реалізації особою її права на доступ до суду, що є порушенням конституційних засад судочинства та принципів цивільного процесуального права.

З огляду на наведене, ураховуючи те, що особа, оскаржуючи ухвалу суду першої інстанції, намагається насамперед усунути наслідки порушення її прав, спричинені невиконанням судового рішення, Суд вказав, що законодавець не діяв відповідно до принципів справедливості, розумності, пропорційності, забезпечення балансу між інтересами держави в стягненні судового збору та інтересами заявника щодо доступу до правосуддя.

Суд дійшов висновку, що частина друга статті 3, підпункт 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону є такими, що суперечать частині першій статті 8, частинам першій, другій статті 55, статті 1291 Конституції України.

Визнані неконституційними в зазначеному аспекті приписи Закону, утрачають чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

Суддя-доповідач у цій справі – Галина Юровська (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://csu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-nekonstytucijnymu-prypysy-zakonu-ukrayiny-pro-sudovyy-zbir-yakumu-i-vykonavchomu>). – 2024. – 13.05*).

Київський апеляційний суд 1 травня 2024 року розглянув апеляційну скаргу, подану в інтересах в.о. Голови КСУ Сергія Головатого на рішення Голосіївського районного суду

міста Києва від 2 січня 2024 року про визнання його винним у вчиненні адміністративного правопорушення, визначеного частиною першою статті 18846 КУпАП, та застосування адміністративного стягнення у вигляді штрафу в розмірі 1700 гривень на підставі складеного НАЗК протоколу про адміністративне правопорушення від 8 листопада 2023 року.

Коротко про перебіг справи

До Конституційного Суду України 14 вересня 2023 року НАЗК скерувало запит із вимогою надати інформацію та копії певних документів, частина з яких стосувалася конституційного провадження.

КСУ надав НАЗК запитувану інформацію та частину документів, відмовивши в решті через брак законних підстав їх надання.

12 жовтня 2023 року НАЗК внесло припис в.о. Голови КСУ Сергію Головатому, надалі вимагаючи надати копії всіх документів.

8 листопада 2023 року НАЗК склало протокол стосовно в.о. Голови КСУ Сергія Головатого за невиконання своїх буцім-то «законних» вимог.

За результатами розгляду протоколу НАЗК Голосіївський районний суд міста Києва від 2 січня 2024 року визнав Сергія Головатого винним у вчиненні адміністративного правопорушення.

Київський апеляційний суд 1 травня 2024 року визнав незаконним припис НАЗК та скасував постанову суду першої інстанції з огляду на таке:

-Голосіївський районний суд міста Києва не перевірив законність припису НАЗК;

-установлений 9 червня 2016 року Порядок оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів НАЗК з питань запобігання корупції скасовано 6 грудня 2019 року наказом НАЗК;

-станом на час унесення припису від 12 жовтня 2023 року та складення протоколу від 8 листопада 2023 року стосовно в.о. Голови КСУ Сергія Головатого нормативного врегулювання порядку оформлення уповноваженими особами НАЗК приписів про порушення вимог Закону України „Про запобігання корупції“ не було;

-21 листопада 2023 року КСУ оскаржив припис НАЗК до Київського окружного

адміністративного суду. Проте відомостей щодо будь-яких процесуальних дій адміністративного суду в межах цієї справи дотепер немає;

-витребовувані в приписі НАЗК документи та інформація безпосередньо стосувалися конституційного провадження у справі № 2-1/2023 (125/23) за конституційним зверненням 49 народних депутатів України про надання висновку щодо конституційності Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 року, ратифікованої Законом України „Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України“ від 27 квітня 2010 року № 2153–VI;

-суддя-доповідач у цій справі – Сергій Головатий;

-апеляційний суд указав, що НАЗК витребував інформацію та документи, які безпосередньо стосуються конституційного провадження, тоді як витребування таких матеріалів заборонено законом.

Апеляційний суд зазначив, що відповідно до пункту 1 статті 247 КУпАП НАЗК не мало права розпочати провадження у справі про адміністративне правопорушення, а розпочате – підлягало закриттю через відсутність події та складу адміністративного правопорушення.

Установлені під час апеляційного розгляду обставини свідчать про відсутність у матеріалах справи доказів винуватості в.о. Голови КСУ Сергія Головатого у вчиненні адміністративного правопорушення, визначеного частиною першою статті 18846 КУпАП, а відповідно – і складу адміністративного правопорушення.

Київський апеляційний суд своєю постановою подану в інтересах Сергія Головатого апеляційну скаргу задовольнив, постанову суду першої інстанції скасував та закryw провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності на підставі пункту 1 частини першої статті 247 КУпАП через відсутність у його діях складу адміністративного правопорушення,

визначеного частиною першою статті 18846 КУпАП.

Постанова апеляційного суду набрала законної сили, є остаточною й оскарженню не підлягає.

Коментуючи судові рішення Київського апеляційного суду від 1 травня 2024 року, в.о. Голови КСУ Сергій Головатий зазначив, зокрема, таке:

„Рішення апеляційної інстанції чітко встановило незаконність дій НАЗК як стосовно судді-доповідача в конкретній справі, так і стосовно КСУ як інституції судочинства. А тому є підстави вважати систему дій в цій справі з боку НАЗК як політичний тиск на суддю і Суд загалом, тобто втручання органу виконавчої влади в конституційне судочинство.

Напоказ вийшло, що НАЗК вступило в співпрацю з таким собі адвокатом Володимиром Богатирем, який ще 22 червня 2023 року, невдоволений як відкриттям провадження в справі про укладення Харківських угод 2010 року, так і тим, що суддею-доповідачем у ній визначено Сергія Головатого, звернувся до Президента України В. Зеленського з вимогою „ініціювати негайне звільнення Сергія Головатого з посади судді КСУ та з посади члена Венеційської Комісії“.

Самецезвернення В. Богатиря стало відправною точкою системних дій НАЗК, спрямованих на перешкоджання конституційному судочинству в означеній справі. Дотепер конституційне провадження в цій справі заблоковане.

Загальновідомо, що ще в липні 2023 року працівники ДБР завершили досудове розслідування кримінального провадження в справі про державну зраду В. Януковича і В. Богатиря (як тодішнього заступника міністра юстиції) і відповідно скерували до суду звинувачувальний акт щодо захоплення цими двома особами державної влади в 2010 році.

На цьому тлі постає не одне запитання. Зокрема, чи не на захист приватних інтересів звинувачених у державній зраді Януковича і Богатиря пристало НАЗК? Такі дії працівників НАЗК – це їхня приватна ініціатива, чи це продовження традиції совка – виконувати накази „вищого керівництва“?

Шкода лише, що до низки протиправних дій НАЗК долучилася, свідомо або несвідомо, суддя Голосіївського суду, що ухвалювала рішення в першій інстанції“ (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://csu.gov.ua/novyna/kyivskyyu-apelyaciyuu-sud-vuznav-nezakonnym-prypys-nazk-stosovno-vukonuvacha-obov'yazkiv>). – 2024. – 9.05*).

Другий сенат Суду 1 травня 2024 року на відкритій частині двох пленарних засідань у формі письмового провадження розглядав справу за двома конституційними скаргами Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо конституційності частини першої статті 423 Цивільного процесуального кодексу України (далі – Кодекс).

Відповідно до частини першої статті 423 Кодексу „рішення, постанова або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами“.

Судді-доповідачі у цих справах Віктор Городовенко та Галина Юровська під час пленарних засідань виклали зміст конституційних скарг та обґрунтування заявника.

В'ячеслав Плескач звернувся до Конституційного Суду України з клопотаннями перевірити на відповідність Конституції України частину першу статті 423 Кодексу „щодо неможливості перегляду ухвали суду про відмову у відкритті касаційного провадження за виключними обставинами у зв'язку із визнанням неконституційним за рішенням Конституційного Суду України застосованого в ній закону“.

Заявник вважає, що „виключення законодавцем ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження з числа актів, які можуть бути переглянуті за виключними обставинами у випадку визнання закону неконституційним за рішенням Конституційного Суду України, є порушенням <...> конституційних прав на доступ до суду і доступ до КСУ із конституційною скаргою – оскільки це обмежує <...> в праві домагатися відновлення

конституційної законності у судовій справі, де було порушено <...> права і свободи через застосування неконституційного закону“.

Він твердить, що було порушено не лише його „конституційне право на конституційну скаргу“, а й – „право на доступ до суду... оскільки обмеження ... в праві на перегляд за виключними обставинами судового рішення, ухваленого судом із застосуванням закону, що визнаний неконституційним за рішенням Конституційного Суду України, призвело до обмеження ... в праві на доступ до суду касаційної інстанції“.

Після дослідження матеріалів цих двох справ на відкритій частині пленарних засідань Другий сенат перейшов до закритої частини пленарних засідань (**Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/sud-rozglyadav-spravy-zadvoma-konstytucijnymy-skargamy-vyacheslavapleskacha-yakyy-osporuyue>)**). – 2024. – 1.05).

Перший сенат Конституційного Суду України 1 травня 2024 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розпочав розгляд справи за конституційною скаргою Падеріна Володимира Олександровича.

Заявник просить Суд перевірити на конституційність пункт 5 частини першої статті 46 Закону України „Про вищу освіту“ від 1 липня 2014 року № 1556–VII, за яким підставами для відрахування здобувача вищої освіти є, зокрема, „порушення умов договору (контракту), укладеного між закладом вищої освіти та особою, яка навчається, або фізичною (юридичною) особою, яка оплачує таке навчання“ (пункт 5 частини першої статті 46).

Суддя-доповідач у справі – Оксана Гришук.

Під час пленарного засідання Суд вирішив відкласти розгляд цієї справи у зв'язку з неявкою суб'єкта права на конституційну скаргу Володимира Падеріна та/або його представника Микити Євтіфеева.

Отже, у розгляді цієї справи Суд оголосив перерву (**Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/pershyy-senat-rozpochav>**

rozglyad-spravy-shchodo-konstytucijnosti-zakonodavchyh-prypysiv). – 2024. – 1.05).

Законопроект «Про особливості управління об'єктами державної власності в лісовій галузі та порядок утворення та діяльності спеціалізованого державного лісогосподарського акціонерного товариства «Ліси України» вчергове обговорили 14 травня 2024 року на узгоджувальній нараді в Державному агентстві лісових ресурсів України з представниками інших органів державної влади та Асоціації міст України.

Законопроектом пропонується позбавити громади прав власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення при визначенні особливостей утворення та діяльності спеціалізованого державного лісогосподарського акціонерного товариства «Ліси України».

Представники Міністерства юстиції, Міністерства аграрної політики та продовольства України й Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру підтримали позицію Асоціації міст України про те, що цей законопроект порушує конституційні гарантії місцевого самоврядування, позбавляє територіальні громади матеріальної та фінансової основи, знищує результати реформи місцевого самоврядування та децентралізації.

За результатами узгоджувальної наради прийнято рішення винести законопроект на розгляд Уряду.

На сайті Президента України петиція проти цього законопроекту набрала 25974 голоси громадян України. Проти вилучення земель лісогосподарського призначення з власності громад виступили деякі обласні ради.

Асоціація міст України звертається до Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала про відхилення Урядом України проекту Закону України «Про особливості управління об'єктами державної власності в лісовій галузі та порядок утворення та діяльності спеціалізованого державного лісогосподарського акціонерного товариства «Ліси України»», яким порушується Конституція України (**Асоціація міст України (<https://auc.org.ua/novyna/vyluchennya-lisovyh-zemel-u-gromad-superechyt-konstytuciyi-ukrayiny>)**). – 2024. – 16.05).

В. Портников, Крим.Реалії: Спецоперація «легітимність»

До російських пропагандистів, які ставлять під сумнів легітимність Володимира Зеленського як президента України, підключився сам російський лідер. На пресконференції в Ташкенті Володимир Путін довго трактував відповідні статті української Конституції, які, на його думку, передбачають передачу влади від президента спікеру парламенту після п'яти років повноважень. Про те, що ця Конституція має статті про перебування у складі України Криму, Севастополя та інших окупованих та анексованих Росією регіонів України, Путін, звісно ж, не згадав. Українська Конституція цікавить його, схоже, виключно у частині спроби дестабілізації ситуації в сусідній країні.

Авжеж, ми можемо обговорювати те, що ще мала зробити українська влада, щоб не залишалося сумнівів у легітимності чинного глави держави після спливання п'ятирічного терміну повноважень. Але варто розуміти, що це виключно внутрішньополітична проблема України. Якби, припустимо, було б звернення до Конституційного суду, західні лідери сприйняли б його рішення як додатковий аргумент на користь легітимності повноважень української влади, а Путін – хоч би яким було б рішення суду – назвав би його «прогнозованим» і «продиктованим західними кураторами» України.

Тому що Путін свято впевнений, що тільки він може міркувати про легітимність влади в українській Конституції – і, до речі, легітимність власної влади теж.

Але ми ще не забули, що Путін отримав можливість бути «переобраним» на пост президента Росії внаслідок маніпуляцій із російською Конституцією, відомого всім «обнулення термінів»? Що насправді не Зеленський, а саме Путін, уже п'ятий термін, як перебуває в президентському кріслі, зокрема й завдяки девальвації Основного закону власної країни – він є справжнім узурпатором влади.

Втім, хотів би нагадати, що Путін завжди інтерпретував українську Конституцію так,

як це йому було зручно. І, можливо, саме ця вільність поводження з чужим законодавством допоможе нам у майбутньому виплутатися з тих незліченних правових капканів, які російський президент розставив на шляху можливого повернення до пріоритетів міжнародного права.

У Ташкенті Путін розповідав присутнім про легітимність українського парламенту. У 2014 році він був упевнений геть у зворотному – «легітимним» був Віктор Янукович, який втік з України, а рішення парламенту про відмову президента від посади не мало юридичної сили. Але хотілося б нагадати, що свою згоду з поданням про призначення новим головою Ради міністрів АРК Сергія Аксьонова Янукович направив уже після того, як його позбавили посади.

Ця згода з поданням не пройшла відповідних правових процедур, була підписана не президентом, а пересічним громадянином. І, відповідно, була і залишається юридично нікчемною – а отже, юридично нікчемними залишаються всі наступні рішення нового уряду автономії, що перетворився на ширму анексії півострова. Аж ніяк не узгоджуються зі статтями української Конституції створення альтернативних органів управління на інших окупованих територіях України, проведення псевдореферендумів та багато інших дій окупаційної влади.

Конституція – не документ, з якого можна висмикувати статті, які сподобалися Володимиру Путіну – нехай навіть сам він, очевидно, так і не вважає. І якщо говорити про приведення українського правового поля у відповідність до норм Конституції, то я можу запропонувати російському президентові простий правовий механізм: припинення військових дій та виведення окупаційних військ з усієї території, зазначеної в Конституції України.

А потім на всій цій території можна буде провести нові президентські та парламентські

вибори – і Володимиру Путіну, цьому зятятому конституціоналісту, не доведеться ламати собі голову у спробах розібратися з легітимністю Володимира Зеленського.

Все дуже просто. *(Крим.Реалії (https://ua.krymr.com/a/vitaliy-portnikov-spetsoperatsiya-legitimnost-putin-zelenskiy/32970255.html). – 2024. – 29.05).*

О. Куренкова, Суспільне. Новини: «Хто наполягає на виборах, має бути спостерігачем в окопах». Чому український президент не втрачає легітимність

20 травня спливає п'ятирічний термін від інавгурації президента Зеленського. За мирних часів до цього моменту вже мали б пройти чергові вибори, а Україна отримала б або нового президента, або вдруге переобрала чинного. Чи вважатиметься тепер Зеленський легітимним главою держави? Чи можна проводити вибори під час війни? Та чи можна це робити у дистанційному, безпечнішому форматі, якщо війна ще затягнеться – пояснює Суспільне.

Чи залишається Зеленський легітимним президентом

Стаття 108 конституції України говорить: чинний президент виконує повноваження до вступу на пост новообраного президента, а отже продовжує бути гарантом державного суверенітету (Стаття 102), забезпечує державну незалежність, нацбезпеку та є верховним головнокомандувачем ЗСУ (Стаття 106).

Останнє слово щодо того, чи точно немає підстав сумніватися в легітимності президента, мав би сказати Конституційний суд (КСУ). Наприкінці лютого, як повідомляло видання «Дзеркало тижня», в Офісі президента (ОП) підготували звернення до КСУ, однак не подали його.

Чи можна проводити вибори під час війни
«Конституція (Стаття 83) забороняє проводити парламентські вибори під час воєнного стану, але такої прямої заборони щодо президентських виборів в ній немає», – говорить аналітикиня фондації DEJURE Катерина Грищенко.

Але питання заборони виборів президента регулює закон «Про правовий режим воєнного

стану». Проте його, на відміну від Конституції, під час воєнного стану можна змінювати й це, начебто, лазівка для проведення президентських виборів. Але – в теорії. Наприклад, Стаття 71 Конституції говорить про необхідність гарантувати вільне волевиявлення виборців. Про теж саме йдеться й у постанові Конституційного суду від 2017 року. Втілити вільні вибори в умовах безпекових ризиків складно.

Чому ще проводити вибори під час війни – погана ідея

Окрім неможливості гарантувати безпеку виборців через обстріли, є й інші моменти: як зробити безпечним голосування українців на окупованих територіях? Як охопити мільйони тих, хто виїхав за кордон? «В одній лишень Польщі станом на 2023 рік на одну дільницю припадатиме близько 300 тисяч українських виборців», – говорить Ірина Павленко, завідувачка відділу політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень.

«Крім того, солдати на передовій. Ви відправите спостерігачів в окопи? Будь-хто, хто ззовні наполягає на проведенні виборів в Україні, повинен бути одним з таких спостерігачів», – каже Лукас Вей, професор політології Університету Торонто, який досліджує еволюцію політичних режимів країн з колишнього СРСР.

Ще одна причина – витрати. «Президентські вибори 2019 року коштували понад два мільярди гривень. До того ж, якщо кандидат витрачає сотні мільйонів гривень на рекламу – а він вимушений це робити, бо держава йому

гарантує безкоштовно лише 60 хвилин дебатів на Суспільному, це вже стає фактором критики, мовляв, кандидат витрачає гроші не на ЗСУ, а білборди розклеїв по країні», – каже Павленко.

Також, не ясно, як проводити агітацію. «Природа виборів – це дискусія, має бути свобода слова, свобода масових зібрань, а цього під час воєнного стану немає», – говорить Катерина Грищенко. З міркувань безпеки не в усі регіони можуть приїхати й міжнародні спостерігачі. «Такі вибори точно не будуть визнані такими, що відповідають демократичним стандартам. І президент, обраний на них, буде мати сумнівну легітимність», – пояснює Павленко.

Ольга Айвазовська – очільниця громадянської мережі «Опора», яка, зокрема, спостерігає за виборами в Україні, зауважує: інструкцій, як бути з виборами в умовах військового протистояння, немає у законодавстві й інших європейських країн. З нею погоджується і Лукас Вей: «Велика Британія не проводила виборів у розпал Другої світової війни. Вторгнення є цілком розумним поясненням не проведення виборів. Це не означає, що Україна не є демократією».

Чи є в законодавстві запобіжники від узурпації влади через дію воєнного стану

Як зазначають в «Опорі», запобіжником цього є сама процедура запровадження воєнного стану: указ про нього ухвалює президент, але цей документ має затвердити Верховна Рада. Зараз воєнний стан продовжують кожні 90 днів. Якщо виникає підозра щодо узурпації влади, парламент може, наприклад, не продовжити дію воєнного стану або скоротити його термін.

Але чи можуть вибори під час війни усе-таки відбутися

«Ніхто не тисне на Україну, щоб вона проводила вибори в умовах, коли 20% її населення «відрізані» від права голосувати», – заявила Суспільному Катаріна Матернова, пані посол ЄС в Україні.

Проте вибори все ж можуть відбутися за певних умов, пояснює Айвазовська, якщо вони стануть вимушеною опцією: «Якщо у нас, приміром, не функціонує військова

адміністрація, немає цивільної влади, немає проблем виключити з закону про правовий режим воєнного стану місцеві вибори».

Тоді парламенту доведеться затвердити формулу оцінки рівня безпеки на конкретних територіях – чи можна в таких-то громадах провести агітацію, голосування, чи ні. За словами Айвазовської, в теорії, так само з закону про режим воєнного стану можна виключити й заборону на президентські вибори. Але, додає експертка, лише тоді, коли буде зрозуміло: за нового очільника держави зможе проголосувати «не 5% населення, а хоча б більше ніж половина».

А самі українці – за чи проти виборів

В результатах опитування КМІС від лютого цього року йдеться, що вибори під час війни підтримують 15% українців, а 69% вважають, Зеленський має працювати на посаді президента до кінця воєнного стану.

Крім того, у листопаді 2023-го парламентські фракції підписали меморандум про те, що виборів – і парламентських, і президентських, до кінця воєнного стану не буде. «У нас – представницька демократія, позиція політичних партій має величезне значення», – говорить Ірина Павленко.

Коли врешті можна буде проводити вибори і як це буде

Перші повоєнні вибори мають відбутися за 6-9 місяців після завершення воєнного стану, говорить Айвазовська. За її словами, передусім Україні доведеться переглядати територіально-адміністративний устрій – частина громад буде знищена, частина знелюднена, тож будуть потрібні нові критерії, де і як проводити вибори.

Також, за підготовчий період влада мала б гарантувати можливість проголосувати 100% українцям, в тому числі й за кордоном – за прогнозами Центру економічної стратегії, щонайменше 1,4 млн українців після війни залишаться за межами країни, і ця цифра – оптимістичний сценарій. Одна з опцій, яка могла б спростити цей процес – онлайн-голосування. Хоча з приводу цього є перестороги, каже Айвазовська:

«Папір – є папір і знищення його на якійсь одній ділянці не є ризиком для всього процесу виборів. На відміну від електронної системи: якщо вдалося її зламати або дискредитувати, під питанням стане історія всіх виборів, а не конкретної ділянки. Багато хто згадає про голосування в «Дії» на «Євробаченні». Це проблема».

Ірина Павленко пропонує не відкидати голосування поштою, яке досі діє у 18 країнах:

«В США, Канаді, Великій Британії, Німеччині, Польщі це доступний і не такий вже складний спосіб. Ми теж можемо розробити зміни до виборчого кодексу. Це було б рішенням багатьох питань, особливо щодо голосування людей за кордоном» (*Суспільне.Новини* (<https://suspilne.media/741937-hto-napolagae-na-viborah-mae-buti-sposterigacem-v-okopah-comu-ukrainskij-prezident-ne-vtracae-legitimnist/>). – 2024. – 20.05).

Т. Безрук, Дзеркало тижня: Трикутник судової влади. Чому в реформи немає внутрішніх лідерів?

Справедливий суд – основна гарантія того, що Україна стане європейською. Тільки незалежне рішення суду може захистити громадянина від свавілля чиновника, інвестора – від можливих втрат бізнесу, а державу загалом – від ризику авторитаризму.

Але успіх судової реформи залежить від того, наскільки стабільно й ініціативно працюють ключові інституції судової влади – Вища кваліфікаційна комісія суддів (ВККС), Вища рада правосуддя (ВРП) та Верховний суд (ВС). Однак ВККС наразі без голови. ВРП не поспішає розглядати резонансні дисциплінарні скарги на «вовків» системи. А Велика палата Верховного суду (ВП ВС) як єдиний можливий інструмент скасування рішень ВРП уже створила прецедент як їх скасування, так і відсутності реакції на невідкриття дисциплінарного провадження там, де це було необхідно.

Яким є на сьогодні результат взаємодії цих органів? Чому кожен із них не прагне лідерства? Як це сприймає судова система?

ВККС без голови й на малій швидкості

Вища кваліфікаційна комісія суддів – перший важливий орган, який забезпечує очищення українських суддів, – місяць тому залишився без свого голови. Наприкінці березня суддя Київського апеляційного суду Роман Ігнатов подав у відставку як із посту голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів, так і члена

ВККС. «Жодного впливу під час подання заяви», – резюмував Ігнатов.

Упродовж усього терміну перебування на посаді за Ігнатовим тягнувся шлейф історії про його нібито російське громадянство. Якщо коротко, то її суть, про яку ми неодноразово писали, у тому, що після розпаду СРСР Роман Ігнатов працював прокурором у Росії. Але висновки спеціальної комісії при ВККС, яка розіслала запити спецслужбам, були на користь Ігнатова.

«Ігнатов прямо казав, що нікуди не піде з посади принаймні до червня, – розповідає один із членів ВККС. – Але він втратив усе: й репутацію, й авторитет. Він усіх нас кинув. На такі його дії не можна не злитися».

Нині у ВККС багато роботи, й вона не має зупинитися: конкурс до Вищого антикорупційного суду та конкурси до першої й апеляційної інстанції. Питання в тому, чи встигнуть до листопада цього року, як запланували, адже в листопаді завершується шестирічний строк функціонування Громадської ради міжнародних експертів, а депутати не поспішають його подовжити.

З урахуванням того, скільки проблем накопичилося в системі за час нефункціонування комісії з 2019 року, швидкість роботи ВККС є основним викликом.

Водночас триває історія з комунікацією комісії та Національного антикорупційного бюро (НАБУ). Перед ВККС стоїть завдання

створити внутрішній аналітичний відділ і отримати доступ до всіх реєстрів, якого комісія досі не має. За останньою публічною інформацією, НАБУ – а бюро не зобов'язане законом відволікатися на потреби ВККС – продовжило неформальну співпрацю з ВККС. Проте з дуже низькою пропускнуою спроможністю, що критично впливає на швидкість кваліфікаційного оцінювання суддів та, вочевидь, впливатиме на добори суддів у всі інстанції, якщо ВККС зволікатиме зі створенням аналітичного підрозділу всередині комісії.

На тлі цього комісії треба обрати нове керівництво. І якщо протягом перших трьох днів після звільнення Романа Ігнатова ентузіазму у всіх було вдосталь, то зараз його поменшало. В охочих просто немає потрібної кількості голосів, аби висунути свою кандидатуру. Оскільки або заступником, або головою обов'язково має бути суддя, то кандидатами на ці ролі в комісії обговорюють Руслана Сидоровича (не суддя), Сергія Чумака (суддя), Руслана Мельника (не суддя), Олега Коліуша (суддя) та Романа Сабодаша (не суддя).

Надалі ситуація з головою Вищої кваліфікаційної комісії може скластися так: його просто не буде й залишиться вічний-тимчасовий «виконувач обов'язків». Або ж голову почнуть нав'язувати з владних кабінетів. Якщо вже самі ніяк не можуть домовитися.

Що заважає ВРП розглядати резонансні дисциплінарки?

Другий важливий орган із очищення судової влади від недоброчесних суддів – це Вища рада правосуддя. Представники ВРП, з якими ми спілкувалися для підготовки цього матеріалу, одноставні в тому, що політичного впливу на ВРП немає. «Голова ВРП Григорій Усик не комунікує системно з офісом президента, а коли це відбувається, то спілкування досить напружене, – розповідає наше джерело у ВРП. – Наскільки мені відомо, членів ВРП Саліхова та Бурлакова знайомили з колишнім заступником голови офісу президента Андрієм Смирновим, але того звільнили. При цьому і Бурлаков, і Саліхов конфліктують із Усиком.

«Домовитися» не виходить і не намагаються. Але є проблема з колегіальними рішеннями, бо немає постійної сформованої більшості. Це впливає й на розгляд дисциплінарних скарг стосовно суддів».

Дисциплінарні скарги потрапляють до однієї з палат ВРП, і потім члени ради вирішують, чи варто притягнути цього суддю до відповідальності. Відповідальність у цьому разі – не лише звільнення, а й інші її форми, як-от, наприклад, невиклата надбавок.

«Дуже багато людей не хотіли, щоб дисциплінарна практика запрацювала. За ці роки, поки скарг не розглядали й не було ВККС, усі звикли, що можна не відповідати взагалі ні за що. Самих дисциплінарних скарг – близько 14 тисяч. Із листопада їх почали розглядати, це здебільшого спам: «Суддя виніс рішення не на мою користь, покарайте його», – розповідає співрозмовник у ВРП.

Проте в положенні про роботу Вищої ради правосуддя є пункт, у якому йдеться про так звані пріоритетні скарги, тобто ті, які треба розглядати першочергово. Наразі цей пункт працює погано, бо, наприклад, громадські організації, які стежать за судовою реформою, ще із січня цього року порушували питання про те, що Вища рада правосуддя не розглядала скарги стосовно судді Макарівського суду Олексія Тандира, якого звинувачують у смертельному ДТП. І лише 24 квітня Друга дисциплінарна палата ВРП прийняла одноставне рішення про звільнення судді. Тепер за це рішення має проголосувати весь склад ради й підтримати чи не підтримати його. Рішення стало майже визначною подією, а мало б бути звичайним у роботі ВРП.

І річ не лише в судді Тандирі, а ще й у колишньому голові Верховного суду Всеволоді Князеві, якого антикорупційні органи звинувачують у тому, що він узяв хабар у розмірі близько трьох мільйонів доларів. Протягом усього цього часу він за мовчазною згодою ВРП отримує зарплату в сотні тисяч гривень. А ще в колишньому голові ОАСК Павлові Вовку та його численній команді, справи якої так само лежать у ВРП. Не розглядаючи їх стільки часу, який сигнал системі подає новий нібито якісний і чесний орган?

«Водночас судова реформа – це велика система з багатьох рішень. Вона не може й не має зводитися тільки до конкретних прізвищ і справ, вирішення яких нібито все змінить, а потім і забезпечить від імовірних повторень», – пояснює джерело у ВРП.

І все ж таки що стримує відібраних за конкурсом членів ВРП від голосувань у резонансних справах? Суддівська солідарність? Гроші? Безкарність? Або страх перед всемогутністю Вовка і Ко? За інформацією громадської організації «Автомайдан», на початку цього року ВРП відкрила справу стосовно судді Павла Вовка. Членкиня Вищої ради правосуддя Тетяна Бондаренко, яка доповідає у цій справі, визначила її саме як пріоритетну. Але суддя Вовк подав на неї до суду і хоче аби дії Бондаренко у пріоритетності розгляду скарги визнали протиправними.

Ми звернулися до голови ВРП Григорія Усика із цими питаннями та з проханням пояснити, як урегулювати питання з дисциплінарними скаргами в резонансних справах, але відповіді наразі не отримали.

На жаль, члени ВРП, які не виносять на першочерговий розгляд скарги щодо очевидно резонансних справ, не несуть за це жодної відповідальності.

Позиція Великої палати Верховного суду, яка може скасувати рішення ВРП

«У дисциплінарних справах ВРП виступає як «суд першої інстанції». А Велика палата ВС – як «апеляція». Це забезпечує рівність, аби суддя міг себе захистити, якщо щось піде не так», – каже один із членів ВРП.

Нині є випадок, де переглянуто судову практику в частині дисциплінарного покарання судді. Тобто до цього ті санкції, які застосовувала ВРП, ВП ВС розглядала за одним сценарієм. «Але ж судова практика має бути сталою. І Верховний суд має її забезпечувати, – каже співрозмовник у ВРП. – Не може бути так, що вчора трактували в одному напрямі, потім змінились люди й почали трактувати інакше. Це буває у виконавчій владі, а в судах цього не може бути. Зараз ідеться про те, що будуть наші резонансні рішення, а потім вони можуть бути переглянуті».

Тут, звісно, логічно згадати, що ВРП, яка сама не ухвалила жодного резонансного рішення, занадто рано переводить стрілки на ВС. Однак звернімо увагу на вже створені прецеденти.

Одне з рішень, на яке вказують у ВРП, стосується судді Касаційного цивільного суду в складі Верховного суду Ольги Ступак. 2018 року адвокат Роман Маселко (який тепер є членом ВРП) подав до Вищої ради правосуддя скарги на суддю Ступак стосовно того, що вона не підтвердила, де взяла гроші, щоб купити BMW X5, й не задекларувала періоду й права користування будинком. Окрім цього, «свекруха судді придбала будинок у селі Стоянка за 1 мільйон 800 тисяч гривень, проте ці кошти вона отримала з рахунку чоловіка судді, який додатково перерахував продавцю майже 750 тисяч гривень».

2021 року Друга дисциплінарна палата ВРП винесла рішення не притягувати суддю до дисциплінарної відповідальності та припинити дисциплінарне провадження. Бо, як зазначає рада у своєму рішенні, якщо 2020 року Конституційний суд визнав статті про недостовірне декларування неконституційними (що супроводжувалося протестами у відповідь на дії КСУ), то й справи немає. Серйозно?

Після цього Маселко очікувано звернувся до Великої палати Верховного суду. Але наприкінці минулого року ВП ВС постановила залишити без змін рішення Другої дисциплінарної палати ВРП. Проте у Великій палаті є окрема думка семи суддів про рішення щодо судді Ольги Ступак.

У ній, зокрема, зазначається: «На наше бачення, Велика палата не мала погоджуватись із висновками ВРП... а мала би вказати на те, що з огляду на інформацію (рішення НАЗК... матеріали досудового розслідування... відомості про рух коштів рахунками судді та членів її сім'ї, дані пеленгування операторів мобільного зв'язку телефонного номера судді та її свекрухи)... ВРП мала би надати оцінку такій інформації та зафіксувати її у спірному рішенні, а не обмежуватись висновками про те, що правильність заповнення та повноту декларації перевіряє НАЗК, а кримінальну справу, в межах якої проводилося досудове

розслідування та виявлено факти, які негативно характеризують суддю, закрито».

Зерно, яке треба розгледіти, – в тому, що частина Великої палати Верховного суду вважає, що факти стосовно Ступак потрібно було враховувати, хоча справу й закрили. Але закрили за досить спірним рішенням КСУ! Зарано робити висновки, що ця скарга стане прецедентом щодо решти дисциплінарних скарг, які припадають пилом у ВРП, стосовно інших суддів. Але цього чомусь побоюються й у ВККС, і почасти у Вищій раді правосуддя. «В такому разі реформу очікує ходіння по колу, де ВРП звільняє суддю, той іде до Верховного суду, який скасовує рішення ВРП, скарга повертається назад до ВРП», – кажуть у раді.

«Але ж Велика палата втручається в рішення ВРП, якщо порушено процедуру або за явної свавільності рішення. Немає жодної змови якось навмисно ухвалювати рішення, які б суперечили рішенням ВРП. Ба більше, члени ради також мають досить чітко мотивувати рішення стосовно суддів», – парирують у ВС.

До того ж суддя Ступак нині сама працює у Великій палаті Верховного суду. В грудні минулого року колеги Цивільного касаційного суду делегували її до ВП. Також вона ухвалює рішення щодо дисциплінарних скарг інших суддів.

А ми ж із вами пам'ятаємо, що ще з минулого року обговорюються декілька законодавчих ініціатив щодо Великої палати ВС, які, зокрема, можуть зменшити кількість її членів (що піде на користь політичній владі). Проте, як запевняють наші джерела, керованої більшості у ВП ВС наразі немає, хоча після скандалу з Князевим там відбулася ротація. Тому уважно стежмо за руками як у ВРП, так і у Великій палаті ВС.

Водночас 4 квітня Верховний суд виніс іще одне рішення, яке не має стосунку до дисциплінарних скарг, проте є не менш цікавим. Стосується воно судді Олени Шуліки, яка влітку 2014 року їздила на відпочинок до Криму, а 2014, 2015, 2016, 2017 й 2019

року – до Росії, бо там проживав її дідусь. Саме через ці обставини в грудні минулого року ВРП винесла рішення про «відмову у внесенні президентові України подання про її призначення на посаду судді Онуфріївського районного суду Кіровоградської області». Під час співбесіди у Вищій раді правосуддя суддя Олена Шуліка заявляла, що їздила до Криму, бо закон цього не забороняв, але тепер вважає, що не варто було цього робити. Проте члени ВРП меншістю голосів вирішили, що це не можна вважати виправданням і такі дії судді свідчать про те, що в неї немає чіткої громадянської позиції.

В день голосування щодо Олени Шуліки в засіданні ВРП брали участь 15 членів із 17. Вона отримала 13 голосів. Щоб призначити її на посаду потрібно було 14 голосів. Тобто юридично два голоси вирішили, що вона недоброчесна. По суті кворуму для ухвалення рішень у ВРП немає. А немає тому що немає повного складу ВРП.

Але концепт «апеляції» працює. І суддя Шуліка звернулася до Верховного суду й уже має на руках рішення Касаційного адміністративного суду ВС на свою користь. Тепер слово за Великою палатою.

...Очевидно, що жоден із трьох ключових органів судової влади не став лідером у своїй сфері. Хаос і повільність ВККС, «несміливість» ВРП і потенційний ризик переформатування ВП ВС, яка наразі підтримує статус-кво, – червоні сигнали про те, що система не хоче змінюватись ізсередини. У підсумку судову реформу ведуть зовнішні гравці – або громадські активісти (яких завжди легко критикувати на тлі власної бездіяльності та які пропонують один варіант з-поміж безлічі можливих), або влада. Яка завжди знайде, на кого спертися всередині системи й поставити реформу на паузу. Що, власне, й відбувається котрий рік поспіль (*Дзеркало тижня* (<https://zn.ua/ukr/POLITICS/trikutnik-sudovoji-vladichomu-v-reformi-nemaje-vnutrishnikh-lideriv.html>). – 2024. – 3.05).

С. Хоменко, ВВС: Проблема п'яти років. Чи загрожує щось легітимності Володимира Зеленського після 20 травня

У 2019 році Володимир Зеленський обрався на п'ятирічний термін. Тоді можна було передбачити, що якщо він не піде на другий термін або зазнає поразки на виборах, його повноваження сплинуть навесні 2024 року, після інавгурації новообраного глави держави. 20 травня виповнюється рівно п'ять років, відколи Зеленський обійняв президентський пост.

Для самого українського лідера 20 травня стане черговим робочим днем. Можливо, більш напруженим, ніж зазвичай, через ситуацію на фронті.

У зв'язку з загостренням бойових дій Зеленський скасував усі міжнародні візити, у четвер провів засідання Ставки головнокомандувача у Харкові та висловив впевненість у тому, що українські війська зможуть зірвати російський наступ. А вже далі у планах президента – підготовка до червневого «саміту миру», продовження спорудження фортифікацій, посилення української армії та перелом ситуації на фронті.

Натомість для російської пропаганди та низки українських опонентів Зеленського наступний понеділок – його останній день на посаді президента України. День, коли Зеленський перетворюється на «простроченого президента», а Україна – на державу без легітимної влади.

Київські співрозмовники ВВС стверджують, що саме так прямо зараз на наших очах розгортається наймасштабніша комплексна інформаційна операція російських спецслужб в історії, мета якої – повалення в Україні законної влади та військова поразка Києва.

ВВС спробувала розібратися в анатомії «проблеми 20 травня» та проаналізувати, що саме зміниться для Володимира Зеленського, українського суспільства та держави в цілому з цієї датою.

Як читати Конституцію?

Суть проблеми – у колізії кількох статей української Конституції.

З одного боку, основний закон передбачає, що термін повноважень президента України становить п'ять років. З іншого – в Конституції написано, що президент перебуває на посаді до обрання та інавгурації наступного глави держави. З третього боку, Конституція прямо забороняє під час воєнного стану проводити вибори до Верховної Ради, а от заборони на проведення президентських виборів у її тексті немає.

Отож в Україні і за її межами є люди, які розшифровують цю юридичну конструкцію у наступний спосіб.

Якщо президентська каденція становить п'ять років, значить, 20 травня 2024 року – останній день президентства Володимира Зеленського. Його мав би змінити переможець президентських виборів, але їх не було призначено, хоча Конституція цілком дозволяла їх проводити.

Але якщо вже так сталося, то треба визнати, що вже 21 травня Володимир Зеленський перестане бути легітимним президентом. Тому він має піти у відставку та передати свої повноваження, як це, знову ж таки, прописано у Конституції, спікеру Верховної Ради. І вже він, тобто у нашому випадку – член президентської партії «Слуга народу» Руслан Стефанчук – має залишатися у статусі в.о. президента, поки нового главу держави не оберуть на виборах, незалежно від того, коли саме вони відбудуться.

Перебування спікера парламенту у статусі в.о. президента, нагадують прихильники цієї юридичної теорії, для України не є новиною. У лютому 2014 року після втечі з Києва Віктора Януковича парламент обрав спікером Олександра Турчинова, і він виконував повноваження глави держави протягом понад трьох місяців, аж до інавгурації Петра Порошенка.

Перелік тих, хто сумнівається у легітимності президента Володимира Зеленського після 20 травня, досить широкий – від колишнього однопартійця Зеленського, опального нардепа Олександра Дубінського, до очільника

російського МЗС Сергія Лаврова. Об'єднав цих людей хіба що те, що вони є опонентами, а часом і ворогами українського лідера.

Противники цієї теорії переконані, що питання легітимності президента після 20 травня яйця виїденого не варта.

Найпростіший аргумент, який вони наводять, – це те, що жоден український президент не перебував на посаді рівно п'ять років день у день. Наприклад, другий президентський термін Леоніда Кучми через Майдан-2004 і третій тур президентських виборів розтягнувся до п'яти років і двох місяців. Попри це, сумнівів у легітимності жодного з українських президентів у зв'язку з цим не виникало.

При цьому деякі співрозмовники ВВС визнають, що формулювання Конституції справді закладають фундамент для різночитань.

У недавньому інтерв'ю ВВС міністр юстиції України Денис Малюська заявив, що норми Конституції стосовно терміну повноважень президента у воєнний час «сформульовані таким чином, що той, хто хоче знайти, до чого придратися або на чому побудувати теорію змови, той це знайде».

«Запитати б авторів-розробників (Конституції), чи була в цьому якась глобальна ідея. Це мені було б дуже цікаво. Я підозрюю, що це був просто недолік техніки, неухважність», – продовжив Малюська.

У середині 90-х, коли розроблявся текст української Конституції, пояснював він, її автори навіть уявити не могли, що Україна буде в стані повномасштабної війни, тому, судячи з усього, і поставилися до відповідних положень несерйозно.

Один із тих самих авторів Конституції, колишній віцепрем'єр та посол України в Білорусі, а сьогодні – університетський викладач Роман Безсмертний у розмові з ВВС згадує, що навпаки, над цими формулюваннями жорстко дискутували найкращі юридичні уми країни.

Якщо аналізувати норми Конституції системно, а не кожному окремо, вириваючи їх із тіла основного закону, продовжує Безсмертний, стає зрозумілим і задум авторів, і філігранність обраних ними формулювань.

За його словами, перед авторами Конституції стояли дві великі задачі. Перша – за будь-яку ціну уникнути загрози переривання влади, утворення у державі «вакууму влади». Саме тому до Конституції вписали однозначне положення про те, що президент залишається на своїй посаді до вступу на посаду його наступника, коли б його не було обрано.

Тут же варто згадати і про ще одну конституційну норму, яка забороняє чинному президенту передавати свої повноваження іншим особам і органам.

Друге завдання, продовжує Безсмертний, – не допустити можливості узурпації влади будь-яким суб'єктом у кризових обставинах. Саме з цією метою автори Конституції вирішили додатково посилити роль Верховної Ради, включивши до основного закону норму про заборону парламентських виборів під час воєнного стану.

Тому, констатує Безсмертний, Конституція наказує Зеленському залишатися на президентському посту, доки на легітимних виборах не буде обрано його наступника.

Якщо ж хтось вважає, що Конституція все-таки залишає простір для різночитань у цьому питанні, він може відкрити чинний закон про правовий режим воєнного стану. Цей документ прямо і однозначно забороняє в умовах цього самого воєнного стану вносити зміни до Конституції, проводити всеукраїнські та місцеві референдуми, а також будь-які – президентські, парламентські чи місцеві – вибори.

Саме на положення цього закону посилається ЦВК, обґрунтовуючи відсутність підстав для оголошення президентських виборів у 2024 році.

Зрештою, навіть сам спікер Верховної Ради Руслан Стефанчук, який нібито мав би стати в.о. президента замість Зеленського, заявляє, що він не має жодних сумнівів у легітимності чинного президента і після 20 травня.

Чому без виборів?

Однак, попри всі пояснення та трактування, «проблема 20 травня» існує, її обговорюють, на ній спекулюють. І не можна сказати, що українська влада не передбачала, що вона

напевно актуалізується ближче до річниці інавгурації Зеленського.

Ще минулої осені в Києві багато говорили про те, що непогано було б підкоригувати закони про вибори і про воєнний стан й організувати президентські вибори у визначений Конституцією термін, тобто у березні 2024 року, не скасовуючи при цьому воєнного стану.

Співрозмовники ВВС в коридорах української влади вже тоді, восени минулого року, розповідали, що оточення президента та й сам Володимир Зеленський прогнозували, що після закінчення п'ятирічного терміну його повноважень російська пропаганда почне розкручувати тему нелегітимності українського президента і звинувачувати його в узурпації влади.

До того ж про необхідність у найближчому майбутньому провести в Україні вибори вже тоді заявляли деякі західні політики під час візитів до Києва. Найвідомішими з подібних закликів стали заяви американського сенатора Ліндсі Грема та глави ПАРЄ Тіні Кокса.

У таких обставинах проведення президентських виборів справді могло виглядати і як сильний хід на випередження щодо російської пропаганди, і як відповідь на заяви західних партнерів.

Володимир Зеленський тоді говорив, що він готовий провести вибори, якщо Захід профінансує їхнє проведення і надішле на них своїх спостерігачів.

«Я не хочу, щоб до влади було відношення, що вона тримається (за владу)», – говорив він.

У жовтневому інтерв'ю румунським ЗМІ Зеленський, який у 2019 році обіцяв, що не піде на другий президентський термін, навіть озвучив своєрідну формулу своєї участі у президентських виборах: якщо голосування відбудеться до кінця війни, то він не залишить країну і балотуватиметься, а якщо вибори пройдуть вже після закінчення бойових дій, то він не претендуватиме на другий президентський термін.

Одним словом, тоді все виглядало так, ніби влада активно готується провести вибори, але остаточне рішення з цього приводу залежить виключно від волі президента.

Проте однозначно проти виборів виступив не лише український «третій сектор» – заяву про неприпустимість проведення кампанії в умовах воєнного стану підписали понад 100 громадських організацій подекуди кардинально різного спрямування, – а й українське суспільство. Усі соціологічні заміри, які проводилися у той час, показували, що переконлива більшість українців виступає проти проведення виборів до закінчення війни.

Спостерігачі говорили про кілька причин такого настрою українців.

По-перше, і це очевидно, в ситуації неперервних бойових дій та ракетних обстрілів навіть тилкових районів України закрити питання безпеки проведення виборчої кампанії та голосування було (і досі є) неможливо.

По-друге, проведення виборів під час активної фази війни залишало б за бортом виборчого процесу сотні тисяч українських військових, завдяки службі яких ці вибори взагалі могли б відбутися.

По-третє, відкритим залишалося питання, як зможуть взяти участь у голосуванні мільйони українських біженців.

Нарешті, по-четверте, українці, які часто жертвують останні заощадження на потреби армії, відмовлялися розуміти, чому у розпал бойових дій кілька мільярдів гривень має піти на організацію виборів, які на тлі війни аж ніяк не здавалися суспільству першочерговою потребою.

Так чи інакше, 6 листопада минулого року Володимир Зеленський заявив, що «зараз вибори – не на часі», а той, хто вкидає цю тему в суспільство, чинить безвідповідально.

В принципі, на цьому дискусія щодо гіпотетичного проведення виборів в Україні закінчилася. Іншими словами, стало зрозуміло, що рівно п'ятьма роками президентський термін Володимира Зеленського не обмежиться.

При цьому, судячи з публікацій українських ЗМІ, влада явно усвідомлювала, що її рішення може викликати у недоброзичливців питання щодо легітимності перебування Зеленського на посаді президента і після 20 травня.

У лютому цього року видання DT.ua повідомило, що Офіс глави держави підготував звернення до Конституційного суду.

В єдиного органу, уповноваженого системно трактувати положення Конституції та законодавства, нібито мали намір попросити відповіді на запитання, чи дозволяє основний закон проводити президентські вибори в умовах воєнного стану, а також роз'яснити, чи зможе чинний президент вважатися легітимним главою держави після закінчення свого п'ятирічного терміну на посаді.

Однак на ділі таке подання до Конституційного суду так і не надійшло. Джерела BBC у цьому суді стверджують, що якби це і сталося, то команді президента «було б складно розраховувати на швидке, а головне – потрібне рішення».

Річ у тому, що Конституційний суд зараз є недоукомплектованим: у його складі перебувають лише 13 суддів з 18, при тому, що для ухвалення рішення у будь-якій справі потрібні голоси десяти з них.

На подібну одноставність Офісові президента розраховувати було б складно, каже співрозмовник BBC в Конституційному суді, – у тому числі і через складну історію взаємовідносин Зеленського з цим органом (у 2020 році він намагався відправити всіх його суддів у відставку; в результаті конфлікт закінчився відходом із суду його тодішнього глави Олександра Тупицького).

Нарешті, каже ще один співрозмовник BBC у команді українського президента, ще однією причиною відмови від звернення до Конституційного суду стало просте міркування: опоненти президента вважатимуть, що якщо соратники Зеленського запитують про його легітимність у суддів, значить, і самі в ній не впевнені. У цій ситуації репутаційні ризики явно були вищими, ніж очікувана вигода від отримання відповіді з суду.

Операція «Майдан-3»

Тим більше, що на той час «проблема 20 травня» вже на всю катушку розкручували опоненти Володимира Зеленського.

Керівник урядового Центру стратегічних комунікацій та національної безпеки Ігор Соловей каже BBC, що перші спроби вкинути в інформаційний простір України меседжі про

втрату Зеленським легітимності, його центр зафіксував якраз на початку лютого цього року.

Одним із перших каналів, якими поширювалися ці повідомлення, стали соцмережі колишнього депутата Верховної ради Ігоря Мосійчука, який зараз перебуває за межами України. У своїх постах у телеграмі та тік-току він стверджував: не проводячи вибори у нібито визначений Конституцією термін, Зеленський стає на шлях узурпації влади. І, розвивав думку далі Мосійчук, чим у цій ситуації «узурпатор Зеленський» відрізняється від «диктатора Путіна»?

За кілька днів депутат Верховної Ради від партії Зеленського Олександр Дубінський, який перебуває в СІЗО, написав у телеграмі: «Повноваження президента України закінчуються в ніч з 20 на 21 травня 2024 року... Будь-яка пролонгація, не передбачена законом, називається словом узурпація. Таких в Європу не беруть».

Ще один колишній соратник Зеленського, ексголова Верховної Ради Дмитро Разумков приблизно тоді так само заявив, що у травні президент повинен буде передати свої повноваження спікеру парламенту, а той має бути в.о. президента до закінчення війни та виборів нового глави держави. «Все стандартно, все по-демократичному. Я розумію, що це не подобається ні Зеленському, ні його офісу, але закон є закон», – цитує його інтерв'ю «5 каналу» «Главком».

Приблизно в цей самий час, продовжує Ігор Соловей, подібні меседжі почали з'являтися в постах та стрімах інших блогерів, критично налаштованих стосовно української влади. Крім того, в його центрі відзначали активність «ботоферм» – десятки та сотні коментарів про «нелегітимного», «самозванця» та «узурпатора» Зеленського засмічували практично будь-яку соцмережеву дискусію на тему української політики.

На кінець лютого «проблема 20 травня» з напівмаргінальної теорії змови остаточно перетворилася на легітимну тему політичної дискусії на найвищому рівні. Ознака цього – питання про те, що сам Володимир Зеленський думає про свою легітимність після п'ятої

річниці інавгурації, поставлене президенту на пресконференції 25 лютого.

«Це наратив і програма Російської Федерації. Відповідні документи є у всіх розвідок [країн «Великої» сімки]. Всім зрозуміло, що це програма росіян... В документах є навіть суми грошей, які виділяються, які передбачені для тих чи інших інституцій, щоб цю тему піднімати», – дещо сумбурно, але, в принципі, цілком зрозуміло відповів на це питання Зеленський.

Вже за два дні цю тему у своїй заяві розвинув Комітет з розвідки при президентові України. У розвідці стверджували, що протягом найближчих тижнів Росія активізує свої зусилля в рамках «спецоперації Майдан-3» (про цю спецоперацію, яка нібито має на меті повалення української влади, Володимир Зеленський розповів в інтерв'ю газеті Sun ще в листопаді минулого року; в Україні цю заяву сприйняли радше іронічно).

«Майдан-3» у заяві називали найдорожчою акцією російських спецслужб в історії, її бюджет становив нібито 1,5 млрд доларів.

«Методика кампанії – традиційна для російських спецслужб: поставити під сумнів легітимність ухвалених в Україні після 20 травня владних рішень, поширити панічні настрої, зневіру, штучно протиставити цивільних та військових, посварити нас з нашими союзниками, розповсюдити в суспільстві усілякі «теорії змови»... За задумом ворога, на першу половину червня ситуацію в нашій державі вдасться розхитати і тоді, скориставшись ситуацією, Україні буде завдано військової поразки на Сході, в цьому і є ключова ідея їхньої операції», – йшлося в цій заяві.

До гри вступає Росія

Немовби підтверджуючи тези української розвідки, з березня до розкручування теми про скору нелегітимність Володимира Зеленського неприховано підключається Росія.

22 березня на засіданні Ради безпеки ООН із жорсткою заявою з цього приводу виступив представник Росії при організації Василь Небензя.

«Одноосібне рішення київського диктатора не проводити президентські вибори, очевидно, у страху їх програти, з порушенням Конституції України робить його нелегітимним з 21 травня», – заявив він.

За кілька днів глава російського МЗС Сергій Лавров в інтерв'ю газеті «Известия» дещо пом'якшив тон колеги: «Що буде 21 травня, давайте доживемо до цього. Може, нам і не потрібно буде нічого визнавати».

«У них вийшла імітація дискусії. Мета цих заяв – вивести цю «проблему» на міжнародний рівень і послабити зовнішньополітичні позиції української влади», – каже ВВС Ігор Соловей.

Паралельно тема майбутньої нібито нелегітимності Зеленського розкручується на російських ток-шоу, у телеграм-каналах та у ЗМІ – на цю тему висловлюються російські та колишні українські експерти та політики, від Костянтина Затуліна та Дмитра Медведева до Миколи Азарова та Олега Царьова.

Матеріали Центру стратегічних комунікацій свідчать, що Зеленського у цих публікаціях називають «узурпатором», «самозванцем», «нелегітимним» та «простроченим» президентом.

Нарешті, минулого тижня телеграм-канал російського державного телеканалу RT поширив ролик, у якому спробував висміяти героя, людину, схожу на Володимира Зеленського, словами «Скасування виборів не зробило тебе королем. Ти все ще слуга урода». Це відео активно розповсюджували російські провладні блогери та «воєнкори», однак воно залишилося практично непоміченим в українських соцмережах.

Разом з тим, офіційна позиція Кремля стосовно легітимності Володимира Зеленського після 20 травня формально залишається невизначеною. З одного боку, пресекретар Володимира Путіна Дмитро Песков ще у квітні заявив, що «у травні справді настане момент, коли повноваження чинного президента України спливають».

«Там відповідним чином орієнтуватимемося, аналізуватимемо ситуацію з тим, щоб заявити про свою позицію», – резюмував тоді Песков.

Втім, 12 квітня президент Білорусі Олександр Лукашенко за підсумками переговорів з

Володимиром Путіним заявив журналістам: мовляв, може, склалася така ситуація, коли після 21 травня, коли, за його словами, повноваження українського президента спливають, російському лідеру просто не буде з ким підписувати мирний договір.

Ці слова можуть свідчити про те, що Росія серйозно розглядає варіант із оголошенням Зеленського нелегітимним лідером України.

Крім того, оголошення Володимира Зеленського у розшук – про це російські ЗМІ повідомили 4 травня – на думку деяких коментаторів, може свідчити про те, що Кремль задалегідь готується до визнання українського президента нелегітимним.

Втім, Київ, судячи з усього, вже зіграв на випередження очікуваному оголошенню Москвою Володимира Зеленського нелегітимним. 6 травня, за день до інавгурації російського президента, українське МЗС заявило, що «не бачить правових підстав для визнання Володимира Путіна демократично обраним та легітимним президентом Російської Федерації».

«Питання не існує»

Однак, співрозмовники ВВС у Києві очікують посилення російських інформаційних атак на Зеленського та його легітимність після річниці інавгурації.

«Ми чітко розуміємо, що маємо справу з російською інформаційною кампанією, до якої приєднуються деякі українські навіть не агенти, а люди, для яких їхнє еґо, їхнє прагнення нагадати про себе є важливішим, ніж обороноздатність України», – каже ВВС радник голови Офісу президента України Михайло Подоляк.

Представники української влади заявляли, що мають незаперечні докази російського походження цієї інформаційної кампанії, однак ніколи не ділилися цими матеріалами з громадськістю.

Команда Зеленського підозрює, що розкручувати тему нелегітимності президента суто з політичних мотивів може і парламентська опозиція, зокрема прихильники колишнього президента Петра Порошенка.

Джерела ВВС у його партії «Європейська солідарність» заперечують ці звинувачення. «Ситуація і так дуже серйозна. Всім взагалі треба заспокоїтися з цією темою. Усі, хто трохи старший, розуміють можливі наслідки. В Сибіру холодно буде всім», – сказав ВВС один із впливових соратників Порошенка.

Так чи інакше, Подоляк вважає, що розкручування «проблеми 20 травня» росіянами має дві цілі.

Перша – посіяти серед західних партнерів Києва сумніви у легітимності українського керівництва і, як наслідок, у життєздатності України як держави. Вже зараз, каже Подоляк, цю тему намагаються включити до політичного порядку денного західних країн маргінальні діячі, пов'язані з Росією. Розрахунок Москви, продовжує він, полягає в тому, що поступово тема нібито нелегітимності Зеленського стане частиною мейнстрімних дискусій на Заході, а це призведе до наростання втоми від України та відмови від підтримки Києва.

За його словами, Україна проводить інтенсивну неопублічну роз'яснювальну кампанію серед зарубіжних політичних еліт, і в очах усього цивілізованого світу статус Володимира Зеленського після 20 травня аж ніяк не зміниться.

«Я думаю, законодавство України тут дуже чітке. На цю тему не має бути спекуляцій. Згідно з законодавством України, вибори під час воєнного стану неможливі», – відповів ще у березні цього року на пряме запитання про легітимність Зеленського після 20 травня посол Великої Британії у Києві Мартін Гарріс.

Про те, що йдеться тут не лише про точку зору Лондона, побічно може свідчити і згода представників уже понад півсотні держав взяти участь в ініційованому Києвом «Глобальному саміті миру», який має відбутися 15-16 червня у Швейцарії.

Гучно заявляти на весь світ про те, що Зеленський буде легітимним і після 20 травня, просто немає сенсу, каже інший співрозмовник ВВС в українській владі: на російський наратив з цього приводу і так ніхто особливо «не ведеться», тож зайвий раз привертати увагу до цієї теми просто недоцільно.

Друга мета росіян, каже Михайло Подоляк, – загнати українців у депресію. «Вони транслюють нашим співгромадянам: ви у безвихідному становищі, у вас немає виборів, немає демократії, ваш президент нелегітимний, тому Захід не підтримуватиме вас... Звичайно, росіяни розуміють, що ця інформаційна операція не призведе до якихось масових виступів проти влади. Їхня головна мета – щоб наші люди припинили волонтерити, донатити на армію, щоб вони безвольно сиділи, склавши руки».

П'ята річниця інавгурації Володимира Зеленського справді припадає на один з критичних моментів у великій війні, розв'язаній Росією. Ця дата відзначатиметься під акомпанемент атак російських військ на Харківському напрямку.

Також саме в ці дні набуде чинності новий закон про мобілізацію, який, ймовірно, збільшить кількість українських чоловіків, яких призвуть до ЗСУ.

Днями українські міста та села стикнулися з віяловими відключеннями світла, спричиненими постійними російськими ударами по енергетичній інфраструктурі держави.

Українці, погоджується Подоляк, перебувають у важкому психоемоційному стані і, можливо, саме зараз більше піддаються масштабним інформаційним операціям, націленим на суспільну свідомість.

«Але насправді все залежить від того, чи Україна отримає достатню кількість зброї і чи дозволить це змінити ситуацію на лінії фронту. Як тільки у нас з'являться масштабні позитивні новини, це повністю переформатує наш внутрішній порядок денний, і у нас будуть зовсім інша ситуація та зовсім інші дискусії», – каже він.

Втім, каже ВВС керівник київської соціологічної служби «Рейтинг» Олексій Антипович, головне, що треба знати про «проблему 20 травня» – це те, що у суспільній свідомості українців питання легітимності президента «абсолютно не існує».

«Українці чудово розуміють, що вибори б відбулися, якби не війна. Наші опитування показують, що зараз 70% українців виступають проти проведення виборів до закінчення війни. Українці проти того, щоб проводити їх під обстрілами, проти того, щоб витратити на них гроші, які можна витратити на армію. А найголовніше – вони не бачать сенсу у проведенні виборів, які нічого не змінять. Сьогодні в Україні немає активного політика, показники довіри та підтримки якого можна було б порівняти з показниками Зеленського. Це ті чинники, які повністю знімають для українців питання щодо легітимності президента», – каже соціолог.

Як і багато попередніх інформаційних операцій росіян, розкручування теми про нелегітимність Зеленського було «ударом у штангу», каже ВВС Михайло Подоляк.

«Протягом найближчих днів всередині країни ця тема якщо і наростатиме, то хіба що в якихось маргінальних середовищах. В Україні про це будуть говорити у своїх ютуб-ефірах інформаційні спекулянти – я так називаю хайпожерів, які вважають себе політичними експертами. Вони прямо зараз розмірковують, чи є фортифікації на Харківщині, сидячи в умовних Чернівцях, а завтра з таким самим рівнем експертності коментуватимуть легітимність Зеленського. От вони на тиждень-два збільшать резонанс навколо цієї теми, а потім вона сама помре» (*BBC (<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cqynv52y361o>). – 2024. – 17.05*).

О. Коваленко, Д. Раєвський, Бабель:
У травні 2024 року спливають п'ять років президентства
Зеленського. Кажуть, що він утратить легітимність.
Це правда? — Ні, це антиконституційна маячня.
Юридичний і антифейковий розбір «Бабеля»

У травні 2024 року буде п'ять років з моменту, як Володимир Зеленський став президентом — другий тур виборів відбувся 21 квітня 2019 року, а інавгурацію провели 20 травня. У мирний час наприкінці березня цього року мали б відбутися чергові президентські вибори. Але в умовах воєнного стану через російську агресію будь-які вибори заборонені, тому президент і Верховна Рада продовжать працювати. Російські пропагандисти і деякі українські медіа вже обговорюють тезу, що з травня 2024 року президент Зеленський втратить легітимність. Наприклад, сайт «Еспресо», який частково належить родині депутата від «Європейської солідарності» Миколи Княжицького, опублікував колонку колишнього нардепа Михайла Косіва. В ній він стверджує, що навесні виникне ситуація «самовільного захоплення влади». Подібні тези поширюють і в соцмережах. Секретар РНБО Олексій Данілов в інтерв'ю «Бабелю» прогнозував, що саме цю тему росія буде активно розкручувати навесні, щоб дестабілізувати ситуацію в Україні. Кореспондентка «Бабеля» і юристка Оксана Коваленко поговорила зі співрозмовниками в Конституційному суді, з головою цього суду у 2018—2019 роках Станіславом Шевчуком і з одним з авторів Конституції, політиком Романом Безсмертним. Разом вони пояснюють, чому навесні президент не втратить легітимність, а з виборами доведеться почекати, поки триває воєнний стан.

Президент утратить повноваження після 20 травня 2024 року?

Категорично ні. Президент і парламент продовжать виконувати свої повноваження в повному обсязі до наступних виборів. Ця норма прописана в законі про режим воєнного стану (Пункт 1 статті 10 Закону «Про правовий режим воєнного стану»: «У період дії воєнного стану не можуть бути припинені

повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, розвідувальних органів та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність»). Вона прямо забороняє припинити повноваження органів державної влади: президента, Верховної Ради, Кабінету міністрів, Національного банку, омбудсмена, органів прокуратури, слідчих органів.

Конституція вища за закон про режим воєнного стану. І в ній мова лише про Верховну Раду, повноваження якої продовжуються під час війни. Про президента такого немає.

І не треба. У Конституції справді є норма (Стаття 83 Конституції України), що під час дії воєнного стану Верховна Рада продовжує працювати навіть у випадку, якщо термін її повноважень закінчився. Юристи називають це принципом безперервності або «принципом континуїтету» (від англ. continuity – безперервність), і він стосується всіх вищих органів влади.

Якщо ви почнете шукати його в Конституції, то в такому формулюванні не знайдете. У Конституції написано, що президент виконує свої повноваження до вступу на пост наступного новообраного президента України. Так само Кабмін складає повноваження перед новим парламентом (або у разі вотуму недовіри від парламенту, відставки прем'єра чи його смерті), але продовжує працювати до призначення нового уряду (стаття 115 Конституції України). Верховна Рада також продовжує працювати навіть після виборів, поки нові депутати не складуть присягу.

«Головний принцип полягає в тому, що не може бути вакууму найвищої державної влади

навіть у мирний час, а тим більше під час війни – це гарантує Конституція України», – пояснює Станіслав Шевчук. І додає: якщо у Конституції в статті про повноваження президента немає згадки про воєнний стан, то це не означає що Конституція містить прогалину – все діє за принципом безперервності влади.

Конституція передбачає виняткові випадки, коли повноваження президента можуть припинитися (у такому разі повноваження переходять до голови Верховної Ради): якщо він подає у відставку; якщо не може виконувати свої повноваження за станом здоров'я; якщо йому оголосили імпічмент; якщо він помер. Інших обставин, як, наприклад, закінчення 5-річного строку на посаді, немає.

Що стосується закону «Про режим воєнного стану», то в Україні є презумпція конституційності закону – він відповідає Конституції до того моменту, поки Конституційний суд не визнає зворотне. Тобто норма закону про те, що повноваження президента продовжуються під час воєнного стану, не суперечить Конституції.

На питання, чому про парламент та його повноваження в Конституції згадали, а про президента – ні, один з авторів Конституції Роман Безсмертний відповідає: норму про Верховну Раду прописали спеціально, щоб підсилити її роль і завадити можливим спробам узурпації влади під час війни.

Але в Конституції прописано, що чергові вибори президента України проводять в останню неділю березня п'ятого року повноважень президента України – п'ятий рік уже настав. І ця норма вища за закон про режим воєнного стану.

І знову ні. Вибори – це по суті право голосувати та бути обраним (стаття 38 Конституції України).

Це одне з основних громадянських прав людини, передбачене Конституцією й один з

основних принципів демократії. Але юристи-науковці вже давно говорять про баланс між правами людини та безпекою держави. І кажуть, що в окремих випадках безпека, державний суверенітет і територіальна цілісність стоять на першому місці.

«Наша Конституція – не пакт самогубців, її не можна читати чи тлумачити таким чином, щоб це могло знищити нашу державу чи істотно послабити її під час смертельної небезпеки з боку зовнішнього ворога», – каже співрозмовник «Бабеля» в Конституційному суді й додає, що це доктрина і практика усіх демократичних держав.

Крім того, за Конституцією, вибори мають бути вільними, чесними, прозорими. В умовах воєнного стану, коли частина виборців за кордоном, частина на окупованих територіях, а частина на фронті, коли дільниці не зможуть нормально працювати через тривоги та обстріли, коли спостерігачі не зможуть вільно працювати, – вибори не будуть вважатися демократичними.

Роман Безсмертний додає: під час війни президент реалізує повноваження верховного головнокомандувача. Наприклад, очолює Ставку (згідно зі статтею 7 закону «Про Збройні Сили України» та статтею 8 закону «Про оборону України»), яка на час особливого періоду стає вищим колегіальним органом воєнного керівництва обороною країни. І юридичних механізмів заміни очільника Ставки в законодавстві немає.

Тому лише після того, як закінчиться воєнний стан, парламент протягом 90 днів призначить вибори президента і Верховної Ради (*Бабель (https://babel.ua/texts/104242-u-travni-2024-roku-splivayut-p-yat-rokiv-prezidentstva-zelenskogo-kazhut-shcho-vin-utratit-legitimnist-ce-pravda-ni-ce-antikonstituciyna-mayachnya-yuridichniy-i-antifeykoviy-rozbir-babelya) . – 2024. – 20.05).*

В. Ульяновко, Главком: Україна заявила про обмеження прав громадян. Експерт пояснив, чому так треба було зробити раніше

Згідно з указом про введення воєнного стану в Україні від 24 лютого 2022 року держава може обмежувати певні статті Конституції.

Низка обмежень прав та свобод людини, про які Україна сповістила Раду Європи, вже виписана в чинному законі про воєнний стан. Про це в коментарі «Главкому» розповів експерт Центральної виборчої комісії Андрій Магера, який дивується, чому керівництво нашої країни не зробило подібних кроків перед Радою Європи одразу після початку повномасштабної війни.

«У нас вже понад два роки діють ці обмеження, згідно з указом президента про воєнний стан, затверджений законом України. Більше того, Україна ще у 2022 році заявила про відступ від окремих положень Пакту про громадянські і політичні права. У частині правового статусу громадян зараз нічого суттєво не поміняється. Звісно, тепер громадяни не зможуть звертатися до Європейського суду з прав людини щодо порушень окремих статей Конвенції 1950 року. Але це закономірно, бо не діють окремі статті Конституції під час воєнного стану», – наголосив експерт.

24 лютого 2022 року президент Володимир Зеленський підписав указ про введення воєнного стану в Україні «у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України». В той же день парламент затвердив цей документ, в якому міститься норма (пункт 3), де сказано: на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина. І наведено конкретні статті Конституції, дію яких держава може обмежувати:

стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла;

стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;

стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя;

стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України;

стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;

стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;

стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується;

стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;

стаття 53. Кожен має право на освіту.

Експертниця міністра юстиції Валерія Коломієць повідомила, що при Мін'юсті діє комісія, яка переглядає список та обґрунтованість відступу від тих чи інших прав, щоб розуміти, що через військову агресію держава не може забезпечувати ті чи інші права. Наприклад, на тимчасово окупованих територіях, які не контролює українська влада, вказані обмеження прав діють з початку АТО. Така практика, за словами Коломієць, є прямою вимогою законів про надзвичайний

стан та про воєнний стан і самої Конвенції з прав людини.

Нагадаємо, Україна подала заявку до Ради Європи про часткове призупинення дії в країні деяких пунктів Європейської конвенції з прав і свобод людини у зв'язку з воєнним станом. Відповідний документ опубліковано на сайті міжнародної організації в неділю, 28 квітня, а саму заявку було подано ще 4 квітня.

Згідно з документом, військове керівництво України отримує право обмежувати свободу

пересування громадян, оглядати речі, а також примусово відчужувати майно для потреб держави. Ст. 15 Конвенції про права людини передбачено, що в період воєнного стану можуть бути введені тимчасові обмеження на конституційні права людей (*Главком (<https://glavcom.ua/country/politics/ukrajina-zajavila-pro-obmezhenja-prav-hromadjan-ekspert-pojasniv-chomu-tak-treba-bulo-zrobiti-ranishe-998488.html>). – 2024. – 30.04*).

М. Томенко, OBOZREVATEL: Уроки референдуму про множинне (подвійне) громадянство в Литві для України

12 травня 2024 року в Литві відбувся перший ту виборів Президента. Згідно з даними Центральної виборчої комісії, за діючого очільника Литви Гітанаса НАУСЕДУ, проголосувало 44,54 % виборців. Тож побажаю пану Науседі – другу України, Перемоги й у другому турі.

Водночас для України не менш цікавими є результати референдуму щодо узаконення множинного (подвійного) громадянства.

Нагадаю, що у відповідність із статтею 12 Конституції Литви «За винятком установлених законом окремих випадків, ніхто не може бути одночасно громадянином Литовської Республіки та іншої держави». Конституційний суд, у свою чергу, роз'яснив, що узаконення подвійного громадянства можливе лише за згоди більшості громадян Литви шляхом голосування на Референдумі.

Тож для внесення змін до Основного Закону потрібна була згода не менш як половини виборців країни, тобто 1 мільйона 192 тисяч 617 голосів. На вчорашньому Референдумі за подвійне громадянство проголосував 1 мільйон 11 тисяч 14 осіб, тобто поправка до Конституції НЕ БУЛА ПІДТРИМАНА. Це вже друга спроба узаконити множинне (подвійне) громадянство, перша, й теж безуспішна, була в 2019 році.

Які ж уроки цієї історії для України, де від 2021 року влада активно пропагує

ідею узаконення множинного (подвійного) громадянства?

Перший.

Рішення про узаконення множинного (подвійного) можливе ЛИШЕ шляхом затвердження його на Всеукраїнському референдумі.

Другий.

Спонукаючи Конституційний суд України до ухвалення рішення щодо офіційного тлумачення положень статті 4 Конституції України про єдине громадянство за поданням 99 народних депутатів ще від 20.12.2021 року.

Переконали, що за сьогоднішніх обставин спроба узаконення МНОЖИННОГО (подвійного) громадянства несе низку ризиків та загроз для України (податкових, земельних, виборчих та військових). Більш за те, варто посилити відповідальність, щонайперше, для посадовців за набуття подвійного громадянства. Для розуміння, сьогодні ПОДВІЙНІ ГРОМАДЯНИ та РЕЗИДЕНТИ інших країн НЕЗАКОННО поєднують наповнення бюджетів та пенсійних фондів ІНШИХ КРАЇН із посадами в Уряді та правоохоронних і місцевих органах влади України (*OBOZREVATEL (<https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/fea/nbu-vivodit-z-obigu-moneti-viluchennyu-pidlyagayut-kopijki-riznih-nominaliv.htm>). – 2024. – 13.05*).

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергій Головатий 24 травня 2024 року для суддів Суду та працівників Секретаріату Суду презентував видання „Конституція України в практиці Конституційного Суду України: офіційне тлумачення та юридичні позиції“, яке є конституційною спадщиною Конституційного Суду України та містить офіційний текст Конституції України із витягами з рішень Конституційного Суду України з 1997 року до 2023 року щодо офіційного тлумачення її статей.

У своєму виступі Сергій Головатий наголосив на важливості розуміння національної конституційної доктрини, бо якщо не знати або не розуміти її, то годі й говорити про можливість практичного застосування засадничих принципів національного права. Він окреслив доктрини поділу влади (division of power), засадничих прав (fundamental rights), судового перегляду (judicial review), домірності (proportionality), установчих актів (constitutional acts) та інші.

Сергій Головатий зазначив, що «важливо продовжувати роботу, яка і є призначенням органу конституційної юрисдикції – здійснювати діяльність Суду на основі принципу еволюційного розвитку офіційної конституційної доктрини».

Наостанок Сергій Головатий подякував суддям та працівникам Суду за спільну роботу та побажав успіхів (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/sergiy-golovatyu-prezentuvav-vydannya-konstytuciya-ukrayiny-v-praktyci-konstytucijnogo-sudu>). – 2024. – 27.05*).

Німецький фонд міжнародної правничої співпраці високо цінує співпрацю з Конституційним Судом України. Керівниця проєктами в Україні та В'єтнамі Ангела Шмайнк у листі до Конституційного Суду України запевнила у глибокій повазі та наголосила на важливості співпраці між Судом та Фондом.

Від імені Фонду та його Виконавчого директора д-ра Штефана Гюльсгьорстера Ангела Шмайнк привітала виконувача обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергія Головатого з 70-річним ювілеєм, побажавши успіхів в усіх починаннях та миру в Україні й подякувала за багаторічну і плідну співпрацю.

У листі йдеться також про те, що з нагоди 75-ї річниці із Дня ухвалення Зasadничого Закону Федеративної Республіки Німеччина Президент Конституційної Судової палати та Вищого Адміністративного суду землі Рейнланд-Пфальц професор Ларс Брокер у своєму інтерв'ю газеті «Rhein-Zeitung» наголосив на тривалій співпраці з органом конституційної юрисдикції України та відзначив високий рівень професіоналізму українських суддів.

В інтерв'ю професор Ларс Брокер наголосив на прогресивності суддів Конституційного Суду України, які правнодержавно налаштовані, й у своїй практиці враховують рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини, Суду справедливості Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/nimeckyy-fond-mizhnarodnoyi-pravnychoyi-spiivpraci-vysoko-cinuye-spiivpracyu-z-konstytucijnym>). – 2024. – 29.05*).

Голова Вищої ради правосуддя Григорій Усик, член Вищої ради правосуддя Алла Котелевець і представники секретаріату ВРП під час онлайн-зустрічі із представниками Українсько-нідерландського проєкту «Судова влада і суспільство в Україні» обговорили питання, пов'язані із застосуванням судами правил організації ефективного судочинства в судах.

Правила розроблено за підтримки цього міжнародного проєкту з метою запровадження найкращих європейських практик судочинства, уніфікації підходів до судочинства українських і європейських судів, застосування європейських принципів організації роботи суду.

Голова ВРП Григорій Усик подякував міжнародним експертам за постійну системну підтримку судової системи України, яка дає змогу поліпшити ефективність роботи судової системи, сприяє відновленню довіри суспільства до судової влади.

Зазначив, що розроблені міжнародним проектом правила стануть допоміжними для суддів, які керуються в роботі процесуальними кодексами.

Григорій Усик зауважив, що ВРП не має повноваження своїми рішеннями імплементувати такі правила організації ефективного судочинства в діяльність судів. Водночас Рада суддів України як орган суддівського самоврядування, на який покладається, зокрема, вирішення питання організації внутрішньої діяльності судів, може рекомендувати судам першої та апеляційної інстанцій схвалити такі типові правила, а також запропонувати зборам суддів затвердити їх як локальний акт з метою використання як допоміжного інструменту до процесуальних кодексів.

Він пояснив, що такий спосіб відповідає нормам чинного законодавства і повноваженням як органів суддівського самоврядування, так і ВРП як органу суддівського врядування.

Очільниця Проекту «Судова влада і суспільство», заступниця голови суду Амстердама з міжнародного співробітництва та верховенства права Естер де Рой зазначила, що для імплементції будь-яких змін у судовій системі України важливим є розуміння і підтримка з боку такої інституції конституційного рівня, як Вища рада правосуддя.

Член Вищої ради правосуддя Алла Котелевець подякувала експертам міжнародного проекту за вагомий практичний допомогу в розбудові судової системи України у такий непростий час. Запевнила, що ВРП готова сприяти застосуванню судами правил організації ефективного судочинства, адже вони дадуть можливість судам працювати прозоро і запроваджувати найкращі європейські практики.

Алла Котелевець також зауважила про дієву роль Ради суддів України у впровадженні правил

організації ефективного судочинства в судах, які схвалюються суддівською спільнотою.

Сторони домовилися про проведення стратегічної зустрічі за участю Вищої ради правосуддя, Ради суддів України, експертів з боку Нідерландів і представників українських судів, які були визначені як пілотні і вже застосовують такі правила на практиці. Під час зустрічі планується обговорити спільне бачення механізму практичної реалізації цих правил.

Представники міжнародного проекту висловили сподівання, що українська судова система готова вдосконалювати діяльність, упроваджувати найкращі європейські практики та на продовження співпраці.

У зустрічі взяли участь керівник секретаріату ВРП Михайло Шумило, начальник відділу міжнародного співробітництва та взаємодії з органами державної влади Владислав Гуртенко.

З боку українсько-нідерландського проекту «Судова влада і суспільство в Україні» у зустрічі взяли участь директор Центру міжнародного правового співробітництва Маргарет Гулема, менеджер проекту Ханс ван дер Берг, співробітник проекту Домінік Фоті, місцевий менеджер проекту Анастасія Сизенко (*Вища Рада Правосуддя (<https://hcj.gov.ua/news/u-vyshchiy-radi-pravosuddya-obgovoryly-vprovadzhennya-pravyl-organizaciyi-efektyvnoho>). – 2024. – 17.05*).

Заступниця керівника Офісу Президента Ірина Мудра зустрілася з президентом Американської торговельної палати в Україні Андрієм Гундером, віцепрезиденткою Тетяною Прокопчук та співголовою юридичного комітету Віталієм Оджиковським.

Під час зустрічі обговорили головні аспекти реалізації судової реформи з акцентом на питаннях утворення Вищого адміністративного суду, кадрового забезпечення судів, зокрема Верховного Суду, та проведення конкурсів на посади суддів Вищого антикорупційного та Конституційного судів.

«Верховенство права, ефективна судова реформа, справедливе правосуддя та прозорий відбір суддів у суди всіх інстанцій – ключова

складова для розвитку прозорого бізнесу в Україні», – наголосила Ірина Мудра.

Заступниця очільника Офісу Глави держави зазначила, що українська сторона налаштована на максимальну співпрацю й успішну реалізацію судової реформи.

Представники Американської торговельної палати в Україні зауважили: стабільність верховенства права та державних інституцій – це основа для інвестування значного капіталу в нашу країну (*Судова влада України (<https://court.gov.ua/archive/1602758/>). – 2024. – 9.05*).

Генеральний директор Директорату з питань правової політики Офісу Президента України Віктор Дубовик озвучив перелік кроків, які можуть бути здійснені надалі в рамках судової реформи.

«Часто можна почути, що судова реформа є однією і найбільш тривалих в Україні. Щодо цього можна дискутувати, бо судова реформа, навіть якщо оцінювати час, що минув з Революції Гідності, не була послідовним безперервним однорідним процесом і мала різні результати. Серед позитивного:

- курс на деполітизацію судової влади;
- посилення її підзвітності перед суспільством;
- кадрове оновлення суддівського корпусу на конкурсних засадах.

Проте частина проведених заходів за вказаний проміжок часу не була ефективною та зустрічала значний супротив.

Як наслідок, на тривалий час була припинена робота органів суддівського врядування, зупинені конкурсні процедури, що істотно вплинуло на доступ до правосуддя, адже викликало серйозну кадрову проблему, яку ми відчуваємо і на сьогодні, збільшило навантаження на суддів та апарат, збільшило строки розгляду справ, призвело до суспільної напруги.

Проте за останні роки Україною зроблено багато кроків до європейської інтеграції і здійснено комплекс реформ для наближення до стандартів ЄС.

Україна продемонструвала значний прогрес і у сфері реформування судової системи.

Як наслідок:

-на якісно нових конкурсних засадах і за результатами перевірки на добросовісність, відповідність критеріям професійної етики сформовано ключові органи суддівського врядування – Вищу раду правосуддя та Вищу кваліфікаційну комісію суддів України;

-відновлено дисциплінарну функцію Вищої ради правосуддя та розпочався процес формування Служби дисциплінарних інспекторів;

-удосконалено порядок відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах та проведено відкритий для громадськості конкурс до КСУ, за результатами якого вже призначено суддю КСУ;

-удосконалено процедури добору кандидатів на посади суддів;

-оголошено конкурси на посади суддів місцевих і апеляційних судів, а також до ВАКС.

Водночас, все ще маємо багато проблем, що очікують вирішення.

Серед них, зокрема, такі:

-вирішення питання заповнення великої кількості вакантних посад суддів, щодо яких необхідно здійснити проведення конкурсів;

-завершення кваліфікаційного оцінювання суддів;

-розробка на підставі досвіду європейських країн правил, які б не допустили зупинення функціонування суддівського врядування;

-удосконалення вимог до декларації доброчесності судді, кандидата на посаду судді та процесу їх перевірки;

-запровадження чіткого переліку підстав для дисциплінарної відповідальності суддів, у тому числі Конституційного Суду України;

-автоматизація більшості робочих процесів, які відбуваються у ВККС, з використанням високоефективних продуктів програмного забезпечення, що сприятиме оптимізації часових, людських і фінансових ресурсів;

-декомунізація і дерусифікація назв судів (перейменування);

-створення нового суду для розгляду адміністративних справ за участю національних державних органів, укомплектованих суддями,

які пройшли перевірку на професійну компетентність та добросовісність (тобто, створення Вищого адміністративного суду за прикладом ВАКС – прим. ред.);

-розробка нової мапи місцевих загальних судів. Реформа не занадто популярна. Водночас її якісна реалізація дозволить вирівняти суддівське навантаження по країні, що покращить рівень доступу громадян до правосуддя;

-проведення аудиту і реорганізація ДСА;

-матеріально-технічне забезпечення судів, у тому числі на деокупованих територіях;

-забезпечення справедливої оплати праці апарату судів;

-забезпечення збереження архівів судів і матеріалів справ, їх оцифрування;

-подальша цифровізація судочинства, зокрема, модернізація Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС).

Це далеко не повний перелік» – зазначив він.

За його словами, завдань багато, і більшість з них потребує консолідації зусиль представників усіх гілок влади, громадянського суспільства, а також допомоги міжнародних партнерів та експертів (*Судово-юридична газета* (<https://sud.ua/uk/news/publication/302112-novaya-karta-sudov-audit-i-reorganizatsiya-gsa-sozdanie-vasu-v-ofise-prezidenta-ozvuchili-sleduyushchie-shagi-sudebnoy-reformy>)). – 2024. – 31.05).

Легітимність перебування на посаді Президента України В. Зеленського визначено Конституцією України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану», тож немає жодних юридичних підстав сумніватися в легітимності після 20 травня.

Наступні вибори Президента України відбудуться протягом 60-денного періоду після скасування воєнного стану. Про це Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук сказав у коментарі Укрінформу під час свого візиту в Туреччину, відповідаючи на запитання про існування спекуляцій щодо втрати легітимності Президента України після 20 травня, коли минає 5-річний термін його перебування на посаді.

«У нас немає жодних сумнівів у тому, що Президент України Володимир Зеленський є легітимним. У кого немає такої впевненості, нехай подає до Конституційного суду. Підставою до нашої впевненості є Конституція України, де чітко прописано, що повноваження Президента завершуються в той день, коли вступає в повноваження наступний Президент України. У той же час Закон України «Про правовий режим воєнного стану» говорить, що під час воєнного стану вибори проводяться не можуть», – сказав Р. Стефанчук.

Голова Верховної Ради вказав на те, що Конституція України була створена в мирний час, і на це слід зважати в умовах воєнного часу.

«Розумію, що дехто хотів би, щоб в Конституції України було все чітко зазначено, але наш Основний закон писався як Конституція мирного часу. І ніхто в той час, далекому 1996 році, не міг уявити те, що буде відбуватися зараз. І це ще раз підтверджує те, що нам, можливо, треба буде думати після завершення цієї війни про те, як вдосконалити ті чи інші положення Конституції, внести зміни. Але не зараз (не маємо ані підстав, ані можливостей це робити), бо зараз нам потрібно виграти війну», – сказав Р. Стефанчук (*Укрінформ* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3864082-pidstavou-dla-legitimnosti-prezidenta-pisla-20-travna-ekonstitucia-ukraini-stefancuk.html>)). – 2024. – 15.05).

Верховна Рада у першому читанні ухвалила законопроект №7033-д про заборону публікації у відкритому Реєстрі судових рішень щодо мобілізації, ухиляння від військового обов'язку та військового обліку, а також щодо колаборантів та державних зрадників.

Юристка центру «Принцип» Анастасія Криштанович розповіла ІА Дивись.info детальніше про законопроект та чому він викликає занепокоєння правозахисників.

Судовий реєстр, пояснила Анастасія, – це архів ухвал, рішень та вироків, які є в судовій системі. Станом на сьогодні у системі закритий пласт інформації, а саме імена й прізвища осіб. Проте відомості про суд, інстанцію суду, суддю тощо – доступні. Тобто є перелік даних, який має бути оприлюднений, згідно із законодавством.

«Створення самого цього реєстру було важливим кроком для України. Це сприяло прозорості судової системи й відповідало принципам верховенства права та демократії. Україна дотримується цих принципів задля асоціації з Європейським Союзом», – зазначила вона.

А законопроект №7033-д пропонує закрити окремі відомості в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Доступ до рішень обіцяють відкрити через один рік після закінчення воєнного стану.

«Законопроект пропонує закрити частину інформації в судовому реєстрі. До прикладу, назву чи адресу суду. Також, пропонує закрити цілий пласт судових рішень, які стосуються кримінальних правопорушень у сфері безпеки та оборони, тобто військові кримінальні правопорушення, а також правопорушення проти національної безпеки – колаборантство, державна зрада тощо».

А. Криштанович зауважує, що наразі правопорушення у сфері безпеки та оборони викликають резонанс. Результати таких справ цікавлять суспільство і загалом є важливими.

«Українські правозахисні організації спостерігають за справами щодо військових кримінальних правопорушень. По-перше, так ми розуміємо тенденції правосуддя в Україні. По-друге, так ми розуміємо, як надалі захищати військовослужбовців».

Стаття 129 Конституції України передбачає відкритість судового процесу. Крім того, судовий процес має бути зафіксований технічними засобами.

«А приховання пласту інформації суперечить принципу гласності. Ба більше, законопроект пропонується надати право судам вирішувати, чи можна фіксувати судовий процес. Як це рішення практично будуть оформляти – наразі невідомо. Відсутність вирішення цього питання не відповідає принципу юридичної визначеності».

Тож цей законопроект може призвести до свавілля та приховування інформації (*Дивись.info* (<https://dyvys.info/2024/05/30/zakonproyekt-pro-zaboronu-dostupu/>). – 2024. – 30.05).

14 травня відбулося перше із серії регіональних обговорень «Повоєнні вибори: питання підготовки та реалізації» у м.Полтава.

Тема повоєнних виборів є надзвичайно чутливою та актуальною для українського суспільства. Саме тому Центр політико-правових реформ у співпраці з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) в Україні та Громадянською мережею ОПОРА ініціювали таке обговорення з представниками громадськості в регіонах. Для дискусії винесена Біла книга підготовки та проведення повоєнних виборів.

Старт обговоренню дала членкиня правління Центру політико-правових реформ, співголова Ради Реанімаційного пакету реформ, Юлія Кириченко. Пані Юлія наголосила, що серед громадськості та експертної спільноти легітимність парламенту та Президента України не викликає жодних сумнівів.

У вітальному слові керівниця відділу з політичних питань, старша радниця IFES в Україні, Аліса Шушковська відзначила проведену експертами роботу з винайдення дієвих рішень з огляду на численні виклики, пов'язані з проведенням повоєнних виборів. Презентована у Полтаві Біла книга фокусується на таких провідних темах: встановлення неможливості організації і проведення виборів на окремих територіях у зв'язку з ризиками безпеки, тобто відтермінування виборів, територіальна організація повоєнних виборів і реалізація виборчих прав в умовах масової міграції в Україні. Аліса Шушковська також закликала громадськість до активного включення в дискусію, адже: «Поки є час на експертні обговорення, на написання законопроектів, на обговорення цих законопроектів у парламенті, цей час потрібно витратити з цією метою відповідно. Коли війна і воєнний стан завершиться і майже одразу будуть оголошені вибори, що були пропущені як сьогодні передбачає законодавство, часу на такі обговорення і на прийняття дійсно якісних законодавчих актів вже не буде. А те, чи зможе Україна провести вибори справді демократичними стане важливим тестом на рівень готовності країни до вступу в Європейський Союз».

Основні аспекти відтермінування виборів та встановлення неможливості організації та проведення виборів на окремих територіях презентував експерт Центру політико-правових реформ Антон Чиркін. На переконання експерта саме відповідний закон має чітко визначати критерії/суб'єктів/строки ініціювання і встановлення неможливості проведення виборів, обмеження виборчих прав на підставі чіткої і завчасної аргументації (тимчасове і пропорційне), належне залучення ЦВК до прийняття рішення. Чи не найважливішим висновком і водночас рекомендацією є власне критерії визначення меж територій, щодо яких буде проводитися оцінка неможливості проведення виборів, вичерпний характер оцінки ризиків. «Суб'єкт, який буде визначати ці критерії, приймати рішення, не має права їх розширювати. Запобіжником виступить власне їх законодавче закріплення», – наголосив Антон Чиркін під час презентації.

Дискутивним виявилось і питання розуміння терміну «повоєнні вибори», і власне переліку критеріїв. Андрій Магера, експерт Центру політико-правових реформ, з цього приводу зауважив, що напрацювати винятковий перелік підстав не вдасться, адже наразі ми не можемо спрогнозувати всі можливі варіанти розвитку подій після закінчення воєнного стану.

В обговоренні торкнулися також питання доступності виборів та можливості їх проведення у цифровий спосіб. Павло Романюк, радник з правових питань Громадянської мережі ОПОРА, навів надзвичайно показові результати як репрезентативного опитування КМІС,

за яким понад 60% українців не довіряють результатам такого способу волевиявлення. Не менш цікавими видаються і результати не репрезентативного соціологічного дослідження, проведеного громадянською мережею ОПОРА: громадяни України хоч і вбачають у онлайн голосуванні рішення, проте не довіряють його результатам. «Для нас найважливіше провести демократичні вибори, яким би довіряло суспільство, і таким чином, ми сформували б легітимні органи влади, що у свою чергу важливий елемент збереження України як держави», – акцентував Павло Романюк.

Експерт Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) в Україні Денис Ковриженко презентував учасникам проєкт Білої книги щодо територіальної організації виборів.

Ми надзвичайно вдячні усім учасникам дискусії за проявлений інтерес, проактивність і плідну роботу упродовж обговорення, висловлені міркування та зауваження. Прозвучало чимало слухних думок, які дозволять доопрацювати проєкт Білої книги.

Обговорення проведені Центром політико-правових реформ, Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) в Україні, Громадянською мережею ОПОРА за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства міжнародних справ Канади та британської допомоги від уряду Великої Британії (*ЦППР (<https://pravo.org.ua/rezultaty-regionalnogo-obgovorennya-povoyenni-vybory-pytannya-pidgotovky-ta-realizatsiyi-u-m-poltava/>). – 2024. – 21.05*).

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

Головатий С., виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України
(грудень 2020 р. – травень 2024 р.)

Еволюція української офіційної доктрини конституційного права

Якщо не знати або не розуміти національної конституційної доктрини, то годі вести мову про можливість практичного застосовування засадничих принципів національного права.

Конституційна доктрина *per se* скеровує до якогось конкретного юридичного принципу, конкретної теорії та навіть до юридичної практики, і кожне саме собою пояснює, як слід розуміти й застосовувати конституцію, а відтак, як до цього підступитися та в якому напрямі рухатися задля цього.

Своїми коренями котрісь із конституційних доктрин сягають часів політичних систем держав Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, що їх описали Платон, Аристотель і Цицерон. У розвиток деяких конституційних доктрин набагато пізніше, у добу Просвітництва, мислителі Джон Лок, Жан-Жак Русо й Шарль-Луї Монтеск'є зробили свій внесок, і відтоді вони стали засадничими в сучасних політичних системах Західного світу. Саме ці носії філософської думки обстоювали ідею, що призначення конституції – захищати права особи, обмежувати силу влади та слугувати справедливості й упорядкованому правом суспільству. У таких параметрах наслідком багатостолітнього людського досвіду виплекано не одну конституційну доктрину. Їх вичерпного переліку немає і, напевне, не буде. Адже вони виникли в минулому та еволюціонували, щоб дати раду конкретним і складним аспектам політичного й правничого життя. Утім не знати, які ще нові з них можуть визріти в результаті досі небачених юридичних і політичних процесів та інновацій. Однак із упевненістю можна вести мову про кілька ваговитих доктрин, що відомі здавна і є універсальними. Це, зокрема, такі: доктрина поділу влади (*division of power*); доктрина засадничих прав (*fundamental*

rights); доктрина судового перегляду (*judicial review*); доктрина домірності (*proportionality*); доктрина установчих актів (*constitutional acts*) та деякі інші.

Окрім зазначених добре відомих і усталених, є своєрідні конституційні доктрини, що первинно виникли в рамках різних юрисдикцій і національних правничих систем. На час своєї появи вони стосувалися окремих аспектів відповідних конституцій, надаючи їм національної своєрідності. Як приклад, це постали в XIX столітті дві національні конституційні доктрини: німецька *Rechtsstaat* – правнодержави та англійська *The Rule of Law* – правовладдя. Історично надалі німецька так і не вийшла за межі національного конституційного простору, тоді як англійська набула всесвітнього визнання й поширення.

Утворений у рік ухвалення Конституції України (1996) наш національний орган конституційної юрисдикції є одним із наймолодших у світі. Попри те, що його було засновано в країні, котра перед тим віками не мала власної державности, а відтак, не мала й жодного досвіду в царині офіційного пояснення змісту національного Зasadничого Закону, перед ним як інституцією спеціального призначення постало завдання виконувати свою інституційну місію на високому фаховому рівні. За двадцять сім років – від жовтня 1996 року, коли Конституційний Суд України (далі – Суд) почав діяти, дотепер – ухвалено понад 400 актів (рішень і висновків) за наслідком конституційних проваджень. Сукупно – це сучасна українська офіційна конституційна доктрина. Розрідження в слові «офіційно» зроблено вмисне, щоб наголосити на тому, що доробок Суду в його актах – це конституційна доктрина, яка є відмінною від наукової (академічної). Відмінність полягає в тому, що

офіційна конституційна доктрина є кінцевим і юридично зобов'язувальним тлумаченням приписів конституції, тобто є правом *per se*, тоді як витворене науковцями тлумачення є лише їхнім, як приватних осіб, міркуванням про право, але аж ніяк не є власне правом.

Немає потреби доводити, що рішення національного органу конституційної юрисдикції (в українському контексті – поняття рішення є загальним, охоплюючи два види актів, що їх ухвалює Конституційний Суд відповідно до наданих йому повноважень: «рішення» і «висновки») мають природу норми права, а отже, є формально-обов'язковим правилом. Понад те, в ієрархічній системі норм національного права такі рішення посідають найвище (верховне) місце. Коли брати за приклад українську систему, то на це чітко вказує конституційний імператив: «Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені» (припис статті 151(2) Конституції України). Резолютивній частині будь-якого з виду актів, що їх ухвалює суд (себто «рішення» або «висновкові»), передує мотивувальна частина, де він викладає обґрунтування своєї позиції. Різнібічно можна змальовувати – з погляду методології – суть та природу юридичних позицій суду, що їх викладено в мотивувальній частині. Хтось казатиме, що це – «найважливіші висновки», дехто – що це «виявлене судом кристалізоване право», ще інші скажуть, що це – «джерело права», а декотрі – «настанова, що має загальнообов'язкове значення»...

Подібний ряд міркувань, за допомогою яких можна так або інакше пояснювати явище юридичної позиції Суду, не є завершеним. Але й цього досить, щоб за таким або схожим описом бачити головне: наведеному на користь «рішення» або «висновку» обґрунтуванню властива та сама юридична сила, що й ухваленому і зазначеному в резолютивній частині рішення (висновку). Слід розуміти: якщо підсумковому висновкові (що його містить резолютивна частина рішення) бракує змістовного обґрунтування, виявлення визначальних принципів права, належної та

вичерпної логічної аргументації (що її має містити мотивувальна частина рішення), то немає можливості сприйняти саме рішення адекватно, а отже, застосовувати його усвідомлено. З наведеного випливає, що підсумковий висновок у резолютивній частині та аргументація в мотивувальній частині рішення перебувають у нерозривній єдності. Обґрунтування, викладене як позиція суду, є явищем, що випливає з норми права як формально-обов'язкового правила. Юридична сутність позиції суду є нормативним складником його рішення. Юридична позиція суду – це єдиний нормативний комплекс, якому властива єдність логічних елементів, що їх містять різні структурні елементи рішення. У загальній теорії права таке явище позначено поняттям логічна норма. Як логічна норма, юридична позиція суду зводить воедино вступну, мотивувальну й резолютивну частини, що є складниками рішення.

Ознакою юридичної позиції суду (як логічної норми) є переконаність тих, хто здійснює конституційне провадження (суддів), у правильності рішення (висновку). Такої переконаності досягають у спосіб закладання у підсумковий висновок доктринального підґрунтя. Вираження судом своєї фахової позиції є етапом пізнання записаної в конституції норми права в той або інший час (момент часу). Як складник усієї юридичної матерії (системи), таке вираження, власне, і є офіційною доктриною конституційного права. Основу такої доктрини становлять наукові погляди.

Безперечно, наукова й офіційна конституційні доктрини пов'язані. Однак кожна з них виконує властиву лише їй функцію. Наукова конституційна доктрина не має тієї самої ролі, що її має офіційна доктрина. З іншого ж боку, національна офіційна конституційна доктрина виникає не на порожньому місці. Вона є наслідком колективного наукового дослідження (аналізу), за якого офіційний орган конституційної юрисдикції єднає наукову юридичну доктрину з текстом конституції.

Слід розуміти, що офіційна конституційна доктрина, з огляду на те, що її

виписано в актах суду, має юридично зобов'язувальну природу. Через це її зобов'язувальну силу поширено на всі органи публічної влади (органи державної влади, разом із судами звичайної юрисдикції, та органи самоврядування), на суб'єктів підприємництва, організації, посадовців системи публічної влади та на всіх громадян.

Із плином часу суд може змінити свою юридичну позицію, що означає зміну змісту як результат безупинного пізнання (усвідомлення) матерії конституційного права. У такому разі ведемо мову про діяльність органу конституційної юрисдикції на основі принципу еволюційного розвитку офіційної конституційної доктрини.

Пропоноване користувачам видання, частину якого становить добірка юридичних позицій Конституційного Суду України, є показовим щодо практичного застосування цього принципу вітчизняним органом конституційної юрисдикції.

Доволі ілюстративною є картина еволюційного розвитку юридичної позиції Суду на прикладі застосування доктрини правовладдя (the rule of law). У частині першій статті 8 Конституції України одну з тріади європейських цінностей – правовладдя – виражено дещо своєрідно за допомогою формули: «В Україні визнається й діє принцип верховенства права». Так сформульовано одну із засад українського конституційного ладу. У цьому питанні доволі відомим і напрочуд застосовним як у практичній діяльності різних інституцій вітчизняної юридичної системи, так і в академічному середовищі є Рішення Суду від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. У ньому витворено український варіант офіційного тлумачення поняття правовладдя – того, що з ухваленням Конституції України 28 червня 1996 року позначили за допомогою двослівної фрази «верховенство права», що відтоді є українським відповідником до англійського the rule of law. У зазначеному рішенні суть поняття «верховенство права» пояснювали, з-поміж іншого, як «панування права в суспільстві» та як те, що вимагає від держави «його втілення (однак із тексту незрозуміло: втілення саме

чого – С.Г.) у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо»; один із проявів «верховенства права» вбачали в тому, що саме поняття «право» не слід зводити лише до поняття «законодавство» (як одну з його форм), бо воно, мовляв, «включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо». Загалом же за ключ до розкриття змісту поняття «верховенство права» брали «розуміння права» як такого¹.

Напівжирним шрифтом у наведених із рішення цитатах виділено ті елементи, що красномовно свідчать про хибність такого тлумачення поняття, що його первотвірно позначено англійською як the rule of law:

• початкова фраза першого абзацу підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини рішення («верховенство права – це панування права в суспільстві») навіть із лінгвістичного погляду є недоладною, позаяк слово верховенство не є тотожним слову панування: якщо перше (верховенство) вказує на панівне становище, переважаючий вплив кого-, чого-небудь,² старшинство, ієрархічно вищу позицію кого-, чого-небудь відносно когось (чогось), хто (що) стоїть нижче, то друге (панування) означає дію за значенням панувати – мати владу над ким-, чим-небудь³; юридичний же контекст указує на те, що англійське the rule of law, як це впливає з усіх доктринальних і нормативних джерел, жодним чином не стосується такого, коли йшлося б про панівне становище права над кимось (чимось) або про те, що право вивищено над кимось (чимось) ієрархічно; українські двослівні конструкції верховенство права та панування права є розкладними поняттями (тобто такими, де обидва слова в кожній із конструкцій мають

¹ Див.: Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа № 1-33/2004; підпункт 4.1 пункту 4 мотивувальної частини) (напівжирний шрифт мій. – С.Г.).

² Див.: Словник української мови : в 11 томах. Том 1, 1970. С. 335.

³ Див.: Словник української мови : в 11 томах. Том 6, 1975. С. 52.

самостійне значення), тоді як англійське *the rule of law* є ідіоматичною словосполучкою, що виражає одне цілісне поняття;

- початкова фраза другого абзацу цитованого матеріалу («таке розуміння права») указує на те, що Суд, виробляючи тоді свою юридичну позицію, розглядав присутнє значення поняття «верховенство права» як залежне від того, що власне розуміють під поняттям «право»; саме такого підходу твердо трималася українська наукова доктрина наприкінці 90-х років, яку представлено працями великого гурту вітчизняних науковців про те, що сутність верховенства права залежить від того, яке явище охоплено поняттям «право», котре власне й «панує»⁴;

- розумінь і тлумачень поняття право може бути безліч: скільки науковців – стільки й поглядів на нього); але українська, як і кожна інша національна, в рамках спільного європейського юридичного простору практика застосування поняття *the rule of law* вимагала уодноманітнення його розуміння на основі стандартизованого змісту, закладеного в нього первинно;

- погляд на поняття право під кутом розуміння його як адресованої державі вимоги «втілювати його в закони» є хибним, бо логіка каже, що самі державні закони – це

⁴ Про такий підхід див., зокрема, в працях: Рабінович П. Конституційний принцип верховенства права. Юрид. вестник. 1997. № 3. С. 66;

Рабінович П. М. Верховенство права. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. С. 341;

Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ : Парлам. вид-во, 1999. С. 132–133;

Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування). Вісник Акад. прав. наук. Харків : Право, 1998. № 1 (12). С. 4; Орзих М. Верховенство права – принцип практической деятельности государства и общества. Юрид. вестник. 1997. № 3. С. 69;

Семчик В. Юридична сила закону. Вісник Акад. прав. наук України. 1998. № 4 (15). С. 18;

Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. С. 124.

складник національного права, а тому ідея «втілення права» в «правотворчу діяльність держави» разом із її «законами» призводить до виникнення великої кількості риторичних запитань;

- теза про те, що ухвалені державою закони «за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості», відгонить марксизмом-ленінізмом, а марксизм-ленінізм та юридичне вчення з ліберального напрямку, в лоні якого народжено ідею *the rule of law* та сформовано відповідну юридичну доктрину, – явища несумісні;

- тезу, що «право включає в себе – як суспільні регулятори – норми моралі, традиції, звичаї тощо», неможливо сприймати юридично бездоганною з огляду на те, що кожне зі списку – право, мораль, традиції, звичаї – є самостійним явищем; і кожне як окремішне явище є самостійним регулятором суспільних відносин: право як суспільний регулятор не може бути одночасно і мораллю, і традиціями, і звичаями.

Попри сказане, Рішення Суду від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 в питанні тлумачення припису частини першої статті 8 Конституції України стало помітним явищем в українському правничому бутті. Дуже швидко дехто з наукового середовища означив його навіть як «офіційний еталон інтерпретації принципу верховенства права»⁵.

Надалі Суд у рішеннях неодноразово посилався лише на саме цей варіант інтерпретації «верховенства права». За період 2004–2019 років є чотирнадцять рішень, що містять цей, так би мовити, «еталон»⁶.

⁵ Див.: Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2006. № 1. С. 45.

⁶ Рішення КСУ: від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004; від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005; від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009; від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010; від 10 червня 2010 року № 15-рп/2010; від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010; від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011; від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012; від 11 лютого 2014 року № 1-рп/2014; від 20 грудня 2017 року № 2-рп/2017; від 27 лютого 2018 року № 1-рп/2018; від 22 травня 2018 року № 5-рп/2018; від 25 квітня 2019 року № 1-рп(П)/2019.

Про що мовить наведений приклад?

Насамперед про те, що Суд у Рішенні № 15-рп/2004 скористався наявними тоді результатами національної наукової доктрини щодо двослівного пояснення змісту поняття «верховенство права», застосованого конституцієдавцем у приписі частини першої статті 8 Конституції України. Отже, тогочасна вітчизняна наукова доктрина, не відійшовши далеко від постулатів марксизму-ленінізму та доктрини юридичного позитивізму советського гатунку, дивакувато витлумачила те поняття, а вітчизняний орган конституційної юрисдикції перейняв те тлумачення для свого, офіційного вжитку. Ось так на тлі браку відповідних знань за обидвох вітчизняних доктрин – наукової та офіційної – витворено було в цьому питанні, можна сказати, український велосипед на квадратних колесах.

Показується так, що 2019 рік був останнім, коли Суд покликався на безпідставно назване «еталоном» Рішення № 15-рп/2004.

Відтоді й дотепер із текстів рішень Суду вимальовується геть інша, докорінно відмінна картина смислового застосування записаного в частині першій статті 8 Конституції України імперативу як засади українського конституційного ладу. На такій засаді базовано обґрунтування юридичних позицій Суду в низці його нових рішень за останні 5 років із застосуванням доктрини правовладдя.

Таку відмінність можна пояснити саме тим чинником, про який згадано вище, а саме тоді, коли мовилось, що з плином часу Суд, чинячи на основі принципу еволюційного розвитку офіційної конституційної доктрини, може змінити свою юридичну позицію, що є відображенням безупинного пізнання (усвідомлення) матерії конституційного права.

Не помилившись, можна сказати, що зміна позиції Суду в цьому питанні сталася не без впливу наукової конституційної доктрини, утім не вітчизняної, а чужоземної, хоч і чужоземної, проте першоджерельної, себто автентичної, тієї, що англійського походження. Адже загальновідомо, що найавторитетнішим джерелом пізнання правдивого змісту поняття the rule of law тривалий час слугувала класична

праця Альберта Дайсі (Albert Venn Dicey), провідного науковця тоді лише в рідній країні – Англії, а натепер – широко знаного в усьому світі теоретика-конституціоналіста, хто в підручнику для студентів-правників ще наприкінці XIX століття виклав власну доктрину конституційного права, у якій вів мову про три напрямні принципи, що ними була пройнята тогочасна неписана (некодифікована) конституція Англії⁷.

Понад століття пізніше світ побачила лаконічна, але блискуча праця видатного британського судді Тома Бінгема (Thomas Henry Bingham) під назвою «The Rule of Law»⁸. Вона вийшла друком 4 лютого 2010 року, ще за життя автора, але 11 вересня того самого року його не стало...

І от не що інше, як саме невеличка Бінгемова книжечка The Rule of Law раптом придалася, коли Венеційська Комісія «За демократію через право» (далі – Венеційська Комісія) виконувала запит від Парламентської Асамблеї Ради Європи на пошук щонайповнішої згоди стосовно чіткого й уодноставного розуміння поняття the rule of law всією європейською спільнотою. Про це знаємо безпосередньо з двох ключових документів Венеційської Комісії: Доповіді про правовладдя (Report of the Rule of Law, 2011)⁹ та Мірила правовладдя (Rule of Law Checklist, 2016)¹⁰. Якщо в першому (базовому) дослідженні Венеційська Комісія з посиланням на працю британського автора висловила лише

⁷ Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution (Reprint. Originally published: 8th ed. London: Macmillan, 1915). Indianapolis: Liberty Classics, 1982. 435 p.

⁸ Bingham Tom. The Rule of Law. London: Allen Lane, 2010. 203 p.

⁹ CDL-AD(2011)003 rev. У перекладі українською текст документа доступний на офіційному сайті Венеційської Комісії як CDL-AD (2011) 003 rev Ukrainian за джерелом: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

¹⁰ CDL-AD (2016) 007. У перекладі українською текст доступний на офіційному сайті Венеційської Комісії як CDL-AD (2016) 007 Ukrainian за джерелом: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)

припущення, що «можливо, те розуміння, що його виклав Том Бінгем, якнайкраще охоплює складники правовладдя»¹¹, то в другому – маємо вже стверджуваний факт: «Характеристика, що її запропонував Том Бінгем, найкращим чином охоплює істотні елементи правовладдя»¹².

За розгорнутим же тлумаченням поняття *the rule of law* у Тома Бінгема постало як вісім «інгредієнтів», себто таких складників: 1) доступність приписів права (у тому значенні, що вони мають бути дохідливими, чіткими й передбачними); 2) проблеми щодо юридичних прав слід розв'язувати на підставі приписів права, а не дискреції; 3) рівність перед законом; 4) владу треба здійснювати правомірно, справедливо й розумно; 5) людські права має бути захищено; 6) належить забезпечити наявність засобів розв'язання спорів без надмірних витрат коштів або невинуватого зволікання; 7) судові процеси мають бути справедливими; 8) дотримання державою її зобов'язань за міжнародним правом. Базуючись саме на цьому Бінгемовому розгорнутому тлумаченні поняття *the rule of law* як засаді сучасного британського конституційного права, Венеційська Комісія не без урахування властивостей інших національних систем права й держави (хоча вони істотно різняться з британською) дійшла висновку, що «наразі став можливим консенсус стосовно безумовних складників правовладдя»¹³. До консенсусного розуміння складників поняття *the rule of law* Венеційська Комісія зарахувала шість, а саме: законність; юридична визначеність; заборона свавільности; доступ до судочинства; додержання людських прав; недискримінація та рівність перед приписами права («перед законом»)¹⁴. Саме їх Венеційська Комісія поклала в основу структурування обох своїх документів: Доповіді про правовладдя (2011) – як теоретичного дослідження, Мірила правовладдя (2016) – як поради при практичному оцінюванні стану правовладдя в

конкретній країні з огляду на її конституційну та юридичну структури, чинне законодавство та наявну судову практику.

Ясна річ, що станом на 2 листопада 2004 року, коли Суд ухвалив своє Рішення № 15-рп/2004, українському правничому академічному корпусу, рівно як і вітчизняному органу конституційної юрисдикції, бракувало першого-ліпшого авторитетного джерела та ще й офіційного характеру, з котрого можна було би почерпнути правдиві відомості про сутність поняття, позначеного англійською як *the rule of law*. Певною мірою саме цим якраз можна пояснити появу того українського велосипеда на квадратних колесах у вигляді Рішення Суду № 15-рп/2004 в питанні тлумачення поняття «верховенство права». Венеційська Комісія двічі – у 2011 та 2016 роках – ту прогалину заповнила, що й уможливило вітчизняному органу конституційної юрисдикції скоригувати свою позицію в цьому питанні.

Варто зазначити, що Суд почав застосовувати документ Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» ще від 2017 року¹⁵. Цю практику продовжено в 2018¹⁶–2019¹⁷ роках. Однак лише у 2020 році Суд започаткував застосовування також і документа Венеційської Комісії «Мірило правовладдя». Відтоді для Суду стало вже звичною практикою обґрунтовувати свої рішення, спираючись на безумовні складники правовладдя, викладені в обох документах Венеційської Комісії, що тлумачать присутній зміст поняття *the rule of law*¹⁸.

Українську офіційну конституційну доктрину періоду 2020–2023 років формовано

¹⁵ Рішення КСУ від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017; від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017.

¹⁶ Рішення КСУ від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018; від 22 травня 2018 року № 5-р/2018; від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018.

¹⁷ Див.: Рішення Великої палати КСУ від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019; Рішення Першого сенату КСУ від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019; Рішення Великої палати КСУ від 6 червня 2019 року № 3-р/2019; Рішення Великої палати КСУ від 20 червня 2019 року № 6-р/2019; Рішення Першого сенату КСУ від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019.

¹¹ CDL-AD (2011) 003 rev, § 36 (курсив мій. – С. Г.).

¹² CDL-AD (2016) 007, § 17 (напівжирний шрифт мій. – С. Г.).

¹³ CDL-AD (2011) 003 rev, § 41.

¹⁴ Там само.

на основі практики застосування Судом цих двох документів Венеційської Комісії як авторитетних офіційних загальноєвропейських джерел щодо змісту доктрини правовладдя. І така практика мала сталий характер. З одного боку, її можна розглядати як тримання судом лінії на досягнення узгодженості його юридичних позицій (гармонізацію) з міжнародними стандартами, передовсім європейськими, стосовно демократії, людських прав і правовладдя, що є особливо важливим у контексті євроінтеграційного процесу, зокрема прагнення України набути повноправного членства в Європейському Союзі. З другого – така практика цілком відповідає потребі корегувати офіційну конституційну доктрину, щоб забезпечити юридичну визначеність, без якої правовладдя не є можливим. Корегування офіційної конституційної доктрини в спосіб її еволюційного розвитку – це компетенція, що належить винятково органів конституційної юрисдикції, це – його прерогатива. Хоча й

¹⁸ Див.: Рішення Великої палати КСУ від 23 січня 2020 року № 1-р/2020; Рішення Другого сенату КСУ від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020; Рішення Другого сенату КСУ від 24 червня 2020 року № 6-р(II)/2020; Рішення Другого сенату КСУ від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021; Рішення Другого сенату КСУ від 28 квітня 2021 року № 2-р(II)/2021; Рішення Великої палати КСУ від 14 липня 2021 року № 1-р/2021; Рішення Великої палати КСУ від 15 липня 2021 року № 2-р/2021; Рішення Другого сенату КСУ від 21 липня 2021 року № 4-р(II)/2021; Рішення Великої палати КСУ від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022; Рішення Великої палати КСУ від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023; Рішення Другого сенату КСУ від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023; Рішення Першого сенату КСУ від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023; Рішення Другого сенату КСУ від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023; Рішення Першого сенату КСУ від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023.

удаватися до цього засобу йому належить лише у виняткових випадках – коли на це є об’єктивна й доконечна потреба.

У цьому плані варто зауважити, що впродовж 2020–2023 років Суд у своїх юридичних позиціях більше не покликався на так званий «принцип дружнього ставлення до міжнародного права», що в минулому мало місце в його двох рішеннях¹⁹. Однак це питання стало предметом дискусії в суддівському середовищі. Є очевидним, що в міжнародному праві такого принципу, як його було названо в тих двох рішеннях, геть-чисто немає. Натомість існує принцип *pacta sunt servanda*, котрий своєю чергою є одним із множини складників правовладдя, через який – у рамках співвідношення між міжнародним правом і правом національним – міжнародне право виражає принцип законності²⁰. У контексті українського конституційного ладу принцип *pacta sunt servanda* відіграє надзвичайно вагомую роль. Адже відповідно до приписів статті 9 Конституції України певна частина міжнародних договорів України (саме ті, що їх ратифікувала Верховна Рада України) стає частиною національного законодавства. Реалізація таких договорів у національній, зокрібно в українській, системі права є критично важливою, тому що таке міжнародне право – як частина національного права – є зобов’язальним. Стосовно ж покликання Судом у минулому на міфічний «принцип дружнього ставлення до міжнародного права», то, як виявилось (у результаті додаткового дослідження цього питання під час щорічних двосторонніх фахових зустрічей з німецькими колегами – суддями Федерального Конституційного Суду Німеччини та експертами-науковцями), це був наслідок перекладацької помилки, коли в тексті одного з рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини (Ухвала Другого сенату за конституційною скаргою від 22 серпня 2018 року – 2 BvC 1/18) німецький вислів «*völkerrechtsfreundliche Auslegung des*

¹⁹ Див.: рішення КСУ від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016, від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016.

²⁰ CDL-AD (2016) 007, § 47.

Grundgesetzes» українською хибно подали як «принцип дружнього ставлення Основного закону до міжнародного права». Насправді ж Федеральний Конституційний Суд Німеччини, розв'язуючи проблему місця (ієрархічного) Європейської конвенції з людських прав 1950 року (далі – Конвенція) як міжнародного договору в системі німецького національного права, знайшов формулу, що давала відповідь на шукане задля німецького конституційного судочинства. За цієї формули німецький вислів слід було читати як «прихильне до міжнародного права тлумачення Зasadничого Закону», а не як його переклали українською. Явище, що його німецький конституційний судочинець позначив формулою «прихильне до міжнародного права тлумачення Зasadничого Закону (Grundgesetz)», зумовлене особливостями лише німецького конституційного правопорядку. Жодним боком ні це явище, ні сама формула не дотичні до українського конституційного ладу.

Отже, з огляду на те, що Суд надалі жодного разу після своїх двох рішень 2016 року не покликався на те, чого ніде зовсім немає (як-от «принцип дружнього ставлення до міжнародного права»), то натепер є причини розглядати таке корегування юридичної позиції Суду, що заслуговує схвалення, – як ще один приклад еволюційного розвитку вітчизняної офіційної конституційної доктрини. Чи буде така позиція Суду сталою – покаже час.

Коли вже зайшлося про співвідношення міжнародного права й права національного, то годиться зазначити, що, як показує практика Суду, формування й розвиток української офіційної конституційної доктрини відбуваються під впливом доктрин, які донедавна не були їй відомі, проте для міжнародної судової практики, зокрема європейської, є усталеними. У такий спосіб відбувається поповнення вітчизняної офіційної конституційної доктрини її новими елементами. Це той випадок, коли джерелом офіційної конституційної доктрини є не вітчизняна наукова доктрина, а міжнародна судово-практична, що має офіційний характер. І це знов-таки шлях, що веде до узгодженості (гармонізації) юридичних позицій Суду з міжнародними стандартами, передовсім

європейськими, у царині демократії, людських прав і правовладдя.

Візьмімо, до прикладу, доктрину простору обдумування (*margin of appreciation*).

Відразу ж зазначимо, що сам англійський вислів «*margin of appreciation*» не є самоочевидним нараз навіть для англійських юристів, позаяк він не є абсолютно точним відтворенням змісту французького терміна *marge d'appréciation*, від якого й походить. У широкому розумінні він про маневровий простір («*space for manoeuvre*») («*the room for manoeuvre*»), який страсбурзькі інституції (себто ті, що становлять систему органів Ради Європи) не заперечують для національних органів у питанні виконання державами своїх обов'язків за Конвенцією. Проте такого терміна в тексті самої Конвенції не знайти. Уперше ж його застосовано 1958 року в доповіді Європейської комісії з людських прав (далі – Комісія)²¹ у справі *Greece v. the United Kingdom* стосовно ймовірного порушення людських прав у Кипрі. Відтоді й до кінця 90-х рр. минулого століття його застосували в багатьох інших рішеннях Комісії та в понад 700 рішеннях Європейського суду із людських прав (далі – Європейський суд, Страсбурзький суд). На підставі такої розлогої практики застосування цієї доктрини натепер уже досягнуто консенсусу в колі юристів, суддів і посадовців системи органів Ради Європи щодо ділянок її застосування в конвенційній перспективі. Найбільш застосовною вона є в справах Страсбурзького суду стосовно таких конвенційних приписів, як: право на власність за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, особисті свободи за статтями 8–11, заборона дискримінації за статтею 14, відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації за

²¹ Європейська комісія з людських прав – заснований 1954 року орган Ради Європи, що в період 1955–1998 років провадив попередній розгляд заяв стосовно порушення Європейської конвенції 1950 року. Невідхилені заяви передавали до Європейського суду з людських прав або до Комітету міністрів Ради Європи. Комісія діяла до 1999 року. З її ліквідацією її функції перейшли до Європейського суду з людських прав.

статтею 15. Випадків її застосування за іншими приписами Конвенції є істотно менше²².

Завдяки доктрині «простір обдумування» досягається гнучкості, потрібної для уникнення руйнівної конфронтації між Європейським судом та державами-членами Ради Європи, бо якраз ця доктрина уможлиблює знайдення Європейським судом балансу між суверенітетом держав-членів і їхніми обов'язками за Конвенцією. Доктрину базовано на кількох ключових постулатах, як-от: механізм захисту людських прав, установлений Конвенцією, є субсидіарним (себто допоміжним) до національних систем гарантування прав і свобод; Конвенція залишає щонайперше за кожною Договірною Стороною завдання забезпечувати визначені в ній права і свободи виходячи з того, що національні органи влади – порівняно зі Страсбурзькими інституціями – перебувають у кращій позиції, щоб визначити, чи обмеження певного права (того, що не є абсолютним) зумовлене зустрічним публічним або приватним інтересом; Договірні Сторони мають можливість забезпечити навіть вищий рівень захисту прав, ніж це робить Конвенція; з огляду на все таке Договірним Сторонам має належати «простір обдумування» в ділянці обмеження прав і свобод; широчінь цього простору може бути різною: його межі можна визначити лише виходячи з обставин конкретної справи – простір (margin) може бути широким (wide), вузьким (narrow), певного розміру (a margin); «обдумування» (appreciation) означає всебічне зважування чого-небудь, намічаючи можливі варіанти дії.

Отже, принцип субсидіарності та простір обдумування, що його визнано за національними органами, неодмінно взаємопов'язані: перший надає лідерство національним органам влади в питанні впровадження визначених Конвенцією прав, а з другого впливає певної міри прихильність до оцінювання національними

²² Див.: The margin of appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights / by Steven Greer – Reader in Law, Reader in Law, University of Bristol, United Kingdom. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000. P. 5.

органами того, чи є належними їхні конкретні заходи стосовно прав, що не абсолютні²³.

В українській офіційній конституційній доктрині досить активно застосовним є ще один виріб із практики Страсбурзького Суду – доктрина правомірних сподівань (legitimate expectations).

Варто зазначити, що Суд застосовує цю доктрину в перекладі українською як правомірні сподівання лише віднедавна²⁴. Перед тим, обґрунтовуючи свої рішення на основі цієї доктрини, Суд застосовував низку інших варіантів перекладу, як-от: «законні очікування»²⁵, «правомірні очікування»²⁶, «легітимні очікування»²⁷, «правомірні (легітимні) очікування»²⁸.

Це є красномовним прикладом того, що пошук найудалішого українського відповідника до станівких англійських юридичних термінів і юридизованих словесних позначень дуже часто є доволі нелегкою справою. Є ґрунтовна наукова розвідка щодо труднощів перекладу поняття legitimate expectations, що його Європейський суд стало застосовує в контексті статті 1 Першого протоколу до Європейської Конвенції 1950 р. Авторка дослідження Тетяна Фулей – фахівчиня з права – виявила щонайменше п'ять українських відповідників (якщо не зважати на те, у якому числі вжито це поняття – однині чи множині) у текстах

²³ Див.: The Doctrines and Methodology of Interpretation of the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights. Prepared by Jeremy McBride. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2021. P. 7.

²⁴ Див., зокрема, рішення КСУ від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022, від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023.

²⁵ Рішення КСУ: від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини); від 31 березня 2015 року № 1-рп//2015 (абзац перший підпункту 2.1. 2 мотивувальної частини); від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 (абзац сьомий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини); від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 (підпункт 4.1 пункту 4, абзаци третій – п'ятий і сьомий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини); від 1 липня 2020 року № 7-р(І)/2020 (абзац другий підпункту 4.1. пункту 4 мотивувальної частини); від 15 квітня 2020 року № 2-р(П)/2020 (абзац четвертий пункту 1 описової частини).

офіційних перекладів 29 рішень цього суду щодо України²⁹, як-от: 1) «законні сподівання»; 2) «легітимні сподівання»; 3) «легітимні очікування»; 4) «виправдані очікування»; 5) «правомірні очікування». У цих перекладах англійського терміна є два варіанти відтворення з англійської іменника *expectations* –

²⁶ Рішення КСУ: від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 (абзац п'ятий підпункту 2.6 пункту 2 мотивувальної частини); від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017 (абзац сьомий підпункту 2.5 і абзац п'ятий підпункту 2.6 пункту 2 мотивувальної частини); від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 (абзац четвертий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини); від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 (абзац четвертий підпункту 4.1 і абзац сьомий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини); від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини); від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 (абзац шостий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини); Висновок КСУ від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 (абзац двадцятий пункту 11 мотивувальної частини); рішення КСУ від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 (абзац дев'ятий пункту 2 мотивувальної частини); від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 (пункти 4.1, 4.2 пункту 4 мотивувальної частини); від 22 червня 2022 року № 6-р(П)/2022 (абзац п'ятий пункту 5; абзаци четвертий, п'ятий, одинадцятий підпункту 6.2 пункту 6; абзац перший пункту 8 мотивувальної частини).

²⁷ Рішення КСУ: від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019 (абзац другий підпункту 2.2, абзаци четвертий і шостий підпункту 2.3 пункту 2, абзац дев'ятий пункту 3; абзаци четвертий, п'ятий пункту 4 мотивувальної частини); від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 (абзац п'ятий підпункту 3.2 пункту 3, підпункт 4.4. пункту 4 мотивувальної частини); від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 (абзац сьомий пункту 1 описової частини); від 20 серпня 2020 року № 10-р/2020 (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини); від 15 квітня 2020 року № 2-р(П)/2020 (абзац сьомий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини); від 22 червня 2022 року № 6-р(П)/2022 (абзаци перший, другий підпункту 2.4 пункту 2 описової частини; підпункт 3.5 пункту 3 мотивувальної частини).

²⁸ Рішення КСУ: від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 (підпункт 2.1.2 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини); від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 (абзац сьомий пункту 2 мотивувальної частини); від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 (пункт 4 мотивувальної частини).

«очікування», «сподівання» – й чотири варіанти відтворення прикметника *legitimate* – «законні», «легітимні», «виправдані», «правомірні»³⁰. Авторка розвідки справедливо закидає органам, відповідальному за забезпечення представництва України в Європейському суді та координацію виконання його рішень, що той за всі роки своєї діяльності так і не спромігся виробити єдиного українського терміна³¹.

На тлі неузгодженої перекладацької практики щодо поняття, позначеного англійською як *legitimate expectations*, зайве доводити її шкідливість для правничої справи, де доконечною є юридична визначеність, якої годі досягти за лінгвістичної невизначеності. Тому, безперечно, слід вітати зусилля Т. Фулей не лише дослідити проблематику перекладу цього поняття, а й здобути його найудалішого українського відповідника. На думку науковиці, «найбільш доречним» українською, таким, що «найадекватніше відбиває зміст поняття», позначеного англійською як *legitimate expectations*, є термін «легітимні очікування»³².

Отже, загалом же всю дискусію в цьому питанні було зведено до двох проблем: перша – це вибір із чотирьох українських слів («законні», «виправдані», «легітимні», «правомірні») найудалішого відповідника до *legitimate*; друга – вибір із двох українських слів («очікування», «сподівання») найудалішого відповідника до *expectations*.

²⁹ Відповідно до частини другої статті 6 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (від 23 лютого 2006 року № 3477–IV зі змінами й доповненнями) автентичність перекладу текстів рішень ЄСПЛ українською мовою засвідчує Орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень (цей орган перебуває в системі Міністерства юстиції).

³⁰ Див.: Фулей Т. *Legitimate expectations*: труднощі перекладу. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 5. С. 193.

³¹ Там само. С. 194–195.

³² Фулей Т. Цит. праця. С. 198.

Із цього питання дозволю собі викласти такі міркування.

Отже, коли б ішлося просто про неусталену словосполуку або ж про нетермінологічне словесне позначення, то, гадаю, навряд чи застосовування байдуже якого з принаймні чотирьох прикметників («законні», «виправдані», «легітимні», «правомірні») та якого завгодно з двох іменників («очікування», «сподівання») можна було б ставити під сумнів через те, що ці прикметники певною мірою є синонімами поміж собою, а іменники – поміж собою.

Однак у правничих текстах, офіційних і наукових, усталену ідіоматичну словосполуку як термінологічну (англійською – *legitimate expectation/legitimate expectations*, французькою – *de l'attente légitime/des attentes légitimes*) застосовують на позначення окремішньої доктрини, первісно походженням із права Англії, де вона стала підставою судового нагляду в адміністративному праві. В її основу поклали принципи природньої справедливості, щоб відвертати посадовців держави та її органи від зловживань владою.

Позаяк власне Мати-Природа управнила кожную людину на природню справедливість, то ця доктрина употужнює обов'язок органів і посадовців публічної влади чинити по-справедливому. У Великій Британії саме суди взяли її на озброєння, щоб захищати даровану людині природню справедливість. Там суд уперше застосував термін *legitimate expectation* 1968 року в справі *Schmidt v Secretary of State for Home Affairs*, хоч тоді без юридичних наслідків³³.

Однак дещо пізніше, а саме 1983 року, це вже була нормативна доктрина, яку в справі *O'Reilly v Mackman* у рамках адміністративного судочинства визнано як таку, що дозволяла особі оскаржити законність ухвалених органом влади рішень. У цій справі, де заявниками були кілька в'язнів, що відбували покарання у вигляді тривалого терміну позбавлення волі,

є такі міркування: «У публічному праві [...] *legitimate expectation* породило для кожного заявника обґрунтовану зацікавленість у тім, щоб оскаржити законність застосованого [в'язничним] Департаментом невігідного для нього дисциплінарного заходу на тій підставі, що так чи инакше, ухвалюючи своє рішення, Департамент учинив поза межами наданих йому законодавством повноважень для його діяльності; і мотивами для цього є недодержання Департаментом принципів природньої справедливості – не що іншого, як чинити по-справедливості стосовно заявника під час ухвалення рішень щодо нього [...]»³⁴.

1991 рік – той, коли Європейський суд із людських прав уперше вжив поняття *legitimate expectation*. То була справа *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* щодо захисту права власності за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, зокрема, у питанні мирного володіння «майном». У рішенні Страсбурзький суд зазначив, що в заявників (а ними були дві підприємницькі компанії та один громадянин Ірландії) виникло *legitimate expectation* тоді, коли вони 1977 року отримали дозвіл на розроблення плану розвитку (для будівництва промислового складу та офісних приміщень), покладаючись на що компанії викупили землю з метою її відповідного використання. Проте 1980 року міська рада Дубліна, а 1981 року Найвищий суд Ірландії скасували той дозвіл, чим позбавили заявників можливості реалізувати свій проект.

Розв'язуючи питання, чи мало місце порушення права заявників на використання землі, що вони її придбали для втілення свого проекту відповідно до отриманого 1977 року дозволу, Найвищий суд Ірландії постановив, що орган влади (міська рада Дубліна), видавши дозвіл на проектування, не мав права його скасовувати, позаяк дозвіл уже був «складником власності компаній-заявників», був «сприятливим рішенням для починання запланованого проекту», яке органам влади

³³ За джерелом: https://en.wikipedia.org/w/index.php&title=Legitimate_expectation&oldid=1123957517 (дата звернення: 04.01.2024).

³⁴ Див.: *O'Reilly v Mackman* [1983] UKHL 1. URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1983/1.html> (дата звернення: 04.01.2024).

невільно було переглядати. Крім того, Європейський суд оцінив рішення Найвищого суду Ірландії як «втручання» в право власності, бо «в заявників було *legitimate expectation*, що вони зможуть реалізувати свій проєкт, і з погляду цілей статті 1 Першого протоколу таке слід вважати складником власності, яка є предметом розгляду»³⁵.

Надалі Страсбурзький суд послідовно й стало застосовував розроблену ним же доктрину *legitimate expectation/legitimate expectations* у контексті захисту права власності за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, про що якраз і йдеться у розвідці Т. Фулей, де зауважено, що цей термін ужито в майже 900 рішеннях станом на 10 квітня 2021 року³⁶ (докладніше про цю практику можна дізнатися зі спеціального видання Ради Європи на цю тему³⁷).

Наведені приклади того, як суд Великої Британії та Європейський суд пояснювали вкладений ними зміст у поняття *legitimate expectation* у тих своїх рішеннях, де кожен із цих судів його застосовував уперше, показують, що в англійській мові це не вільна (неусталена) словосполучка, а навпаки – усталений вислів, що має цілісне значення та є застосовним як цілісна термінологічна одиниця на позначення окремішньої доктрини. Тому природньо було б і в українській мові мати усталений її український відповідник як термін, що є усталеним висловом, а не вільним поєднанням слів. Прагнучи цього, не можна механічно перекладати українською кожне англійське слово, бо такий метод спричинює викривлення змісту й функційних особливостей первописного (англійського) вислову.

Отже, розглянемо доцільність використання українських прикметників законні, виправдані,

легітимні, правомірні як відповідників англійського *legitimate* та українських іменників очікування, сподівання як відповідників англійського *expectation* через призму головного завдання перекладу – повноцінно передати і компонентний склад вислову, і його сукупне термінологічне значення. Тобто йдеться про мету досконало передати не лише лексичне, а й конотативне значення цільової мови³⁸.

Стосовно слова «законний». Словник сучасної української мови в 11-ти томах (далі – СУМ) подає три його значення як прикметника: 1. Який спирається на закон (у 1 знач.: Встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу / Сукупність таких загальнообов'язкових правил та постанов, що визначають суспільні відносини людей; втілення найвищої влади в суспільстві / Те, що сприймається як незаперечне розпорядження, веління, обов'язкове для неухильного виконання³⁹), здійснюється або відбувається відповідно до закону // Встановлений законом // Який має право на що-небудь / Справжній, непідроблений; 2. Який має підставу, справедливий // Закономірний, природний; 3. заст. Відповідний до звичаю, передбачений певним обрядом⁴⁰.

Для передання сутності англійського термінопоняття *legitimate expectation* найближчим із наведених трьох значень українського прикметника законний є 2-ге його значення: «Який має підставу, справедливий / Закономірний, природний». За 2-м значенням цей прикметник і можна було б застосовувати для потреб перекладу зазначеного терміна, якби не одне велике АЛЕ. Оце велике АЛЕ

³⁵ Див.: *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* (Application no. 12742/87). Judgment. 29 November 1991, § 51.

³⁶ Фулей Т. Цит. праця. С. 193.

³⁷ Див.: *Guide on Article 1 of Protocol No.1 to the European Convention on Human Rights. Protection of Property*. Updated on August 31 2022. [Strasbourg]: Council of Europe/European Court of Human Rights, 2022. P. 9–10, 2014. 1.

³⁸ Див.: Тимошенко Ж.І. Засоби перекладу ідіоматичних та образних виразів. Актуальні проблеми викладання іноземних мов для професійного спілкування : збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 25–26 квітня 2014 року). Дніпропетровськ : Видавець Біла К., 2014. С. 129.

³⁹ Словник української мови : в 11 томах. Том 3, 1972. С. 154.

⁴⁰ Там само. С. 156.

зумовлене твореним від цього прикметника абстрактного іменника законність, що його в СУМі витлумачено за трьома значеннями, усі з яких побудовано на теорії соціалістической законности (а хіба на початку 70-х років минулого століття могло бути інакше?). Навіть, якщо абстрагуватися від советської теорії, то все одно, якщо коротко, вимога законности зобов'язує чинити відповідно до формальних вимог закону. Основою законности взагалі є формальні закони. Законність означає сукупність формальних вимог, за відступ від яких настає юридична відповідальність. У широкому розумінні законність – це сукупність різноманітних, але однопланових вимог, пов'язаних із відношенням до формальних законів та втіленням їх у життя: точно й неухильно їх додержувати всім, кому їх адресовано; витримувати ієрархію законів та інших нормативних актів. А за одним із тлумачень у СУМі «законність» – це «неухильне додержання закону» (у 1 знач.), де особливо наголошено на понятті «соціалістична законність», що його слід було розуміти як «суворе й неухильне додержання та виконання всіма установами, організаціями і громадянами СРСР радянських законів»⁴¹. У результаті такого тлумачення «законність» загалом (зокрема й «соціалістичну») слід було сприймати як «справедливість». Отже, за будь-яких умов прикметник «законний» не є придатним для застосування, щоб передати той зміст, що його вкладено в слові *legitimate expectation*.

Стосовно слова «виправданий». СУМ подає його значення лише як дієприкметника пасивного стану минулого часу до слова «виправдати»⁴², значення якого слід дивитися за словом «виправдовувати»⁴³:

1. Визнаючи кого-небудь невинним, правим, доводити це // Виносити вирок, в якому стверджується невинність підсудного;

⁴¹ Там само.

⁴² Словник української мови : в 11 томах. Том 1, 1970. С. 458.

⁴³ Там само. С. 459.

2. Доводити можливість, допустимість чого-небудь. 3. Своїми діями, вчинками і т. ін. відповідати чому-небудь, бути гідним чогось. 4. Те саме, що «відшкодувати»⁴⁴.

За наведеними значеннями слова «виправданий» неможливо його застосувати для потреб перекладу англійського слова *legitimate* як одного з елементів усталеного вислову *legitimate expectation*. Однак, якщо в слово «виправданий» вкладати зміст «небезпідставний», «обґрунтований», «не випадковий», то, хоч і далеко, але, на наш погляд, це перегукується з тією ідеєю, що її закладено в англійському вислові *legitimate expectation*.

Стосовно слова «легітимний». СУМ узагалі його не подає. Однак низка електронних версій сучасних словників тлумачать його так: «Законний, який відповідає встановленим вимогам»⁴⁵; «Який відповідає закону: узаконений (про явища, постанови і т. ін.). Законний, правомочний (про особу)»⁴⁶; «Законний»⁴⁷; «Те саме, що законний»⁴⁸; «Той, що знаходиться у відповідності з законом; законний»⁴⁹. Хоч близьким до наведених (однак таким, що заслуговує на увагу, й тому про це йтиметься трохи далі) є тлумачення ще в одному електронному джерелі, де зазначено: від лат. *legitimus* – правомірний – «той, що визначається законом (відповідає закону)»⁵⁰. Онлайніві словники – витвори новітнього часу. Утім, наведені за ними приклади тлумачення слова «легітимний» показують, що на відміну від українського мовознавства советської доби, яке взагалі не занесло цього слова до реєстру (про що свідчить СУМ), сучасним мовознавцям (попри те, що в їхньому реєстрі це слово є) таки несила дати раду в його тлумаченні: все «на круги своя повертається» – за «московським

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ slovnyk.ua

⁴⁶ Goroh.pp.ua

⁴⁷ slovnyk.me (за електронною версією Великого тлумачного словника сучасної мови).

⁴⁸ slovnyk.me (за електронною версією СУМу-20).

⁴⁹ Slovtvir.org.ua

⁵⁰ Jnsm.com.ua

стандартом» вони зводять його значення до тієї ж таки «законності». На це ще накладається й те, що в Україні сам нормативний акт, що його ухвалює національний представницький орган, за назвою – це «Закон» (на відміну, приміром, від Великої Британії, де такий документ називають словом «Акт»). Тому український контекст (де досі панівним є успадкований від советської «науки» позитивістський підхід «законність» пов'язувати лише із нормативним актом у формі «закону») з урахуванням британського (де національну правничу культуру віддавна засновано на принципах природньої справедливості) не дозволяє пристати на позицію цитованої раніше Т. Фулей, що «найбільш доречним» українським відповідником до англійського *legitimate expectations* є термін «легітимні очікування»⁵¹.

Видима річ, що англійське *legitimate* – це запозичення з латини. Наведені за електронними словниками всі приклади його тлумачення – неправильні, вони спотворюють правдивий зміст латинського слова. Однак при цьому одне з електронних джерел містить підказку, в якому напрямку можна було рухатися: воно чітко вказує, що слово «легітимний» – це запозичення від лат. *legitimus*, українським відповідником якого є слово правомірний. У цьому випадку певною мірою добрим помічником є СУМ, де суть слова ПРАВОМІРНИЙ подано однозначно: «Який спирається на закони розвитку природи і суспільства, на право / Виправданий, не випадковий»⁵². Сказано «певною мірою», а не «цілковито», тому що повною мірою було б лише у випадку, якби в тому тлумаченні йшлося л и ш е про «закони розвитку природи» і про «право», однак про «право» не в тому розумінні, як його витлумачено в цьому словнику, а із серцевинним його елементом як ідеї справедливості.

Тоді саме в такому значенні питома українське слово правомірний відповідало б ідеї, закладеній первинно в англійську словосполуку, яку вже стало застосовувати у

своїй практиці як доктрину не лише суди Великої Британії та деяких інших країн загальної системи права (*common law system*), а й Франції та Європейський суд. Однак зрозуміло, що за советських часів такого бути не могло. Тому там стосовно слова правомірний ідеться про «закони суспільства» (читай: советські закони). Та навіть попри тлумачення цього слова в такий спосіб немає перешкод для того, щоб слово правомірний сприймати як найудаліший український відповідник до англійського *legitimate* в контексті англійського вислову *legitimate expectation*, що його застосовують на позначення відповідної доктрини права.

Надалі з'ясуємо, котрий із двох українських іменників – «очікування» чи «сподівання» – буде найудаліший для цієї мети. Тетяна Фулей твердить, що таким є слово «очікування». Утім, є підстави й цього разу не погодитись із авторкою. І ось чому.

СУМ роз'яснює, що очікування – це дія і стан за значенням очікувати⁵³, а слово очікувати – це те саме, що ждати⁵⁴, якому своєю чергою приписано чотири значення: 1. Перебувати де-небудь, щоб побачити когось, зустрітись з кимось, чекати, очікувати // Розраховувати на чие-небудь повернення, на прихід, появу когось, чогось, на здійснення чогось. 2. Надіятися на що-небудь, сподіватися чогось; чекати. 3. Бути призначеним, неминучим для кого-небудь. 4. Гаяти час, зволікати з чим-небудь, розраховуючи на здійснення, появу чогось⁵⁵.

Той же СУМ тлумачить, що сподівання має два значення: 1. Дія і стан за значенням сподіватися. 2. Упевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; розрахунки на що-небудь, передбачення⁵⁶.

Своєю чергою за словом сподіватися подано три значення: 1. Чекати кого-, що-небудь; дождити. 2. Розраховувати, покладати надію

⁵³ Там само. Т. 5, 1974. С. 833.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само. Т. 2, 1971. С. 516 (напівжирний шрифт мій. – С.Г.).

⁵⁶ Там само. Т. 9, 1978. С. 556 (напівжирний шрифт мій. – С.Г.).

⁵¹ Див. виноску 29 вище.

⁵² Словник української мови : в 11 томах. Том 7, 1976. С. 508.

на що-небудь; надіятися // Уживається для вираження сподівання, надії на здійснення чого-небудь. 3. Уживається для вираження глузування, коли хто-небудь не має наміру щось зробити – тільки наказ. сп.: сподівайся, сподівайтесь⁵⁷.

З огляду на те, що за значенням 2 слова сподіватися йдеться про «надію на що-небудь» зі вказівкою на те, що це слово вживають для вираження надії на здійснення чого-небудь, то не можна лишати поза увагою й обидва значення слова надія: 1. Впевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; сподівання. 2. Те (той), на що (на кого) можна надіятися, покладатися, що (хто) є відрадою, опорою для кого-небудь⁵⁸.

Щоб дійти висновку стосовно того, який же саме з двох українських іменників – «очікування» чи «сподівання» – за значенням є найближчим до того, що вклали у тих своїх рішеннях, де і суд Великої Британії в Лондоні 1983 року, і Європейський суд 1991 року первинно застосували вислів *legitimate expectation*, неодмінно слід з'ясувати сутність позиції самих судів. Принагідно зазначимо: перекладний словник подає обидва варіанти перекладу англійського слова *expectation*: 1) чекання, очікування; 2) надія, сподівання⁵⁹.

Справа, що її розв'язував суд Великої Британії в Лондоні, стосувалася випадку, коли в'язничний Департамент ухвалив рішення не на користь заявників, навіть не з'ясувавши їхньої позиції, що, на думку суду, становило «чин у порушення одного з найістотніших принципів природної справедливості: *audi alteram partem*⁶⁰». За тлумаченням суду, це в підсумку й стало джерелом правомірності

оскарження заявниками рішення владного органу: як міркував суд, у цьому випадку якраз не з писаної норми (позитивного права), а з принципу природної справедливості, що є підставою для виникнення *legitimate expectation*, впливала конечність супротивної поведінки з боку владного органу. У цьому конкретному випадку доктрина *legitimate expectation* сама собою свідчить про наявність того, на що можна виправдано, обґрунтовано або правомірно покладатися, навіть якщо його не зафіксовано в певному нормативному акті як хоч якого-небудь юридичного права (суб'єктивного). *Legitimate expectation* – це надія, прагнення особи здобути, одержати сприятливе, доброзичливе, позитивне для себе становище виходячи з природної справедливості, правовладдя, розумності, позбавленості свавілля тощо. У процесовому аспекті це включає перевірку порядком адміністративного судочинства того, чи має місце зловживання владою (повноваженнями). Якщо коротко, можна сказати, що ця доктрина, по суті, накладає обов'язок (на владу – орган або посадову особу) чинити по справедливості.

Тепер вертаємося до справи, що її розв'язував Європейський суд. У ній так само зафіксовано виникнення в заявників *legitimate expectation* тоді, коли вони 1977 року отримали дозвіл від адміністративного органу влади на певну діяльність, а на підставі того дозволу викупили землю. І коли той самий адміністративний орган, а ще й Найвищий суд скасували дозвіл, то Європейський суд у контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції («Захист власності») оцінив такі дії обох органів як «втручання» держави в це право, яке належить до категорії природних прав (себто невідчужених), позаяк правомірно отриманий дозвіл набув нової юридичної якості – став «складником власності», був «сприятливим» для заявників рішенням у тому значенні, що у них була впевненість у можливості здійснити проект, для якого вони придбали землю. Європейський суд зазначив: оскільки «у заявників було *legitimate expectation*, що вони зможуть реалізувати свій проект», то «з погляду цілей статті 1 Першого протоколу таке слід вважати складником

⁵⁷ Там само (напівжирний шрифт мій. – С.Г.).

⁵⁸ Там само. Т. 5, 1974. С. 70 (напівжирний шрифт мій. – С.Г.).

⁵⁹ Див.: Англо-український словник : у 2 т. Близько 120 000 слів / склав М.І. Балла. Київ : Освіта, 1996. Т. 1. С. 381.

⁶⁰ З латини: «заслухай іншу сторону», «нехай іншу сторону також буде почуто». Див.: *O'Reilly v Mackman* [1983] UKHL 1. URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1983/1.html> (дата звернення: 04.01.2024).

власности, яка є предметом розгляду»⁶¹. Такий підхід Європейського суду цілком вписується в те, як Венеційська Комісія тлумачить зміст принципу *legitimate expectation*, зазначаючи: «Він так само виражає ідею, згідно з якою органи публічної влади повинні не лише додержувати приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених сподівань. Згідно з доктриною *legitimate expectation* – ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні зазнавати краху надій щодо своїх *legitimate expectations*»⁶². У справі, що ми її аналізуємо, заявники на підставі чинного права, себто правомірно, отримали від органів публічної влади відповідний дозвіл, на основі чого вони правомірно викупили землю, бо той дозвіл «пробудив» у них сподівання, що вони свій проєкт реалізують. Отже, у заявників виникло правомірне сподівання. Однак пізніше настав «крах» щодо нього, бо органи публічної влади зруйнували «пробуджене сподівання». Сутність юридичних спорів, що їх розв'язував Європейський суд, чітко вказує на те, що заявники в обох випадках не ждали настання чого-небудь, не розраховували на прихід, появу чогось, на здійснення чогось, а зовсім інше – вони надіялися на те, що реалізують свій проєкт, сподівалися, що після отримання дозволу і викупу землі в них не буде жодних перешкод у реалізації свого проєкту, розраховували, покладали надію саме на такий розвиток подій надалі. Понад те, вони, можна сказати, мали впевненість у можливості здійснення того «бажаного, потрібного, приємного», чим для них був запланований проєкт.

Аналіз обох судових рішень дає підстави наполягати на тому, що з-поміж двох іменників – очікування та сподівання – для перекладу англійського *expectation* як компоненти вислову *legitimate expectation* як на позначення відповідної доктрини права слушним буде слово сподівання, а не очікування. Як можна

бачити з тлумачень за СУМом, виділене автором цих рядків грубим шрифтом є тим спільним елементом трьох слів («очікування», «сподівання», «надія»), що свідчить на користь саме слова сподівання. Навіть значення 2 слова ждати (а це слово подано як те саме, що й очікувати) містить елемент, що вказує на сподівання й надію, тим самим збігається зі значенням 2 слова сподіватися. А значення 2 слова сподівання є тотожним обом значенням слова надія. Порівняння виділених значень цих трьох слів дозволяє зробити висновок про те, що слово сподівання зосереджує в собі точніше й найбільше тих значень, що їх закладено в ідіоматичний вислів англійською *legitimate expectation*.

Якщо ж вернутися до питання про вибір найудалішого українського прикметника в цьому випадку, то не можна заперечити можливість застосування обох – питома українського правомірний і запозичення з латини легітимний. Однак запозиченому з латини властиві певні вади: окрім того, що він є малозрозумілим не лише широкому загалові, а й професійним колам, переклад українською майже завжди зводить до «закону» та «законности», що не зовсім відповідає сутності первотвірного лат. *legitimus*. Проте у цьому випадку слід керуватися настановами прихильників рідного слова: застосовувати запозичення з чужих мов лише тоді, коли немає власного слова. У нашому ж випадку таке питома українське слово є – правомірний.

Отже, Суд врешті-решт і сам визначився з урахуванням минулої практики та пристав на те, що слушним українським відповідником до англійського вислову *legitimate expectation* як семантичноцілісного терміна на позначення відповідної правничої доктрини є словосполучення правомірне сподівання.

Як зазначено ще на початку Вступного слова, до універсальних конституційних доктрин належить доктрина поділу влади. Вона сприяє досягненню балансу повноважень між трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою, чітко окреслюючи роль і відповідальність кожної з них. Інакше кажучи, ця доктрина забезпечить, що жодна з

⁶¹ Див.: *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* (Application no. 12742/87). Judgment. 29 November 1991, § 51.

⁶² Див.: *Rule of Law Checklist*/Мірило правовладдя. CDL-AD(2016)007, § 61.

гілок влади не стає надмірно потужною та гарантує особисті свободи й правовладдя. Вона, як та, що походить із філософських праць Монтеस्क'є, стала наріжним каменем багатьох сучасних демократій, включно з українською. Про це, скажімо, свідчить не одне рішення Суду, де зазначено, приміром, таке: «Організація і здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову не є самоціллю, а покликана забезпечувати права і свободи людини і громадянина. Це, зокрема, впливає зі змісту статті 3 Конституції України»⁶³; метою функційного поділу державної влади «є, зокрема, розмежування повноважень між різними органами державної влади, що означає самостійне виконання кожним із них своїх функцій»⁶⁴; здійснення державної влади на засадах її функційного поділу завдяки визначеній Конституцією України системі стримувань і противаг «забезпечує стабільність конституційного ладу, запобігає узурпації державної влади та узурпації виключного права народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні»⁶⁵; «дії та рішення органу законодавчої влади мають відповідати конституційним принципам, зокрема принципу поділу державної влади. Тому Верховна Рада України може втручатись в організацію та діяльність органів і посадових осіб загальної системи правосуддя лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією України»⁶⁶.

У контексті самотутності українського конституційного ладу, де від самого початку – ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року – питання чіткого поділу влади та

⁶³ Висновок КСУ від 30 жовтня 2003 року № 1-в/2003 (абзац четвертий підпункту 4.6.2 підпункту 4.6 пункту 4 мотивувальної частини).

⁶⁴ Рішення КСУ від 8 липня 2016 року № 5-рп/2016 (абзац другий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

⁶⁵ Рішення КСУ від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини).

⁶⁶ Рішення КСУ від 1 березня 2023 року № 1-р(П)/2023 (абзац другий підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини).

відповідної системи стримування і противаг гостро постало на порядку денному, бо, як зазначала ще тоді Венеційська Комісія, з тексту Конституції України «впливало встановлення міцної виконавчої влади за лідерства повносілого Президента»⁶⁷. Тобто первинно то була напівпрезидентська система влади (президентсько-парламентський тип інституційного режиму), що в підсумку й призвело до «концентрації влади в руках Президента та постійної конфронтації між виконавчою і законодавчою владами»⁶⁸. Згодом унаслідок конституційної реформи 2014 року владні повноваження Президента дещо послабили, що, на думку Венеційської Комісії, стало «потужним імпульсом для перетворення української політичної системи з президентсько-парламентської в скоріше парламентську»⁶⁹, яка є чинною й понині. Однак це питання з порядку денного так і не зникло. До Суду у 2019 році надійшла від парламенту низка конституційних поправок (для перевірки на відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України), що їх ініціював глава держави, з-поміж усіх і та, що стосувалася розширення його повноважень через надання йому можливості утворювати Національне антикорупційне бюро та незалежні регуляторні органи, призначати та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро і Директора Державного бюро розслідувань. У цьому аспекті Суд дав висновок, що пропонувані зміни до Конституції України не відповідають вимогам частини першої статті 157 Конституції України⁷⁰. Обґрунтування свого висновку Суд мотивував, зокрема, такими позиціями: пропонуване розширення повноважень Президента «матиме наслідком перерозподіл повноважень між Президентом України та Кабінетом Міністрів України, тому спричинить

⁶⁷ Opinion on the Constitution of Ukraine. Conclusions. CDL-INF (97) 2. Strasbourg, 11 March 1997.

⁶⁸ CDL-AD (2010) 044, § 12.

⁶⁹ CDL-AD (2010) 044, § 15.

⁷⁰ Висновок КСУ від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 (справа № 2-249/2019(5581/19)).

розбалансування наявної конституційної системи стримування і протидія у механізмі реалізації державної влади в Україні та наділення Президента України не характерними для нього функціями та повноваженнями, що може призвести до поступової та завуальованої зміни балансу влади» (другий абзац пункту 10 мотивувальної частини); у разі ухвалення пропозованих поправок «Президент України буде наділений повноваженнями (стосовно утворення незалежних регуляторних органів, призначення директора Державного бюро розслідувань), аналогічними тим, які згідно зі статтею 116 Конституції України віднесені до сфери компетенції Кабінету Міністрів України» (абзац дванадцятий пункту 10 мотивувальної частини); ухвалення поправок призведе до «поруш[ення] баланс[у] конституційних повноважень між Президентом України та Кабінетом Міністрів України», чим фактично буде створено «паралельну виконавчу владу, підпорядковану Президенту України» (абзац чотирнадцятий пункту 10 мотивувальної частини); «поділ влади є основним засобом та неодмінною умовою запобігання концентрації влади, а отже, є інструментом проти зловживання нею задля адекватної реалізації прав і свобод людини і громадянина», «поділ влади є гарантією прав і свобод людини і громадянина» (абзац п'ятнадцятий пункту 10 мотивувальної частини). Варто також зазначити, що одним із базових постулатів, на якому Суд уgruntовував свій висновок, була теза про те, що «суспільство, в якому права і свободи людини і громадянина не гарантовано та не здійснено поділу влади, не має конституції в її сутнісному розумінні» (абзац перший пункту 8 мотивувальної частини). Ця теза є класичною та універсальною з часів її проголошення в тексті Декларації прав людини і громадянина 1789 року⁷¹.

Окрім універсальних і класичних доктрин, українській офіційній доктрині конституційного права властиве, як уже йшлося про це,

⁷¹ Стаття 16 Французької декларації 1789 року: «Суспільство, в якому гарантію прав не забезпечено чи поділ влади чітко не встановлено, не має конституції».

застосування й нових. Поведемо мову, зокрема, про доктрину добропорядного врядування (good government/good governance). За її широким змістом ідеться про процеси та інституції, що продукують результати, які відповідають потребам суспільства за умови якнайкращого використання наявних ресурсів. Ця доктрина допомагає оцінити, як інституції публічної влади провадять публічними справами, як вони використовують наявні ресурси та як вони гарантують здійснення людських прав у спосіб, за якого немає зловживання владою та корупції, але якому властиве додержання правовладдя. З-поміж рішень Суду, що їх наведено у цьому виданні, є кілька із застосуванням цієї доктрини на обґрунтування юридичної позиції Суду⁷².

Новелою в українській офіційній доктрині конституційного права є також застосована Судом, хоч наразі в одному-єдиному випадку, доктрина обороноздатної демократії (англ.: militant democracy; нім.: Wehrhafte Demokratie) на обґрунтування конституційності Закону України «Про засудження комуністичного та соціал-націоналістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»⁷³. У рішенні, з посиланням на практику застосування цієї доктрини Європейським судом із людських прав, зокрема, зазначено, що «для стабільності демократичного конституційного ладу держава може здійснювати конкретні заходи з метою його захисту» і «з огляду на історію становлення української незалежної держави, історичний контекст та загрози, що постали перед нею у зв'язку з тимчасовою окупацією її території, Україна має право обстоювати конституційні принципи, у тому числі й шляхом заборони пропаганди тоталітарних режимів та використання їхньої символіки» (пункт 11

⁷² Див., зокрема, рішення КСУ: від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019 (пункт 4 мотивувальної частини); від 16 листопада 2022 року № 9-р(ІІ)/2023 (підпункт 4.7 пункту 4 мотивувальної частини); від 1 березня 2023 року № 2-р(ІІ)/2023 (абзац третій пункту 5 мотивувальної частини).

⁷³ Рішення КСУ від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 (справа № 1-24/2018(1919/17)).

мотивувальної частини). Одним із висновків Суду в цій справі було те, що «виправдання комуністичного режиму та замовчування його злочинів створюють сприятливий ґрунт для мобілізації та об'єднання антиукраїнських сил, які прагнуть зруйнувати демократичний конституційний лад в Україні» (пункт 13 мотивувальної частини).

На завершення огляду еволюції української офіційної доктрини конституційного права кілька слів про ту, що, як це зазначено на самому початку, належить до найвідоміших здавна, це – доктрина установчих актів (*constitutional acts*). Вона стосується принципів і норм, які дають настанови щодо ухвалення самої конституції (як акта установчої влади), внесення до неї змін (через конституційну поправку, що є тієї самої юридичної природи – актом установчої влади) та її тлумачення (в актах органу, якому належить така функція). Означені акти є істотними для збереження конституційного ладу й забезпечення стабільності політичної системи, а сама ця доктрина включає різноманітні питання процесових і матеріальних (субстанційних) вимог.

Суд вперше застосував її ще на початку своєї діяльності, коли постановив, що Конституція України «за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу». Ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року означено як те, що в цьому випадку «установчу владу здійснив парламент»⁷⁴.

У статті 159 Конституції України чітко вказано на те, що обов'язковим є передувальний (*a priori*) контроль конституційної поправки (на її відповідність вимогам статей 157 і 158). Однак у січні 2020 року до Суду надійшло подання від народних депутатів України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України конституційну поправку [Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 3 вересня 2019 року № 27–ІХ], що вже набрала чинності (і в такий спосіб стала невідокремною

частиною самої Конституції України). У зв'язку з цим постало питання: чи належить Судові за його повноваженнями здійснювати таку перевірку, адже в самій Конституції України немає чітких приписів щодо цього. Ще перед тим Суд неодноразово досліджував предмет як передувального (*a priori*), так і подальшого (*a posteriori*) контролю конституційної поправки⁷⁵. Однак за ухваленими тоді рішеннями не випадало вести мову про послідовність Суду в означеному предметі. Утім, розв'язуючи порушене в конституційному поданні клопотання, Суд цього разу, саме маючи на меті «забезпечити послідовність судової практики, юридичну визначеність і конституційну стабільність» (перший абзац підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини), зазначив, що Конституція України не містить застережень щодо можливості здійснення подальшого (*a posteriori*) контролю конституційної поправки після її ухвалення Верховною Радою України, та дійшов висновку, що йому таки належить здійснювати подальший (*a posteriori*) контроль конституційної поправки після набрання нею чинності. В основі такого висновку – обґрунтування: «відсутність судового контролю за процедурою розгляду та ухвалення відповідних законів, що її визначено приписами розділу XIII Конституції України, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності або зміну конституційного ладу в спосіб, не передбачений Конституцією України. Не лише дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами, що як конституційні поправки є актами конституцієдавця, який діє через Верховну Раду України, є неодмінною умовою легітимності

⁷⁵ Див.: рішення КСУ від 9 червня 1998 року № 8-рп/98; від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008; від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010; Ухвала КСУ від 5 лютого 2008 року № 6-у/2008.

⁷⁶ Рішення КСУ від 1 листопада 2022 року № 2-р/2022 (абзац другий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини) (курсив мій. – С.Г.).

⁷⁴ Рішення КСУ від 3 жовтня 1997 року № 4-зп (пункт 2 мотивувальної частини).

установчої влади народу. Як впливає зі статті 157 Конституції України, установча влада експліцитно обмежила себе тим, що не дозволила змінювати ті приписи Конституції України, що захищають „права і свободи людини і громадянина“, „незалежність“ і „територіальну цілісність“»⁷⁶. Така юридична позиція Суду є істотно важливою для розвитку української офіційної конституційної доктрини, принаймні, з двох причин. По-перше, можна сподіватися, що завдяки цій позиції в обговорюваному питанні таки буде досягнуто тієї мети, що її визначив Суд: «забезпечити послідовність судової практики, юридичну визначеність і конституційну стабільність». По-друге, на цьому прикладі можна бачити, що українська офіційна конституційна доктрина так само перебуває в розвитку, якщо йдеться про аспект застосування в ній універсальної доктрини установчих актів (constitutional acts).

Наведений огляд еволюційного розвитку української офіційної доктрини конституційного права показує, що вона охоплює низку ключових конституційних доктрин, які становлять підвалини нашого

національного конституційного ладу. Так само можна бачити й те, що застосовувані Судом доктрини не є статичними. Деякі з них із часом зазнали еволюції у відповідь на питання, що їх поставила на порядок денний практика політичного або правничого життя. Поточна еволюція конституційної доктрини вказує на гнучкість української правничої системи та на її здатність реагувати на змінність обставин.

Чому так важливо знати конституційну доктрину?

Знання національної конституційної доктрини є конче потрібним не лише будь-кому, хто пов'язав свою кар'єру з конституційним правом. Воно є тривкою основою та надійним джерелом для розв'язання багатьох юридичних питань поза обширом конституційного права. Обізнаність із цим предметом завжди буде в нагоді також тим, хто практикує право, і тим, хто виробляє політику, і тим, кому як науковцям доводиться часом блукати, як здається, заплутаними стежками правничої системи (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (https://ccu.gov.ua/sites/default/files/stattya_s_golovatogo_2024_0.pdf). – 2024. – 29.05).

Городовенко В., суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, представник України в Консультативній раді європейських суддів при Комітеті міністрів Ради Європи

Забезпечення конституційних принципів в умовах воєнного стану: досвід Конституційного Суду України

Вже одинадцятий рік триває збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалась 20 лютого 2014 року і набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року. Увесь цей час Конституційний Суд України стоїть на сторожі верховенства Конституції України як Основного Закону держави та стежить за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, на жоден день не припиняючи реалізацію своїх юрисдикційних повноважень щодо забезпечення конституційних принципів та гарантій.

У зв'язку із оголошенням в Україні воєнного стану з 24 лютого 2022 року на початку березня 2022 року Україна повідомила Генеральних секретарів Ради Європи та ООН про відступ від низки зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, а саме: статей 3, 8(3), 9, 12, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 Пакту, а також статей 4 (3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16 Конвенції, статей 1, 2, 3 Додаткового протоколу до Конвенції, статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції, та регулярно повідомляла про такий

відступ у зв'язку із черговим продовженням дії воєнного стану. При цьому у квітні 2024 року Україна повідомила про зменшення переліку зобов'язань, від яких Україна відступає у зв'язку з воєнним станом; відступ від раніше визначених статей 3, 8(3), 9, 13, 20, 22, 24, 26, 27 Пакту та статей 4(3), 9, 13, 14, 16 Конвенції (стосовно заборони примусової чи обов'язкової праці, дискримінації, обмеження свободи думки, совісті і релігії, політичної діяльності іноземців; права на ефективний засіб правового захисту) було скасовано.

Венеційська Комісія у Доповіді від 19 червня 2020 року CDL-AD(2020)014 „Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування“ в аспекті заходів, застосовуваних державами для боротьби з пандемією коронавірусу COVID-19, виділила три основні інструменти, які застосовує законодавство про права людини для врегулювання надзвичайних ситуацій: винятки з прав людини, обмеження прав людини та відступ від таких прав. Венеційська Комісія також зазначила, що при застосуванні таких інструментів необхідно дотримуватися певних загальних принципів, метою яких є мінімізація шкоди основним правам людини, демократії та верховенства права; та оцінювати їх на відповідність принципам необхідності, пропорційності та тимчасовості, які є важливими внутрішніми гарантіями проти зловживань; при цьому оцінка цих трьох умов не є питанням, яке можна вирішити раз і назавжди, адже ситуація постійно змінюється і такі зміни повинні віддзеркалюватися в застосовуваних заходах (вони можуть стати жорсткішими в разі погіршення ситуації та повинні стати менш строгими, якщо ситуація покращиться); повага до згаданих принципів повинна підлягати ефективному, позапартійному парламентському контролю та змістовному судовому контролю, що здійснюється незалежними судами. Слід зауважити, що дані підходи є застосовними і в умовах воєнного стану.

Практика Конституційного Суду України свідчить про те, що навіть в умовах воєнного стану та відступу України від низки зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і

основоположних свобод та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права він обстоює позицію щодо недопустимості порушення сутності конституційних прав і свобод. При цьому з огляду на те, що у Конституції України визначено стратегічний курс України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі (абзац п'ятий преамбули, пункт 5 частини першої статті 85, частина третя статті 102, пункт 1-1 статті 116), Конституційний Суд України у провадженнях зважає на надбання спільноти (*acquis communautaire*) у цілому та на відповідні предметові конституційного контролю окремі акти Європейського Союзу зокрема (абзац перший підпункту 3.5 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 листопада 2023 року № 9-р(П)/2023).

Розглядаючи справи щодо обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина, Конституційний Суд України оцінює їх на відповідність принципам необхідності, пропорційності (домірності) та тимчасовості, а також зважає на поточну ситуацію в державі (соціально-економічну, військову, політичну тощо).

У своїх рішеннях Конституційний Суд України виклав низку юридичних позицій стосовно критеріїв оцінки допустимості обмежень прав і свобод людини і громадянина. Так, „відповідно до принципу верховенства права (правовладдя) законодавець може обмежувати конституційні права людини і громадянина за дотримання умов, визначених Конституцією України“ (абзац другий підпункту 2.8 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 5 липня 2023 року № 5-р(П)/2023), „втручання держави в конституційне право можливе на підставі приписів, що відповідають вимозі юридичної визначеності, та лише за допомогою засобів, які є домірними“ (абзац другий підпункту 4.5 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 16 листопада 2022 року № 9-р(П)/2022), „обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну

мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права“ (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016), „співвідношення між поставленою метою та засобами її досягнення має відповідати вимогам принципу домірності, який забезпечує справедливий баланс між вимогами захисту загального інтересу та потребою забезпечити індивідуальні права особи, відповідно до якого цілі обмежень прав людини мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежено“ (абзац другий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022).

Протягом дії в Україні воєнного стану предметом розгляду Конституційного Суду України були питання захисту гарантованих Конституцією України людської гідності, права власності, права на працю, права на житло, соціальних гарантій, права на судовий захист, індивідуалізації юридичної відповідальності та ін.

Пріоритетним у соціальній сфері Конституційний Суд України визначив соціальний захист та матеріальне забезпечення військовослужбовців – захисників і захисниць України, та членів їх сімей, зважаючи на реалії, пов'язані зі збройною агресією Російської Федерації проти України, роль Збройних Сил України та інших військових формувань в обороні Української держави, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності а також те, що відповідні конституційні принципи є осердям конституційного ладу України, тож від їх захисту залежить його втілення загалом, зокрема й гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина (пункт 5

мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022).

Незважаючи на те, що реалії воєнного стану впливають на оцінку домірності обмежень конституційних прав і свобод, Конституційний Суд України обстоює позицію щодо непорушності сутності останніх. Так, розглядаючи справу щодо конституційності законодавчих приписів, які надавали можливість звертати стягнення на пенсію боржника, яка є єдиним джерелом доходів (основним джерелом існування) особи та розмір якої дорівнює прожитковому мінімуму, встановленому законом, Конституційний Суд України визнав вказані приписи неконституційними і наголосив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права. Забезпечуючи реалізацію конституційного права на судовий захист та публічний порядок у сфері судочинства (це стосується і виконання судових рішень), держава може визначати обмеження щодо реалізації інших прав і свобод людини, зокрема її прав у сфері соціального захисту. Однак законодавець зобов'язаний унормувати ці питання, уживаючи домірних заходів для досягнення справедливого балансу між захистом публічних інтересів і конституційних прав людини на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, не порушуючи сутності цих прав (абзаци перший, четвертий підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023).

Навіть в умовах воєнного стану Конституційний Суд України обстоює непорушність засадничих конституційних принципів, зокрема людської гідності.

Так, розглядаючи справу щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі, в аспекті законодавчого упушення стосовно ненадання законодавчими приписами такій особі можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні, навіть з огляду на те, що конституційне право на повагу до особистого і сімейного життя (стаття 32 Конституції України) може бути обмежено в умовах воєнного стану, та на проголошення Україною можливості відступу від статті 8 Конвенції та статті 17 Пакту, якими гарантовано дане право, Конституційний Суд України наголосив, що людська гідність – це абсолютна цінність, яка притаманна кожній людині, навіть якщо її засуджено за особливо тяжкі злочини; гідність людини ніхто і за жодних обставин не може обмежувати чи заперечувати, як і рівність усіх людей у своїй гідності та невіддільність їхніх засадничих прав. Навіть якщо людина скоїла особливо тяжкі злочини та відбуває за них кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі, режим відбування такого покарання має відповідати людській гідності як абсолютній цінності. Конституційний Суд України також наголосив, що абсолютна цінність людської гідності – це передусім однаково гуманне ставлення до кожного та повага до сутності людської природи безвідносно до особистого, соціального чи іншого статусу.

Тому механізм виконання та відбування кримінальних покарань для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів, не може призводити до знищення людини як особистості, приниження

та знецінення її моральних, психологічних, духовних якостей і потреб, скасування права кожного на людяне ставлення до себе, а також нівелювати сутнісний зміст конституційних прав і свобод людини (абзац п'ятий підпункту 2.2.1, підпункт 2.2.2 підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023).

Отже, вирішуючи питання забезпечення конституційних принципів в умовах воєнного стану, Конституційний Суд України зважає на акти міжнародного права, усталену практику Європейського суду з прав людини, рішення конституційних судів європейських держав, висновки Венеційської Комісії, що з огляду на стратегічний курс України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі має важливе значення для наближення національної правової системи до європейських і міжнародних стандартів.

Розглядаючи питання щодо конституційності обмежень прав і свобод людини і громадянина, Конституційний Суд України у кожній конкретній справі оцінює відповідність таких обмежень критеріям необхідності, пропорційності і тимчасовості та враховує поточну ситуацію в державі з тим, щоб не допустити нівелювання сутності відповідних конституційних прав і свобод. І навіть в умовах воєнного стану Конституційний Суд України у своїх рішеннях обстоює утвердження в Україні правовладдя, демократії та людських прав як тріади засадничих європейських цінностей (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dovovid_moldova.pdf). – 2024. – 29.04).

Жигалкін І., суддя-спікер Господарського суду Харківської області, д.ю.н

Дисциплінарне провадження в. принципи правосуддя

Важливою сучасною проблемою забезпечення правосуддя виступає узгодження процедури розгляду Вищою радою правосуддя скарги на суддю, подану однією зі сторін судового процесу під час розгляду справи, тобто до моменту ухвалення остаточного

рішення в ній, з принципами незалежності та безсторонності суду (судді) як основоположними ідеями функціонування судової системи.

Кореляція процесу розгляду дисциплінарної скарги з принципами незалежності та безсторонності суду (судді)

Незалежність та безсторонність суду (судді) виступають визначальними базовими принципами побудови усього механізму правосуддя. Являючи собою результат багатовікової еволюції суспільства, інституційного апарату держави, а також процедурних норм, в умовах активної розбудови демократичного суспільства і широкої імплементації високих європейських стандартів у сфері забезпечення прав та основоположних свобод людини ці засади набули значення елементу *sine qua non* ефективного функціонування системи правосуддя, а також ознак які у цілому дозволяють охарактеризувати інституцію, названу положеннями законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів держави «судом», як, власне, суд за своєю сутністю, а не лише за номінативною ознакою.

В умовах сьогодення окреслені положення набули значення догм правосуддя, а також засад, що цементують усю систему принципів судочинства, незалежно від спеціалізації судів і нормативно-правової основи судового процесу, у зв'язку з чим у вітчизняному аспекті рівною мірою стосуються господарських, загальних та адміністративних судів, а також здійснюваного ними процесу розгляду і вирішення справ.

Тим не менше, суспільство і право перебувають у процесі перманентного розвитку. Тому реформування існуючих або створення нових державних інституцій, вдосконалення процесуального законодавства, зміни процедури формування суддівського корпусу, нововведення в частині механізмів реакції дисциплінарних органів щодо скарг на суддів та інші обставини завжди детермінують необхідність узгодження відповідних змін з фундаментальними принципами побудови судової системи до яких відносяться у тому числі засади незалежності та безсторонності суду (суддів).

Як правило, відповідна кореляція встановлюється ще на стадії нормопрекування, проте багато питань виникає безпосередньо у процесі правозастосування, який, апробовуючи відповідні норми, виявляє ті аспекти суспільних відносин у яких принципи судочинства отримують конкретне втілення.

У зв'язку з цим у межах цього матеріалу зосередимося на розгляді точок перетину і шляхів гармонізації процесу розгляду Вищою радою правосуддя дисциплінарної скарги на суддю з принципами незалежності та безсторонності суду (судді) в аспекті їх реалізації у процедурі судочинства.

Для комплексного осмислення піднятої проблеми необхідно урахувати вихідні концептуальні умови розгляду Вищою радою правосуддя скарги, поданої, як правило, одним із учасників процесу, на суддю якими виступають: 1) перебування учасників судового процесу у стані юридичного спору (конфлікту); 2) існування процесуальної форми судочинства як нормативно визначеного способу вирішення юридичного спору; 3) визначення на рівні закону суду в якості суб'єкта вирішення спору; 4) розгляд Вищою радою правосуддя скарги на дії чи бездіяльність судді, а також здійснення дисциплінарного переслідування судді в особливій процесуальній формі, визначеній законом.

А) Юридичний спір (конфлікт)

В основі юридичного спору завжди лежить спір соціального характеру, який сучасні дослідники називають «конфліктом». Як і у всіх випадках феноменології поширення правового впливу на суспільні відносини, обставина об'єктивної реальності стає обставиною реальності правової у разі поширення на неї норм об'єктивного права або, інакше кажучи, відображення моделі цієї обставини у відповідних нормативних положеннях джерел права, що надає їм юридично важливого значення при настанні в умовах практики. Тому, як зазначає І. П. Лихолат, істотною ознакою правового конфлікту виступає юридичний факт, який спричиняє виникнення між суб'єктами, які мають гострі протиріччя та різноспрямовані інтереси й потреби, правовідношення у межах якого вони наділяються взаємними правами та обов'язками. У такий спосіб юридичний факт переводить конфлікт із побутового чи економічного у правовий [1, с. 54].

Водночас, ураховуючи відносно високий актуальний рівень правової регламентації суспільних відносин у цілому, в основі

юридичного конфлікту можуть перебувати, власне юридичні питання. З цього приводу М. М. Олексюк, та С. Ф. Орлов зазначають, що спонукальним чинником для виникнення конфлікту виступають закріплені у нормах права обов'язки [2, с. 447]. При цьому сам конфлікт, як зазначають О. В. Лаврухін та К. В. Кім, являє собою протиборство учасників [3, с. 62].

У світлі зазначеного важливо розуміти, що юридичний спір (конфлікт) є різновидом соціального конфлікту або ж, якщо бути більш точним – юридичною формою соціального конфлікту.

Ця обставина безпосередньо визначає схильність учасників соціального конфлікту використовувати ті засоби досягнення своєї мети (в умовах різноспрямованості цілей обох учасників конфлікту) у межах юридичної форми його розвитку, що відповідають уявленням про способи вирішення конфлікту у соціальних умовах. Інакше кажучи, інтенсивність розвитку юридичного спору (його ескалація чи деескалація), а також заходи, що вживаються його учасниками у межах правової форми, як правило, втілюють психологічні і емоційні установки, пов'язані зі сприйняттям конфлікту відповідними суб'єктами, і пропорційно відображають ту гіпотетичну картину, як би вони самі вирішили цей конфлікт, залишаючись при цьому його учасником.

Саме тому введення соціального конфлікту у правову сферу шляхом його категоризації як «юридичного спору» пов'язується з визначенням правової форми його вирішення. У зв'язку з цим, як зазначає О. В. Брусакова, юридичний конфлікт має внутрішню та зовнішню форми. В якості внутрішньої виступає, власне, правовий спір, а в якості зовнішньої – юридична процедура його вирішення [4, с. 55]. У юридичній сфері у такій процедурі уособлюється процесуальна форма.

Б) Процесуальна форма як процедура (процес) вирішення юридичного спору

Процесуальна форма, як зазначає І.А. Балюк, є нормативно встановленим порядком здійснення правосуддя, відпрацьованим на підставі узагальнення великого досвіду

правозастосування [5, с. 37]. Це зовнішнє вираження кожної справи, яка розглядається судом із застосуванням законодавства та внутрішнього судження суду [6, с. 213].

Будучи суб'єктом, на діяльність якого поширюється спеціально-дозвільний тип правового регулювання, що визначається статтею 19 Конституції України, суд, здійснюючи судочинство, зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [7, ст. 19]. У зв'язку з цим щодо суду процесуальна форма судочинства спричиняє зобов'язуючий ефект. Це ж визначається і «прерогативою» імперативного методу правового регулювання, зокрема господарських процесуальних відносин, детермінованою у тому числі охоронною спрямованістю судового процесу [8, с. 98]. У зв'язку з цим процесуальна форма виступає основною «дорожньою картою» процесу вирішення спору.

Більше того, як зазначають О. М. Перунова та Л. В. Леонтєва, суд є гарантом реалізації процесуальної форми та винесення законного й обґрунтованого судового рішення [9, с. 870].

В) Суд як суб'єкт вирішення спору

У межах вітчизняної правової системи суд являє собою інституцію, основним завданням якої виступає вирішення спорів.

Згідно з частиною другою статті 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур [10, ст. 2]. При цьому статтею 124 Конституції України, зокрема встановлюється, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [7, ст. 2].

Г) Дисциплінарне провадження як різновид контрольно-наглядової діяльності

Сучасні вчені-правники визначають дисциплінарне провадження як процесуальну форму встановлення уповноваженим органом одного чи декількох порушень трудової

дисципліни та винесення рішення з цього питання. При цьому таке провадження характеризується стадійністю і процедурним характером його стадій [11, с. 353], яких у цілому виокремлюється п'ять: порушення справи; розслідування справи; розгляд справи та прийняття рішення; виконання прийнятого рішення; перегляд прийнятого рішення [12, с. 95].

Тобто дисциплінарне провадження являє собою процесуальну форму, проте вона не є частиною господарської, цивільної чи адміністративної процесуальної форми, що характерна господарському, цивільному чи адміністративному судочинству відповідно.

У межах дисциплінарного провадження розглядаються аспекти професійної діяльності судді як суб'єкта, уповноваженого вирішувати спори, проте дисциплінарне провадження перебуває за межами зазначених видів судочинства, що визначає необхідність його безпосереднього узгодження з принципами правосуддя, характерними для процесуальних правовідносин. Адже, якщо об'єктом аналізу у межах, наприклад, господарської процесуальної форми виступає юридичний спір і обставини, пов'язані із ним, то об'єктом аналізу у межах процесуальної форми дисциплінарного провадження виступає, зокрема діяльність судді як суб'єкта вирішення юридичного спору.

Зміст принципів незалежності та безсторонності суду (судді)

Незалежність суддів, як зазначає І. В. Пивовар, є однією з основ демократичного цивілізованого суспільства і гарантією надійного захисту, визначена Конституцією України соціальних цінностей та правопорядку у державі [13, с. 48]. В умовах сьогодення принцип незалежності суддів є міжнародним стандартом здійснення правосуддя та організації судової влади у демократичній державі, зумовлений обов'язком правових держав утверджувати у своєму правопорядку верховенство права та справедливе правосуддя [14, с. 44].

З цього приводу Конституційного Суду України у своєму рішенні від 03 червня 2013 року № 3-рп/2013 у справі у справі за

конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці), зокрема зазначив, що положення Конституції України стосовно незалежності суддів, яка є невід'ємним елементом статусу суддів та їх професійної діяльності, пов'язані з принципом поділу державної влади та обумовлені необхідністю забезпечувати основи конституційного ладу, права людини, гарантувати самостійність і незалежність судової гілки влади (абз. другий пункту 2.2 мотивувальної частини) [15, п. 2, пп. 2.2].

Крім того, у рішенні від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України, Конституційний Суд України, зокрема зазначив, що судова влада, зважаючи на сутність її функцій, є найменш небезпечною для демократичного врядування та інших гілок державної влади, а також для природних прав людини, визначених Конституцією України, оскільки має найменше можливостей для їх порушення або негативного впливу на них. Адже законодавча влада встановлює правила, виконавча влада застосовує примус, а судова влада не має ні того, ні іншого. Судова влада не має ні військової, ні фінансової сили, ні безпосередніх важелів впливу на інші гілки державної влади, тому вона є найбільш вразливою до посягань інших гілок державної влади. З огляду на це одним з основних завдань Конституційного Суду України є забезпечення належної реалізації принципу поділу державної влади, системи балансу влад з метою недопущення непропорційного підсилення або

неадекватного впливу однієї гілки державної влади на іншу (пункт 4 мотивувальної частини) [16, п. 4].

У сучасних доктринальних дослідженнях, правових позиціях Конституційного Суду

України, а також міжнародних стандартах розбудови судової системи і здійснення правосуддя принцип незалежності та безсторонності розкриваються у ключі позитивної свободи, тобто в аспекті можливості здійснення суддею власної поведінки, а також у ключі свободи негативної, тобто як свободи від зовнішнього втручання у діяльність судді. При цьому найбільше розкриття аналізовані принципи отримали саме у контексті останнього із наведених підходів.

Незалежність суддів в аспекті позитивної свободи означає, що, як констатують В. І. Плакса та В. О. Рибалко, здійснюючи правосуддя, суддя підпорядковується лише закону. Суддя має свободу неупереджено вирішувати судові справи, керуючись внутрішнім переконанням, що ґрунтується на вимогах закону [17, с. 143]. Це є тим, що В. В. Городовенко називає незалежністю суду як способом мислення [18, с. 84].

Своєю чергою незалежність судді у ключі негативної свободи, тобто свободи від зовнішнього втручання, знаходить конкретизацію у розмежуванні факторів втручання у діяльність судді на зовнішні та внутрішні відносно судової системи.

Як зазначає з цього приводу В. В. Сліпенюк, зовнішнє втручання включає у себе намагання державних органів, державних службовців, народних депутатів та інших посадових осіб вплинути на суддю. Сюди ж відноситься втручання громадськості у діяльність судової влади.

Своєю чергою внутрішнім втручанням є здійснення впливу на суддю зсередини судової системи шляхом непроцесуального впливу на суддю з боку інших суддів; встановленням контролю за здійсненням судочинства суддею; викликом його до судів вищестоящих інстанцій та вимагання звітів чи пояснень про розгляд справи; витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід чи перспективу розгляду справи тощо [19, с. 21].

У зв'язку з цим однією з найважливіших умов неупередженості судді в об'єктивному сенсі є забезпечення реальної незалежності суду та суддів як від власних судових структур (вищестоящих судів чи органів суддівського самоврядування), так і від інших гілок влади та посадових осіб (Президента, парламенту, прокурора тощо) [20, с. 27].

Відповідне розуміння принципів незалежності та безсторонності суду отримало відображення у положеннях чинного законодавства України, правових позиціях Конституційного Суду України та міжнародних стандартах правосуддя.

Зокрема, відповідно до частини першої статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права [10, ст. 6].

Частиною третьою цієї ж статті Закону встановлюється, що втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом [10, ст. 6].

Своєю чергою згідно з частиною четвертою статті 6 зазначеного Закону органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади [10, ст. 6].

Тверду позицію з приводу аналізованих принципів правосуддя і порядку їх застосування в умовах практики висловив одразу у декількох своїх рішеннях Конституційний Суд України.

Зокрема, у рішенні від 01 грудня 2004 року № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів»

(справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) Конституційний Суд України, зокрема зазначив, що положення частини другої статті 126 Конституції України «вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється» треба розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо (п. 2 резолютивної частини) [21, п. 2].

Також у своєму рішенні від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 Конституційний Суд України, зокрема зазначив, що об'єктивне застосування та належне тлумачення без будь-яких переваг можливі лише за умови незалежності Конституційного Суду України і судової влади загалом та відсутності негативного впливу і тиску законодавчої та виконавчої влади, які керуються не стільки інтересами права, скільки інтересами політики та партійними уподобаннями (пункт 4 мотивувальної частини) [16, п. 4].

В якості міжнародних стандартів, що розкривають зміст принципів незалежності та безсторонності суддів, варто навести, зокрема Монреальську універсальну декларацію про незалежність правосуддя, прийняту на Першій світовій конференції про незалежність правосуддя у Монреалі у 1983 році, пунктом 2 якої декларується, що судді, як особи, є вільними та зобов'язані приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких обмежень, впливів, спонук, примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин [22, п. 2].

Також Бангалорськими принципами поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схваленими резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року № 2006/23, зокрема визначається, що суддя повинен здійснювати свою судову функцію

незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-якою метою (пункт 1.1) [23].

Крім того, питання, пов'язані із забезпеченням незалежності та неупередженості суддів отримали відображення у рекомендаціях CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, пунктом 14 яких встановлюється, що закон повинен передбачати санкції проти осіб, які намагаються певним чином впливати на суддів. Відповідно до пункту 15 судові рішення мають бути обґрунтовані та оголошені публічно. Однак судді не зобов'язані роз'яснювати, якими переконаннями вони керувалися при прийнятті таких рішень. При цьому пунктом 18 встановлюється, що коментуючи рішення суддів, виконавча та законодавча влада мають уникати критики, яка може підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї. Їм також слід уникати дій, які можуть поставити під сумнів їхнє бажання виконувати рішення суддів, за винятком випадків, коли вони мають намір подати апеляцію [24, п. 14, п. 15, п. 18].

Таким чином, принципи незалежності та безсторонності суду і суддів виступають стрижневим елементом побудови усього механізму правосуддя, його наріжним каменем і водночас цементуючим елементом усієї судової системи.

У сучасних юридичних дослідженнях, а також правових позиціях державних інституцій, присвячених зазначеним правовим засадам, значне розкриття отримують найбільш радикальні прояви порушення відповідних принципів, як-от погрози на адресу судді чи вчинення стосовно нього діянь, які мітять ознаки кримінального правопорушення. Своєю чергою інституційні механізми забезпечення незалежності та безсторонності суддів не стають предметом широкої уваги, переважно у зв'язку з тим, що вони мають здебільшого «внутрішній» характер, тобто стосуються внутрішньої побудови судової системи,

процесу розгляду справ та судового перегляду ухвалених рішень.

Ці питання мають глибокий, а від того складний характер у зв'язку з чим стають предметом осмислення переважно «вимогливого» дослідника у сфері права, безпосередньо суддів, фахівців з питань правосуддя а також реформаторів судової системи.

Адже за зовнішніми ознаками про незалежність судів і суддів можна стверджувати у контексті систем стримувань і противаг між гілками влади, кримінальних справ, порушеними проти суб'єктів, підозрюваних у спробах здійснення впливу на суддів тощо. Однак важливою стороною відповідного питання виступає модель побудови самої судової системи, яка безпосередньо відображається в особливостях судового розгляду справ та судового перегляду ухвалених рішень, тобто в особливостях процесуальної форми судочинства у межах конкретної правової системи.

Контрольно-наглядові функції ВРП

Процесуальна форма судочинства як засіб забезпечення незалежності та безсторонності суду Відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про вищу раду правосуддя» вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [25, ст. 1].

Такий законодавчий підхід сприяв формуванню загальної думки, що Вища рада правосуддя покликана забезпечити умови функціонування судової системи таким чином, щоб захистити суддів від втручання у здійснення ними правосуддя та убезпечити їх від можливих подальших переслідувань, чи погроз таких переслідувань, надавши суддям змогу виносити законні, справедливі та неупереджені рішення [19, с. 23].

У той же час вчені-правники одразу ж визначили, що Вища рада правосуддя виконує у тому числі і контрольно-наглядові функції відносно суддів, проявом чого виступає можливість суб'єкта владних повноважень вживати дисциплінарних заходів відносно підпорядкованих, а в окремих випадках також і відносно прямо не підпорядкованих осіб [26, с. 434–435].

Своєю чергою О. Демидюк безпосередньо зазначає, що незважаючи на модернізацію статусу відповідної інституції не слід заперечувати контрольну складову у діяльності Вищої ради правосуддя, яка прямо визначається її функціями, зокрема з формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [27, с. 266].

Саме у цій точці взаємодії контрольно-наглядових функцій Вищої ради правосуддя та процесуальної форми судочинства (господарського, цивільного та адміністративного) виникають ризики порушення принципів незалежності та безсторонності судді. Адже, процесуальна форма, як зазначають О. М. Перунова та Л. В. Леонтєва, являє собою хронологію поступових дій у судовому процесі, при цьому таку, що зафіксована у процесуальному кодексі, зокрема у цивільно-процесуальному, якщо йдеться про «цивільну процесуальну форму» [9, с. 871]. Відповідно, «господарська процесуальна форма» отримує втілення у положеннях Господарського процесуального кодексу України, а «адміністративна процесуальна форма» – у положеннях Кодексу адміністративного судочинства України.

Недаремно І. А. Балюк зазначив, що процесуальна форма є нормативно встановленим порядком здійснення правосуддя, відпрацьованим на підставі узагальнення великого досвіду правозастосування [5, с. 37]. Інакше кажучи, у більш широкому розумінні процесуальна форма є втіленням еволюції практики правозастосування, ідей права, а також правил судового процесу, з урахуванням розвитку суспільства, держави та правових цінностей.

Сьогодні можна стверджувати, що перші «судові» процеси почали здійснюватись як мінімуму з моменту виникнення перших державних утворень. Ще до чіткого розподілу влад судочинство активно здійснювалося по всьому світі князями, королями, різного роду колегіальними органами тощо. У зв'язку з цим сучасна процесуальна форма господарського, цивільного та адміністративного судочинства, що запроваджена у межах вітчизняного правопорядку, є результатом багатовікової еволюції правил судового процесу, який ураховує сучасні правові цінності, а також відображає їх у принципах правосуддя до яких відносяться у тому числі незалежність та безсторонність суду і суддів.

Сучасна процесуальна форма, зокрема господарського судочинства відображає внутрішню системну незалежність суду і суддів, тобто їх незалежність всередині системи правосуддя під час розгляду справи, як загального прояву і водночас базового елементу їх незалежності та безсторонності. Це, власне, і забезпечується змістом процесуальної форми у тому числі господарського судочинства.

Як зазначає Ю. Є. Полянський, суд є самостійним передусім у тому розумінні, що він, будучи частиною єдиної судової системи України, не підпорядкований водночас суду вищого рівня, а голова суду – голові вищого за рівнем суду. При цьому суди нижчестоящих інстанцій є незалежними у процесуальному розумінні від судів вищестоящих інстанцій [28, с. 81].

На противагу зазначеному слід звернутись до дисертаційного дослідження О. А. Боровицького, який, посилаючись на В. В. Долежана зазначає, що «керівництво судами» мало панівний характер в окремі періоди радянської доби, зокрема у сталінську епоху, і характеризувалося концентрацією владних повноважень поперемінно в органах виконавчої влади або у вищестоящих судах. Як результат це давало можливість відповідним суб'єктам втручатися у процес здійснення правосуддя [29, с. 66].

У зв'язку з цим сучасні правові цінності і принципи побудови судової системи

не допускають «керівництва» судами вищестоящих інстанцій судів нижчестоящих інстанцій. Керівництво судовою системою ззовні сьогодні не узгоджується з базовими засадами принципу поділу влад і принципами правосуддя.

Забезпеченню такого підходу сприяє ретельно розроблена і чітко дотримувана судами процесуальна форма судочинства у межах якої суди вищестоящої інстанції взаємодіють із судами нижчестоящих інстанцій виключно у формах, визначених процесуальними кодексами, зокрема на підставі апеляційних чи касаційних скарг (а не за власним ініціативним бажанням), шляхом перегляду рішень у встановлений законом спосіб і викладенням власної оцінки обставин у визначеній формі з належним обґрунтуванням.

Суди вищестоящих інстанцій не втручаються у роботу судів нижчестоящих інстанцій поза процесуальною формою. Більше того, сучасні чинні процесуальні кодекси в окремих випадках визначають види проміжних судових рішень, які взагалі не підлягають оскарженню у апеляційному чи касаційному порядку.

Таким чином забезпечується незалежність та безсторонність суддів під час розгляду справ, а суди апеляційної та касаційної інстанцій під час такого розгляду забезпечують (за апеляційною чи касаційною скаргою відповідно) підтримку судів нижчестоящих інстанцій у проходженні процедури розгляду справи, тобто дотриманні процесуальної форми, яка, як ми зазначили, є певним «дороговказом» щодо розгляду спору.

Більше того, визнання процесуальної форми як єдиного способу вирішення спору, який забезпечує ефективне функціонування системи правосуддя і дотримання принципів незалежності та безсторонності суду, відображається у позиціях самих вищих судових інстанцій України.

Зокрема, ще у своєму рішенні від 23 березня 2011 року у справі № 6-1386св10 Верховний Суд України, зокрема зазначив, що суд (суддя) як орган (особа), що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем у цивільній справі. Винятками є лише випадки, коли суд (суддя) виступає не як орган (особа), що здійснює

правосуддя, а як будь-яка інша установа (особа). Заяви, скарги, спрямовані на дії судді при здійсненні правосуддя, не підлягають розглядові в суді першої інстанції, оскільки відповідно до закону є інший механізм усунення помилок і недоліків, допущених при здійсненні правосуддя [30].

У сучасній судовій практиці відповідне положення отримало відображення у постанові Великої Палати Верховного Суду від 02 жовтня 2019 року у справі № 815/110/16, у якій Суд, зокрема зазначив, що оскарження дій суддів (судів) щодо розгляду та вирішення справ, а також оскарження судових рішень поза порядком, передбаченим процесуальним законом, не допускається. Суди та судді не можуть бути відповідачами у справах про оскарження їхніх дій чи бездіяльності під час розгляду інших судових справ, а також про оскарження їх рішень, ухвалених за наслідками розгляду цих справ (п. 36). Також Судом зазначено, що оскарження вчинення (невчинення) судом (суддею) у відповідній справі процесуальних дій і ухвалених у ній рішень не може відбуватися шляхом ініціювання нового судового процесу проти суду (судді) (п. 39) [31, п. 36, 39].

При цьому ще у 2008 році відповідне концептуальне положення отримало відображення у пункті 57 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень відповідно до якого зміст конкретних судових рішень контролюється насамперед за допомогою процедур апеляції або перегляду рішень у національних судах та за допомогою права на звернення до Європейського суду з прав людини.

Держави повинні гарантувати відповідність їхніх національних процедур вимогам, викладеним у рішеннях зазначеного Суду [32, п. 57].

Гармонізація контрольних-наглядових функцій ВРП з принципами незалежності та безсторонності суду

У світлі викладеного вище у сучасних умовах надзвичайно гостро постає проблема узгодження та гармонізації контрольних-

наглядових функцій Вищої ради правосуддя з аналізованими принципами сучасного судочинства. Адже цілком закономірно, що відсутність у судів вищестоящих інстанцій позапроцесуальних «контрольно-наглядових» функцій відносно судів нижчестоящих інстанцій дає чітке розуміння характеру сучасної реалізації і вектору розвитку принципів незалежності та безсторонності суду у цілому.

У зв'язку з цим, не будучи суб'єктом реалізації процесуальної форми господарського, цивільного чи адміністративного судочинства, Вища рада правосуддя може здійснювати дисциплінарний контроль за діяльністю суддів лише поза судовим процесом, зокрема після його завершення (що узгоджуватиметься з аналізованими принципами) або ж під час судового процесу, тобто до його завершення, яке ознаменовується ухваленням остаточного рішення, проте лише у випадках, прямо визначених законом.

При цьому, як вбачається, здійснення відповідних контрольних-наглядових функцій навіть поза судовим процесом також повинно узгоджуватись з відповідними принципами.

Ці два напрями виступають важливою складовою процесу гармонізації контрольних-наглядових функцій Вищої ради правосуддя з принципами незалежності та безсторонності суду.

А) Здійснення ВРП дисциплінарного контролю лише після ухвалення остаточного рішення по справі і виключення з цього правила

Про неможливість здійснення Вищою радою правосуддя дисциплінарного контролю за діяльністю судді під час розгляду справи зазначила Рада суддів України. Пунктом 2 рішення Ради від 08 червня 2017 року № 34 «Про роз'яснення деяких питань щодо конфлікту інтересів», зміненому рішенням Радою суддів України від 01 березня 2019 року № 13 «Про внесення змін до рішення Ради суддів України від 08 червня 2017 року № 34» встановлюється, що подання учасником судового провадження скарги на дії судді до Вищої ради правосуддя до закінчення судового розгляду справи може свідчити про вплив на суд, у разі, коли це здійснює як тиск на суддю

з метою, зокрема, перешкодити виконання суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення, тощо, що може мати ознаки кримінального правопорушення, передбаченого статтею 376 Кримінального кодексу України [33, п. 2].

Водночас окремі гарантії забезпечення принципів незалежності та безсторонності суду закріплені і у самому Законі України «Про Вищу раду правосуддя».

Зокрема, частиною першою статті 31 зазначеного Закону встановлюється, що Вища рада правосуддя, її органи, член Вищої ради правосуддя та дисциплінарний інспектор Вищої ради правосуддя для здійснення своїх повноважень мають право витребувати та одержувати на їх запит необхідну інформацію та документи (у тому числі з обмеженим доступом) від:

1) суддів, судів, органів суддівського самоврядування, інших органів та установ у системі правосуддя;

2) органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб;

3) юридичних осіб [25, ст. 31].

Поряд із цим частиною шостою цієї ж статті Закону чітко встановлюється, що матеріали судової справи (їх копії), пояснення від суддів чи прокурорів щодо судових справ можуть бути надані на вимогу Вищої ради правосуддя, її органу, члена Вищої ради правосуддя або дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя тільки щодо тих справ, розгляд яких закінчено. Член Вищої ради правосуддя, дисциплінарний інспектор Вищої ради правосуддя не може витребувати матеріали судових справ, розгляд яких не закінчено, крім витребування копій матеріалів судової справи у випадку подання дисциплінарної скарги з підстав, передбачених пунктом другим частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Цим нормативним положенням Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлюється така підстава дисциплінарної відповідальності судді як безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом

строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень [10, ст. 106].

У такий спосіб законодавець забезпечив гармонізацію процесу розгляду скарги на суддю, реалізованого Вищою радою правосуддя, з процесуальною формою судочинства, забезпечивши, при цьому, базове дотримання принципів незалежності та безсторонності суду.

Фактично частина шоста статті 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» встановлює один єдиний та виключний випадок активного втручання суб'єкта дисциплінарного контролю у діяльність судді під час його перебування у судовому процесі (у широкому розумінні), тобто до ухвалення остаточного рішення по справі. Підставою для такого втручання виступають безпідставно створені суддею обставини, які затягують ухвалення остаточного рішення у справі понад строк, встановлений законом, або безпідставне затягування процесу оформлення остаточного рішення у справі.

Виключний характер санкціонування такого втручання, як вбачається, вмотивований необхідністю подолання Вищою радою правосуддя можливої практичної ситуації, що пов'язується з феноменом, який можна умовно назвати «ефект уробороса», тобто випадку, коли суддя умисно затягуватиме розгляд справи для відстрочення або уникнення розгляду дисциплінарної скарги стосовно нього.

Такий підхід законодавця виправдовується юридичної доцільністю, однак при цьому слід акцентувати увагу, що йдеться про виключний випадок втручання у діяльність судді до моменту ухвалення ним остаточного рішення по справі.

Своєю чергою в якості остаточного виступає рішення, яке припиняє судове провадження, яким, наприклад, в аспекті господарського судочинства виступають рішення про задоволення або про відмову у задоволенні позову; про закриття провадження

у справі або залишення позову без розгляду; про відмову у видачі судового наказу; про затвердження мирової угоди. Своєю чергою ухвали про зупинення провадження у справі, про призначення експертизи, окрема ухвала тощо, не є остаточними рішеннями, оскільки їх постановлення не завершує розгляд справи.

Також важливо наголосити на тому, що йдеться про «безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом...» [10, ст. 106].

Інакше кажучи, підставою для застосування частини шостої статті 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» виступає порушення суддею строків, встановлених законом щодо розгляду заяви, скарги чи справи. Своєю чергою діяльність судді у межах відповідних строків, незалежно від темпоральних аспектів інтенсивності такої діяльності судді при розгляді справи, тобто періодичності активних слухань і перерв, якщо це не суперечить закону і відбувається у межах строків, визначених для розгляду справи, виключає можливість застосування Вищою радою правосуддя зазначеної частини статті 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя».

Крім того, наведені нормативно-правові положення не дозволяють Вищій раді правосуддя витребувати матеріали судових справ за скаргами на проміжні рішення судді, якщо розгляд справи у цілому не завершено, тобто не прийнято зазначеного вище остаточного рішення по ній, а суддею при цьому дотримуються строки судового провадження.

Відповідні погляди отримали відображення і у деяких рішеннях Вищої ради правосуддя.

У рішенні Першої дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 14 квітня 2021 року № 830/1дп/15-21, зокрема зазначається, що будь-які дії, спрямовані на перевірку наявності в діях судді Левші С. Л. під час розгляду справи № 589/3045/19 ознак дисциплінарного проступку, окрім як безпідставного затягування або невжиття суддею заходів щодо її розгляду протягом строку, встановленого законом, можуть бути розцінені як тиск на суддю та втручання в здійснення правосуддя. Більш

того, це прямо заборонено статтею 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя».

За таких обставин, доводи скарги про допущення суддею під час розгляду справи № 589/3045/19 незаконних дій, які, на думку автора скарги, згідно частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» слугують підставою притягнення судді до дисциплінарної відповідальності в даний час не можуть бути предметом перевірки [34].

Тотожні умовиводи викладені в ухвалі члена Третьої дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя В.І. Говорухи від 06 травня 2021 року № 2436/0/18-21 «Про залишення дисциплінарної скарги Волинської Т. В. на дії судді Приморського районного суду міста Одеси Шенцевої Ольги Петрівни» у якій, зокрема зазначається, що відповідно до даних офіційного вебсайту «Судова влада України», в розділі «Стан розгляду справ», станом на день звернення скаржниці до Вищої ради правосуддя (23 квітня 2021 року) справа № 522/2349/21 не розглянута, знаходиться у провадженні судді Шенцевої О.П. та призначена до розгляду на 7 липня 2021 року.

Оскільки відсутні відомості про те, що розгляд справи закінчено, а отже справа знаходиться в провадженні судді Шенцевої О.П., будь-яка перевірка наявності в її діях ознак дисциплінарного правопорушення, вчиненого під час розгляду цієї справи та висновки щодо наявності підстав притягнення судді до відповідальності, до ухвалення судового рішення у справі, є передчасною.

Будь-які дії спрямовані на перевірку наявності в діях судді Шенцевої О.П., під час розгляду справи № 522/2349/21 ознак дисциплінарного проступку, окрім як безпідставного затягування або невжиття суддями заходів щодо її розгляду протягом строку, встановленого законом можуть бути розцінені як тиск на суддю та втручання в здійснення правосуддя. Більш того, це прямо заборонено статтею 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [35].

Аналізований законодавчий підхід, поширений у практиці правозастосування, у цілому гармоніє з принципами незалежності та безсторонності суду, оскільки передбачає

втручання у діяльність судді до завершення розгляду справи лише у випадку, коли незавершення її розгляду є результатом діяльності судді, що може бути штучною перешкодою для повноцінного здійснення дисциплінарного провадження.

У той же час у інших випадках реалізації Вищою радою правосуддя контрольних функцій відносно судді, зокрема шляхом отримання матеріалів судової справи і пояснень, не допускається. При цьому вважаємо, що це обумовлюється двома обставинами.

Першою виступає виключення здійснення втручання у діяльність судді під час розгляду справи. Адже, сам факт витребування від судді пояснень та копій справи спричиняє вплив на здійснення ним розсуду, оскільки скарга на його діяльність, як правило, подається однією зі сторін спору, що здатне схилити суддю до упередженого ставлення до відповідного учасника процесу.

З іншого боку, розгляд дисциплінарної скарги без залучення у цей процес судді зберігає належні умови для незалежного і безстороннього здійснення правосуддя, адже юридична доля відповідної скарги є невизначеною і зберігається ймовірність у відмові щодо відкриття дисциплінарної справи з підстав, визначених частиною першою статті 45 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [25, ст. 45].

У цьому сенсі отримує підтвердження доктринальна теза про те, що незалежність суду має інструментальну цінність, а не являє собою самоціль [36, с. 41].

Другою обставиною виступає необхідність забезпечення повноти об'єкта аналізу.

Дослідники проблем конфліктології зазначають, що основний напрям конкретного конфліктного процесу можна виділити лише за результатами аналізу конфлікту по його завершенню [4, с. 55].

Своєю чергою, як зазначає Є.А. Таликін у контексті господарської процесуальної форми, ухвали господарського суду представляють собою відображення процесуальної форми поточних результатів розгляду

справи. Посередництвом сукупності ухвал господарського суду отримує втілення система приписів процесуальної форми, що стосується перебігу розгляду справи.

При цьому судові рішення, перебуваючи у діалектичному зв'язку з процедурою розгляду справи, виконує роль підсумкової інтегруючої субстанції, що вбирає в себе у значному вигляді основні положення господарської процесуальної форми, реалізованої судом першої інстанції [37, с. 88–89].

Інакше кажучи, лише після ухвалення судом остаточного рішення по справі формується цілісна картина судового процесу і створюються умови для всебічного аналізу поведінки судді у межах конкретної справи, як суб'єкта здійснення правосуддя.

Б) Недопустимість дисциплінарного переслідування судді за законну реалізацію суддівського розсуду Другим важливим напрямом гармонізації контрольних функцій Вищої ради правосуддя з принципами незалежності та безсторонності суду (судді) виступає недопустимість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за дотримання принципів незалежності та безсторонності при реалізації суддівського розсуду, а також допустиму і певною мірою звичайну практику скасування рішень суду.

Аксіологічні аспекти розсуду судді як природного елемента процесу здійснення правосуддя отримали відображення у багатьох положеннях міжнародних програмних документів країн Європи та світу у зв'язку з чим багато у чому являють собою *acquis communautaire* в аспекті права Європейського Союзу або ж втіленням міжнародних стандартів правосуддя.

Зокрема, Великою хартією вольностей суддів (*Magna Carta of Judges*), ухваленою Консультативною радою європейських суддів 17 листопада 2010 року, встановлюється, що засоби для виправлення суддівських помилок слід передбачити відповідною системою апеляційного оскарження. Виправлення будь-яких інших помилок в адмініструванні правосуддя є виключною відповідальністю держави.

Суддя не може нести будь-яку особисту відповідальність, пов'язану з уповноваженим здійсненням правосуддя, навіть у формі відшкодування державі, окрім випадків умисної неналежної поведінки [38, с. 30].

Також у пункті 25 Рекомендацій київської конференції з питань незалежності судової влади у країнах Східної Європи, південного Кавказу та Центральної Азії зазначається (Київ, 23–25 червня 2010 року), вказується що процедура притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності повинна стосуватися підтверджених випадків порушення правил професійної поведінки, які є значними, неприпустимими та, окрім цього, ганьблять репутацію суддівства. Дисциплінарна відповідальність суддів не може бути наслідком змісту їхніх рішень або вироків, включаючи відмінності у юридичному тлумаченні між судами; наслідком прикладів суддівських помилок чи критики суддів [8, п. 25].

Пунктом 37 Висновку № 18 (2015) Консультативної ради до уваги Комітету міністрів Ради Європи про місце судової влади та її відносини з іншими гілками влади в сучасних демократіях європейських суддів від 16 жовтня 2015 року зазначається, що для того щоб захистити судову незалежність від неналежного тиску, велика увага повинна приділятися врегулюванню питань притягнення суддів до кримінальної, цивільної та дисциплінарної відповідальності. Завдання тлумачення закону, оцінки доказів і фактів, які робить суддя, щоб розглянути справу, не повинні бути підставою для цивільної або дисциплінарної відповідальності судді, крім випадків злочинного, умисного порушення зобов'язань або, можливо, грубої недбалості [38, с. 762].

Значною мірою це питання стало предметом уваги Конституційного Суду України, який у своєму рішенні від 11 березня 2020 року у справі № 1-304/2019(7155/19) за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення

змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII, зокрема зазначив, що врегульовані Законом № 1798 [«Про вищу раду правосуддя»] (розширено мною. – І.Ж.) зі змінами питання дисциплінарного провадження та притягнення судді до дисциплінарної відповідальності мають узгоджуватися з конституційним принципом незалежності суддів (абзац шостий пункту 7.1 мотивувальної частини). Дисциплінарне провадження не повинне передбачати жодних оцінок судових рішень, оскільки такі рішення підлягають апеляційному перегляду, а також повинні існувати фільтри для розгляду безпідставних по суті скарг (абзац сьомий пункту 7.1 мотивувальної частини) [39, п. 7.1].

У зв'язку з цим обґрунтованим є висновок про те, що підставами притягнення судді до дисциплінарної відповідальності не може бути застосування чи незастосування ним тієї чи іншої норми права, згода або незгода із судовим рішенням скаржником або інше розуміння останнім норм матеріального чи процесуального права ніж її розуміння судом, оскільки здійснюючи правосуддя, суддя є незалежним та керується верховенством права (стаття 129 Конституції України) і розглядає справи відповідно до Конституції України, Законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [40].

Оцінка відповідній проблемі також надана Великою Палатою Верховного Суду, яка у своїй постанові від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/243/19, зокрема зазначила, що Вища рада правосуддя не може використовувати скасування судового рішення як підставу для дисциплінарної відповідальності, пеналізації чи для ухвалення рішення з негативними наслідками для особи, оскільки відповідно до абзацу другою частини першої статті 49 Закону № 1402-VIII [«Про судоустрій і статус суддів»] (розширено мною. – І.Ж.) суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком

вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Вища рада правосуддя не є органом державної влади, який може оцінювати законність судового рішення на підставі власного аналізу та розсуду, резюмувати і визнавати його незаконним, протиправним, фактично завідомо неправосудним поза процедурою кримінального чи дисциплінарного провадження.

Велика Палата Верховного Суду розуміє, що судді не повинні бути поза юридичною відповідальністю. Проте відповідальність <...> повинна наставати виключно за умисне (у формі [прямого чи непрямого] умислу чи грубої необережності) винесення незаконних судових рішень. Судді не повинні відповідати за тлумачення на свій розсуд правової норми, що відрізняється від тлумачення цієї норми його колегами, якщо у його рішенні відкрито, в рамках відповідного судочинства, наведена аргументація на його користь, з якою згодом не погодився суд вищого рівня. Основним засобом правового захисту від помилок у судових рішеннях слугує оскарження цих рішень у порядку апеляційного провадження. Скасування не може слугувати єдиною підставою визнання судового рішення незаконним, оскільки скасування не обов'язково означає, що суддя діяв некомпетентно або непрофесійно (абзаци перший – третій пункту 14) [41, п. 14].

Аналогічні положення стосовно піднятої проблеми були сформовані і юридичною доктриною.

З цього приводу Т.І. Пашук, зокрема зазначає, що у межах матеріально-правових умов судової відповідальності, правові норми, що встановлюють дисциплінарну відповідальність судді за юридичну помилку, можуть нести ризик застосування дисциплінарних заходів за допустимий судовий розсуд у процесі прийняття судового рішення. Таке втручання дисциплінарного органу в судову функцію може становити загрозу принципам незалежності суду та поділу влад. У зв'язку з цим вчений визначає необхідність розмежування «звичайної» юридичної помилки та особливої помилки, що становить дисциплінарний проступок.

На переконання вченого, не повинна наступати дисциплінарна відповідальність за добросовісну помилку, у той час як недобросовісна помилка виступає підставою для її застосування. При цьому про недобросовісність помилки свідчать умисна поведінка, а також груба необережність.

Водночас науковець зазначає, що одним із факторів, які впливають на допущення суддями помилок, виступає невизначеність права і наявність неоднакової судової практики, оскільки закономірно, що нечіткість законодавства та відсутність усталеної судової практики розширюють обсяг розсуду судді, а тому звужують сферу дисциплінарного втручання у його діяльність [36, с. 43, 87, 88]. Одним з таких випадків виступає проблема постановлення господарським судом окремої ухвали у разі виникнення у суду припущення про можливу наявність ознак кримінального правопорушення, яка ставала предметом нашого розгляду [Див.: 42].

Наведені вище наукові положення отримують непряме відображення у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». У цьому сенсі слід звернути хоча б поверхневий погляд на таку підставу притягнення судді до дисциплінарної відповідальності як умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків (пунктом 4 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [10, ст. 106].

Це досить серйозне звинувачення судді, яке, однак, передбачає необхідність здійснення надзвичайно ретельного аналізу обставин, викладених у скарзі на суддю, та наявності чітко визначених підстав для застосування дисциплінарного покарання. При цьому скарга, подана на суддю за цим звинуваченням, не є підставою втручання Вищою радою правосуддя у діяльність судді шляхом витребування матеріалів судової справи (їх копій) та пояснень безпосередньо від судді до ухвалення остаточного рішення по справі.

Водночас звертає на себе увагу, що в якості підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності у межах аналізованої ситуації виступає саме «умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею ... порушення прав людини і основоположних свобод ..», що виключає можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за пунктом 4 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у разі ухвалення рішення в умовах, зокрема нечіткості закону або відсутності уставленої судової практики з приводу відповідного питання.

Своєю чергою деталізований погляд на підставу притягнення судді до відповідальності за зазначеним положенням Закону висловлений Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 21 січня 2021 року (провадження № 11-260сап20) у якій Суд, зокрема зазначив, що поставлене Вищою радою правосуддя [Другою дисциплінарною палатою] (розширено мною. – І.Ж.) ОСОБА_1 за провину дисциплінарне правопорушення, передбачене пунктом 4 частини першої статті 106 Закону № 1402-VIII, має не формальний, а матеріальний склад (якщо застосувати аналогію класифікації складів злочинів). Обов'язковими елементами об'єктивної сторони такого проступку є: 1) порушення суддею прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону; 2) істотні негативні наслідки; 3) причинно-наслідковий зв'язок між порушеннями і наслідками.

Істотні негативні наслідки мають полягати не в самому по собі неправильному застосуванні суддею положень закону, якими гарантовані ті чи інші права людини (навіть якщо ця помилка мала місце), а в настанні в результаті цього конкретних фактів чи обставин, які полягають у заподіянні носію права чи іншим особам шкоди (втрата, знищення чи пошкодження майна, інші матеріальні збитки, незаконне позбавлення свободи, витік конфіденційної чи службової інформації, позбавлення чи обмеження у можливостях здійснювати професійну діяльність, шкода життю, здоров'ю, майну, честі, гідності, репутації тощо). Порушення вимог закону, навіть якщо воно допущене, може

бути лише причиною таких фактів і обставин, якщо вони настали, а не становити наслідок саме по собі [43].

З цього слідує, що наявність істотних негативних наслідків є одним з обов'язкових елементів об'єктивної сторони дисциплінарного проступку, визначеного пунктом 4 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Релевантною до цього прикладу є також Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 квітня 2021 року (провадження № 11-253сап20) [44], а також частково релевантною – постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 червня 2019 року у справі № 399/383/15 [45].

При цьому відповідний підхід отримує відображення і у практиці самої Вищої ради правосуддя.

Зокрема, з наведених підстав, у тому числі, урахуваючи висновки, сформовані Великою Палатою Верховного Суду, рішенням Вищої ради правосуддя від 20 лютого 2024 року № 476/0/15-24 було скасовано рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 19 жовтня 2020 року № 2853/2дп/15-20 про притягнення судді Округного адміністративного суду міста Києва Федорчука А.Б. до дисциплінарної відповідальності та закриття дисциплінарного провадження.

Вищою радою правосуддя, зокрема констатовано, що у діях судді Федорчука А.Б., вчинених під час розгляду справи № 640/10411/20, не встановлено складу дисциплінарного проступку, визначеного пунктом 4 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у зв'язку з відсутністю істотних негативних наслідків таких дій [46].

Таким чином, піднята проблема, безумовно, має комплексний і складний характер, проте проведений аналіз дозволяє у цілому констатувати гармонізацію Законом України «Про вищу раду правосуддя» контрольно-наглядових функцій Вищої ради правосуддя, зокрема в частині процесу розгляду дисциплінарної скарги на діяльність судді, із

сучасними принципами правосуддя центральне місце серед яких займає незалежність та безсторонність суду (судді).

У зв'язку з чим слід висловити сподівання, що ідеї, втілені у зазначеному Законі, отримуватимуть системне втілення в умовах повсякденної діяльності колегіального, незалежного конституційного органу державної влади та суддівського врядування.

Висновки

Проведений розгляд дозволяє сформулювати такі висновки.

1. Принципи незалежності та безсторонності суду (судді) являють собою світові стандарти судочинства і виступають основоположними засадами побудови системи правосуддя в Україні.

2. Правосуддя здійснюється судом відповідно до процесуальної форми судочинства, яка являє собою нормативно визначену «дорожню карту» процесу вирішення спору у якій отримують втілення принципи незалежності та безсторонності суду (судді).

3. Принципи незалежності та безсторонності суду (судді) знаходять втілення у межах процесуальної форми судочинства у вигляді позитивної (можливість здійснення суддею розсуду й іншої власної поведінки) та негативної (відсутність зовнішнього втручання у діяльність судді) свободи.

4. Незалежність та безсторонність суду (судді) забезпечується відсутністю зовнішнього (зі сторони державних органів, державних службовців, народних депутатів, громадськості) та внутрішнього (зі сторони судової системи) позапроцесуального впливу на суддю.

5. Комунікація судів вищестоящих і нижчестоящих інстанцій здійснюється у межах процесуальної форми взаємодії, яка виключає позапроцесуальне або самостійно ініційоване судами вищестоящих інстанцій втручання у розгляд справи судом нижчестоящої інстанції, у чому знаходить прояв внутрішньосистемне забезпечення незалежності та безсторонності суду (судді) під час розгляду справи.

6. Вища рада правосуддя одночасно виконує відносно судової системи захисні та контрольні-наглядові функції. При цьому

здійснення контрольних-наглядових функцій, зокрема в частині реалізації дисциплінарного провадження, не передбачає втручання у діяльність судді до моменту ухвалення ним остаточного рішення по справі. Процесуальна форма дисциплінарного провадження, здійснюваного Вищою радою правосуддя, не є частиною процесуальної форми судочинства, здійснюваного судами.

7. Гармонізація контрольних-наглядових функцій Вищої ради правосуддя з принципами незалежності та безсторонності суду (судді) втілюється у забороні витребування Радою матеріалів судової справи (їх копії) чи пояснень судді щодо справ, розгляд яких не закінчено, тобто до винесення остаточного рішення по справі.

8. В якості остаточного рішення по справі, тобто рішення, яке «завершує» її розгляд, виступає рішення, яке припиняє судове провадження, яким, наприклад, в аспекті господарського судочинства виступають рішення про задоволення або про відмову у задоволенні позову; про закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду; про відмову у видачі судового наказу.

9. Заборона витребування Вищою радою правосуддя матеріалів судової справи (їх копії) чи пояснень судді щодо справ, розгляд яких не закінчено, визначається недопустимістю втручання у процес здійснення правосуддя і спрямовується на створення умов для належної реалізації принципів незалежності та безсторонності суду.

10. Виключенням із наведеного вище правила виступає витребування судової справи (їх копії) чи пояснень судді в умовах безпідставного створення суддею обставини, які затягують ухвалення остаточного рішення у справі понад строк, встановлений законом, або безпідставне затягування процесу оформлення остаточного рішення у справі, що визначено частиною шостою статті 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя».

11. Подання учасником судового провадження скарги на дії судді до Вищої ради правосуддя до закінчення судового розгляду справи може свідчити про вплив на суд, у разі,

коли це здійснюється як тиск на суддю з метою, зокрема, перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення.

12. Діяльність судді у межах строків розгляду справи, визначених законом, незалежно від темпоральних аспектів інтенсивності такої діяльності судді при розгляді справи, тобто періодичності активних слухань і перерв, виключає можливість застосування Вищою радою правосуддя частини шостої статті 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя».

13. Не виступає підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності застосування чи незастосування ним тієї чи іншої норми права, згода або незгода із судовим рішенням скаржником або інше розуміння останнім норм матеріального чи процесуального права ніж її розуміння судом.

14. Не підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності за здійснення судового розсуду охопленого принципами незалежності та безсторонності суддя, який, ухвалюючи рішення, здійснив тлумачення на свій розсуд правової норми, що відрізняється від тлумачення цієї норми колегами, якщо у рішенні відкрито, в рамках відповідного судочинства, наведена аргументація, з якою згодом не погодився суд вищого рівня. При цьому нечіткість законодавства та відсутність усталеної судової практики розширюють обсяг розсуду судді при вирішенні конкретного спору.

15. Одне лише скасування рішення суду судом вищестоящої інстанції не є підставою для притягнення судді (суддів), які ухвалили таке рішення, до дисциплінарної відповідальності. Основним засобом правового захисту від помилок у судових рішеннях слугує оскарження цих рішень у порядку апеляційного провадження.

16. Загальною підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності виступає допущення ним у ході розгляду справи недобросовісної помилки, тобто умисна поведінка або поведінка з грубої необережності. Добросовісна помилка, допущення якої не пов'язується з умислом або грубою необережністю, не є підставою для дисциплінарної відповідальності судді.

17. Підставою для притягнення судді до відповідальності за пунктом 4 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків» є допущення недобросовісної помилки, тобто діяльність судді з умислом або з грубої необережності, зокрема в умовах чіткості законодавства та усталеності судової практики.

При цьому умовою притягнення судді до відповідальності за цим нормативно-правовим положенням виступає спричинення помилкою «істотних негативних наслідків» які мають полягати не в самому по собі неправильному застосуванні суддею положень закону, якими гарантовані ті чи інші права людини (навіть якщо ця помилка мала місце), а в настанні в результаті цього конкретних фактів чи обставин, які полягають у заподіянні носію права чи іншим особам шкоди (втрата, знищення чи пошкодження майна, інші матеріальні збитки, незаконне позбавлення свободи, витік конфіденційної чи службової інформації, позбавлення чи обмеження у можливостях здійснювати професійну діяльність, шкода життю, здоров'ю, майну, честі, гідності, репутації тощо).

Список використаних джерел:

Лихолат І. П. Правові конфлікти та правові спори: диференціація понять і особливості їх вживання. Часопис Київ. ун-ту права. 2019. №1. С. 52–55.

Олексюк М. М., Орлов С. Ф. Юридичний конфлікт: суть і місце у сучасній конфліктології. Наук. вісн. львів. держ. ун-ту внутр. справ. 2014. № 2. С. 439–449.

Лаврухін О. В., Кім К. В. Сутність поняття «юридичний конфлікт». Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2018. Вип. 26. С. 61–63.

Брусакова О. В. Динаміка вирішення юридичних конфліктів. Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного: матер. міжнар.

наук.-практ. конф. (Харків, 02 берез. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 54–56.

Балюк І. А. Господарське процесуальне право: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2008. 224 с.

Перунова О. М. Загальна характеристика процесуальної форми цивільного судочинства.

Юрид. наук. електрон. журн.: електрон. наук. фахове вид. 2022. № 5. С. 213–216. (дата звернення: 26.04.2024).

Конституція України: станом на 20.04.2024 р. Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 30. ст. 141 (зі змінами).

Іванюта Н. Функції та методи господарського процесуального права: діалектичний підхід. Підприємництво, госп-во і право. 2016. № 12. С. 95–99.

Perunova O. M., Leontieva L. V. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph.* Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. С. 868–886.

Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VII. Відом. Верхов. Ради України. 2016. № 31. Ст. 545 (із змінами).

Ковальов С. С. Поняття та особливості дисциплінарного провадження: принципи, суб'єкти, стадії. Форум права.: електрон. наук. фахове вид. 2012. № 2. С. 352–357. (дата звернення: 26.04.2024).

Бородін І. Дисциплінарна відповідальність і дисциплінарне провадження. Право України. 2006. № 12. С. 93–97.

Пивовар І. В. Незалежність суддів у контексті сучасних правових реформ. Наук. вісн. міжнар. гуманітарн. ун-ту. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10-1, т. 1. С. 46–48.

Камінська І. Концепція принципу незалежності суддів у праві Європейського Союзу. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy.* 2022. Vol. 1, issue 2. P. 35–47.

Рішення Конституційного Суду України від 03.06.2013 р., справа № 1-2/2013. (дата звернення: 26.04.2024).

Рішення Конституційного Суду України від 27.10.2020 р., справа № 1-24/2020(393/20). (дата звернення: 26.04.2024).

Плакса В. І., Рибалко В. О. Організаційно-правові аспекти діяльності Вищої ради правосуддя: монографія. Київ – Львів: Видавець Вікторія Кунделська, 2023. 244 с.

Городовенко В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. Вісн. Конституційного Суду України. 2021. № 1. С. 81–92.

Сліпенюк В. В. Забезпечення незалежності суддів як одне із завдань Вищої ради правосуддя. Правова держава. 2017. № 27. С. 19–24.

Левенець А. В., Садовська О. М. Практика ЄСПЛ щодо дотримання принципу неупередженості в судовому процесі. Правова держава. 2021. № 41. С. 24–30.

Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р., справа № 1-1/2004. (дата звернення: 27.04.2024).

Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя, прийнята на Першій світовій конференції про незалежність правосуддя (Монреаль, 1983 рік). (дата звернення: 27.04.2024).

Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року: схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року № 2006/23. (дата звернення: 27.04.2024).

Рекомендації CM/Res (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. (дата звернення: 29.04.2024).

Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. Відом. Верхов. Ради України. 2017. № 7-8. Ст. 50 (із змінами).

Бисага Ю. М., Пирого І. С. Повноваження та функціональне призначення Вищої ради правосуддя у сфері забезпечення незалежності судової влади. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 79, ч. 2. С. 432–437.

Демидюк О. Правова природа Вищої ради правосуддя. Юрид. вісн. 2022. № 2. С. 262–270.

Полянський Ю. Є. Незалежність судді – правова і соціальна цінність. Наук. праці Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 80–90.

Боровицький О. А. Конституційно-правові засади діяльності Вищої ради правосуддя:

дис... д-ра філософії за спец. 081 Право. Вінниця, 2020. 247 с.

Постанова Верховного Суду України від 23.03.2011 р., судова справа № 6-1386св10 (дата звернення: 29.04.2024).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.10.2019 р., судова справа № 815/110/16 (дата звернення: 29.04.2024).

Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів (дата звернення: 29.04.2024).

Про внесення змін до рішення Ради суддів України від 08 червня 2017 року № 34: рішення Ради суддів України від 01 березня 2019 року № 13 (дата звернення: 30.04.2024).

Про відмову у відкритті дисциплінарної справи за дисциплінарною скаргою Гавриленка О. Г. стосовно судді Шосткинського міськрайонного суду Сумської області Левші С. Л.: рішення Першої дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 14.04.2021 року № 830/1дп/15-21. URL: (дата звернення: 01.05.2024). Про залишення дисциплінарної скарги

Волинської Т. В. на дії судді Приморського районного суду міста Одеси Шенцевої Ольги Петрівни: ухвала члена Третьої дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя В.І. Говорухи від 06.05.2021 р. № 2436/0/18-21 (дата звернення: 01.05.2024).

Пашук Т.І. Балансування судової незалежності та дисциплінарної відповідальності суддів: міжнародні стандарти й зарубіжна практика. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика: монографія. Львів: БФ «Медицина і право», 2020. 41–134.

Таликін Є. А. Судові акти та господарська процесуальна форма: окремі аспекти співвідношення. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2014. № 29. С. 86–93.

Documents of the Consultative Council of European Judges = Документи Консультативної ради європейських суддів: / упоряд. А. О. Кавакін. 3-тє вид., допов. Київ : Видавничий Дім «Ратіо Дециденді», 2020. 940 с. [Укр., англ.].

Рішення Конституційного Суду України від 11.03.2020 р., справа № 1-304/2019(7155/19) (дата звернення: 02.05.2024).

Суддя-спікер Господарського суду Харківської області розкрив підстави порядку притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. (дата звернення: 03.05.2024).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.11.2019 р., судова справа № 9901/243/19 (дата звернення: 03.05.2024).

Жигалкін І. Окрема ухвала у господарському процесі: «амальгама» проблем на перетині галузей права (дата звернення: 03.05.2024).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.01.2021 р., провадження № 11-260сап20 (дата звернення: 03.05.2024).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.04.2021 р., провадження № 11-253сап20 (дата звернення: 03.05.2024).

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20.06.2019 р., судова справа № 399/383/15 (дата звернення: 03.05.2024).

Проскасування рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 19 жовтня 2020 року № 2853/2дп/15-20 про притягнення судді Окружного адміністративного суду міста Києва Федорчука А.Б. до дисциплінарної відповідальності та закриття дисциплінарного провадження: рішення Вищої ради правосуддя від 20.02.2024 № 476/0/15-24 (дата звернення: 06.05.2024) (*Закон і Бізнес* (https://zib.com.ua/ua/161338-uzgodzhennya_kontrolno-naglyadovih_funkciy_vrp_z_principami_.html), – 2024. – 14.05).

Чиркін А., кандидат юридичних наук PhD, експерт із конституційного права;
 Магера А., заслужений юрист України, екс-заступник голови ЦВК;
 Кириченко Ю., членкиня правління ЦППР, керівниця прєктів з питань конституційного права, співголова Ради Реанімаційного пакету реформ

Висновок експертів Центру політико-правових реформ щодо повноважень Президента України

Минуло 5 років з дня інавгурації, що учергове зумовлює потребу висвітлення конституційно-правових аспектів продовження повноважень глави держави.

Резюме

Україна дала гідну військову відсіч повномасштабній агресії РФ і продовжує боротьбу за незалежність і демократію. Водночас воєнний стан, який триває вже понад два роки, актуалізував конституційно-правові питання функціонування виборних органів влади в умовах обмеження виборчих прав у час війни.

У цьому контексті сучасний розвиток української державності потребує пошуку ідей і надання відповідей на актуальні конституційні виклики.

Сьогодні минає 5 років з дня інавгурації, що учергове зумовлює потребу висвітлення конституційно-правових аспектів продовження повноважень глави держави.

Відповідно до частини першої статті 108 Конституції України Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Під час дії режиму воєнного стану демократичні президентські вибори відповідно до конституційно визначених принципів виборчого права провести неможливо. Окрім того, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» прямо забороняє проводити президентські вибори під час дії воєнного стану.

Якщо згідно з конституційними термінами чергові президентські вибори припадають на час воєнного стану, то такі вибори відтермінуються та проводяться після скасування воєнного стану.

У випадку введення воєнного стану повноваження чинного Президента України

продовжуються до вступу на пост новообраного Президента на перших повоєнних виборах (після скасування воєнного стану). Фактично Президент України зобов'язаний здійснювати всі свої повноваження, окрім конституційних повноважень, які стосуються виборів і референдумів (зокрема, достроково припинити повноваження Парламенту, призначити позачергові парламентські вибори, призначити та проголошувати всеукраїнський референдум).

Глава держави не може передавати свої повноваження іншим особам або органам, проте в разі дострокового припинення його повноважень ці обов'язки в суттєво зменшеному обсязі тимчасово виконує Голова Верховної Ради України – до вступу на пост новообраного після припинення дії воєнного стану Президента України.

Умови й процесуальні аспекти запровадження воєнного стану в закордонних країнах закріплюються на конституційному рівні. У деяких конституціях відповідні положення містяться в окремих спеціальних розділах і мають доволі широку регламентацію.

Чимала кількість конституцій закріплює положення, за якими якщо строк повноважень президента закінчується під час воєнного стану, то він продовжується до закінчення відповідного стану. Водночас подекуди також визначаються строки проведення президентських виборів після закінчення воєнного стану.

Закордонний досвід конституційно-правового регулювання статусу глави держави в умовах екстраординарного / надзвичайного режиму

Глава держави – це посадова особа або спеціальний державний орган, що здійснює верховне представництво держави у

внутрішньополітичному житті країни та у відносинах з іншими державами. Глава держави символізує єдність народу (нації) і держави[1].

Посада глави держави представлена монархами в конституційних монархіях і президентами в республіках. Інститут президентури є однією з найпоширеніших форм глави держави у світі.

Як правило, президент – це одноосібний орган влади, але трапляються випадки, коли функції президента здійснює колегіальна інституція, наприклад Федеральна Рада у Швейцарії, Незалежна Рада в Судані (Sovereignty Council), Президенція в Боснії і Герцеговині.

Термін «президент» походить від латинського слова «praesidens» і дослівно означає «той, хто сидить попереду». Уперше посаду президента як глави держави запровадили у США в 1787 році. У Європі – Франція і Швейцарія у 1848 році.

Закріплення екстраординарних режимів у деяких конституціях закордонних держав

Конституції інших держав закріплюють різні особливі правові режими, об'єднані узагальнюючим терміном «надзвичайні режими» (state of emergency). До прикладу:

– воєнний стан (martial law) (стаття 228 Конституції Польщі; стаття 92 Конституції Румунії; стаття 57 Конституції Болгарії);

– стан війни (state of war) (стаття 40 Конституції Ірландії, стаття 78 Конституції Італії, стаття 43 Конституції Чехії);

– надзвичайний стан (state of emergency) (стаття 134 Конституції Португалії, стаття 28 Конституції Ірландії);

– стан облоги (state of siege) (стаття 36 Конституції Франції, стаття 48 Конституції Греції);

– стан загрози (тривоги) (state of alarm) (стаття 116 Конституції Іспанії);

– стан оборони (state of defense) (стаття 115а Основного Закону ФРН);

– вторгнення (case of invasion) (стаття 29 Конституції Мексики).

Мова йде не про різні правові інститути, а про різні форми надзвичайного / екстраординарного

режиму як загального поняття[2]. При цьому в одній конституції може використовуватися кілька назв для визначення підстав виникнення екстраординарного стану (ФРН, Португалія). Окрім того, режим оборони / облоги / загрози використовується і як аналогія до воєнного режиму (Франція, Греція, Іспанія). Отже, у конституціях інших держав під воєнним станом розуміють одну з підкатегорій надзвичайного / екстраординарного режиму.

Незважаючи на те, що надзвичайні правові режими є заходами виняткового характеру й обмежені в часі, на практиці в деяких країнах їх дія може продовжуватися на роки й навіть десятиліття.

Надзвичайний режим, оголошений у Зімбабве в 1965 році, було знято лише в 1990 році. У Шрі-Ланці надзвичайний режим вводився більше ніж десять разів. Воєнний стан діяв у Пакистані з 1971 до 1978 року, на Філіппінах – з 1972 до 1978 року. Населення Марокко жило в умовах дії надзвичайного стану з 1965 до 1970 року, а населення Чилі – 15 років[3].

На європейському континенті у Франції у 2015–2017 роках діяв надзвичайний стан, запроваджений після терактів у Парижі. Поширення пандемії COVID-19 упродовж 2019–2021 років стало причиною введення режиму надзвичайного стану в більшості країн Європи.

Утім, реалії правового режиму воєнного стану в Україні після 24 лютого 2022 року в контексті функціонування органів публічної влади й подолання викликів, що постали перед конституційними засадами, не мають аналогів у світі.

Відповідно до статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, винятково в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Тобто Конвенція дозволяє відмовитися від зобов'язань гарантувати деякі права людини в

умовах війни. Відповідно ціла низка конституцій закордонних держав у разі надзвичайної ситуації передбачає відтермінування виборів, зокрема шляхом продовження строку повноважень глави держави / президента.

Окремого висвітлення в цій тематиці потребують конституційні норми закордонних країн щодо продовження повноважень глави держави в умовах воєнного стану.

Німеччина (частина перша статті 115h Основного Закону): строк повноважень Федерального президента, який закінчується під час стану оборони, а також виконання його функцій Президентом Бундесрату в разі дострокової вакантності його посади закінчується через дев'ять місяців після припинення дії стану оборони.

Португалія (частина перша статті 128 Конституції): термін повноважень Президента Республіки становить п'ять років і закінчується після вступу на посаду нового обраного президента.

Румунія (частини друга, третя статті 83 Конституції): Президент Румунії виконує свої повноваження до складення присяги новообраним Президентом. Строк повноважень Президента Румунії може бути продовжений органічним законом у разі війни або катастрофи.

Польща (частина сьома статті 228 Конституції): у період введення надзвичайного стану, а також протягом 90 днів після його закінчення... не можуть проводитися загальнонаціональний референдум, вибори до Сейму, Сенату, органів місцевого самоврядування та вибори Президента, а строк повноважень цих органів має бути відповідно продовжений.

Словенія (частина третя статті 103 Конституції): якщо строк повноважень Президента Республіки спливає під час війни або надзвичайного стану, повноваження Президента закінчуються через шість місяців після припинення війни або надзвичайного стану.

Грузія (частина п'ята статті 50 Конституції): якщо дата виборів збігається з режимом надзвичайного або воєнного стану, вибори Президента проводяться протягом 45 днів після скасування цього стану.

Естонія (частина друга статті 131 Конституції): якщо строк повноважень Президента закінчується під час надзвичайного або воєнного стану або протягом трьох місяців після закінчення надзвичайного або воєнного стану, цей строк продовжується. У цих випадках нові вибори призначаються протягом трьох місяців після припинення надзвичайного або воєнного стану.

Литва (стаття 143 Конституції): у випадку проведення чергових виборів під час воєнних дій Сейм або Президент приймають рішення про продовження строку повноважень Сейму, Президента. У таких випадках вибори повинні бути проведені протягом трьох місяців після закінчення війни.

Греція (частина четверта статті 30 Конституції): у випадку війни повноваження Президента продовжуються до закінчення війни.

Сербія (частина друга статті 116 Конституції): якщо строк повноважень Президента Республіки закінчується під час воєнного або надзвичайного стану, він продовжується до закінчення трьох місяців з дня закінчення воєнного або надзвичайного стану.

Туніс (частина четверта статті 75 Конституції): у разі неможливості проведення президентських виборів внаслідок неминучої небезпеки строк президентських повноважень продовжується шляхом ухвалення відповідного закону.

Строк повноважень Президента України

Згідно із частиною першою статті 108 Конституції України Президент України виконує повноваження не до спливу п'ятирічного строку, а до вступу на пост новообраного Президента України. Це підтверджується наявною практикою застосування. Жоден із президентів України не виконував повноваження рівно п'ять років. Понад те, неодноразово фактичний перебіг строку повноважень Президента України перевищував п'ять років.

Так, протягом своєї першої каденції другий Президент України Леонід Кучма виконував повноваження з 19 липня 1994 року до 30 листопада 1999 року, тобто разом 5 років 4 місяці та 11 днів.

Друга каденція президента Леоніда Кучми тривала з 30 листопада 1999 року до 23 січня 2005 року, тобто сумарно 5 років 1 місяць та 23 дні.

Третій Президент України Віктор Ющенко виконував повноваження з 23 січня 2005 року до 25 лютого 2010 року, тобто загалом 5 років 1 місяць та 2 дні.

Завдяки принципу безперервності здійснення Президентом України функцій і повноважень як глави держави та Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, що впливає зі змісту статей 102, 106, частини першої статті 108 Конституції України, під час дії воєнного стану чинний Президент України зберігає свою повноважність після спливу п'ятирічного строку із часу набуття повноважень. Тому Президент України має право і зобов'язаний здійснювати всі повноваження, передбачені частиною першою статті 106 Конституції України, за винятком тих, які неможливо реалізувати з огляду на конституційні особливості правового режиму воєнного стану (зокрема, достроково припиняти повноваження Парламенту, призначати позачергові парламентські вибори, призначати та проголошувати всеукраїнський референдум).

Важливо окремо відзначити, що Конституція України (у частині другій статті 106) забороняє Президенту України передавати свої повноваження іншим особам або органам. Тобто ані тимчасово, ані на постійній основі жодний владний суб'єкт або особа волею Президента України не може виконувати повноваження останнього частково чи в повному обсязі. Інакше це відбуватиметься в неконституційний спосіб, тобто вважатиметься узурпацією державної влади, що заборонено частиною четвертою статті 5 Конституції України.

Водночас з метою запобігання узурпації влади однією особою частина третя статті 103 Конституції України не допускає того, щоб одна особа була Президентом України більше ніж два строки підряд. Однак на сьогодні внаслідок об'єктивної невизначеності, коли завершиться війна і будуть проведені вибори,

одна і та ж сама особа може перебувати на посту Президента України тривалий час. Це своєю чергою створює ризик узурпації влади. За таких обставин Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції мав би здійснити офіційне тлумачення статей 64, 102, 103, 104, 106, 108 Конституції України, віднайшовши необхідний баланс між конституційним принципом безперервності державної влади (з одного боку) та конституційними запобіжниками від узурпації державної влади (з іншого боку).

Як відомо, Володимир Зеленський був обраний Президентом України на чергових виборах 31 березня 2019 року і з моменту складання присяги на урочистому засіданні Верховної Ради України 20 травня 2019 року відповідно до статті 104 Конституції України вступив на пост Президента України та набув повноважень. Того ж дня, 20 травня 2019 року, згідно із частиною першою статті 108 Конституції України припинив виконувати свої повноваження Президент України Петро Порошенко.

Таким чином, 20 травня 2019 року – початок перебігу встановленого частиною другою статті 103 Конституції України п'ятирічного строку повноважень Президента України Володимира Зеленського.

Беручи до уваги частину п'яту статті 103 Конституції України, остання неділя березня п'ятого року повноважень Президента України Володимира Зеленського, тобто 31 березня 2024 року, мала б бути днем голосування на чергових виборах Президента України. Не лише чергові, але й будь-які інші види виборів Президента України, зокрема позачергові та повторні, призначаються Верховною Радою України (пункт 7 частини першої статті 85 Конституції України). Призначення Верховною Радою України чергових виборів Президента України мало б відбутися не пізніше ніж за 100 днів до дня голосування (частина друга статті 78 Виборчого кодексу України[4]), тобто в грудні 2023 року.

Однак указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022[5] (з наступними змінами), затвердженим Законом України від

24 лютого 2022 року № 2102-IX[6], на всій території України у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації введено воєнний стан, що триває і на сьогодні. Відтоді тривалість воєнного стану багато разів продовжувалася, наразі воєнний стан введено до 13 травня 2024 року, проте, цілком імовірно, його буде продовжено через агресивні дії РФ.

Відповідно до частини другої статті 64 Конституції України в умовах дії воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, зокрема й щодо виборчих прав. Водночас у разі потреби встановлення окремих обмежень прав і свобод людини і громадянина цей перелік має міститися безпосередньо як в указі Президента України, так і в законі України (що затверджує указ). У статті 3 указу Президента України № 64/2022 наведено перелік статей Конституції України, що стосуються окремих конституційних прав та свобод людини і громадянина, які можуть обмежуватися під час дії воєнного стану, введеного 24 лютого 2022 року, у якому згадана і стаття 38 (зокрема, право громадян вільно обирати й бути обраними).

У частині першій статті 71 Конституції України викладені п'ять основних (конституційних) принципів виборчого права:

- 1) вільні вибори;
- 2) загальне виборче право;
- 3) рівне виборче право;
- 4) пряме виборче право;
- 5) таємне голосування.

Понад те, Конституція України в частині другій статті 71 додатково акцентує на гарантуванні виборцям права на вільне волевиявлення, хоча право громадянина на вільне волевиявлення разом з правом громадянина на вільне формування своєї волі в розумінні статті 14 Виборчого кодексу України[7] є елементами згаданого вище принципу вільних виборів.

Існують обґрунтовані сумніви відносно коректності визначення певного процесу як виборчого, якщо не можуть бути дотримані конституційні принципи виборчого права. Понад те, Верховний Суд України у Рішенні

від 3 грудня 2004 року[8] констатував, що «порушення принципів виборчого права, передбачених статтями 38, 71, 103 Конституції України... виключає можливість достовірно встановити результати дійсного волевиявлення виборців в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі».

Верховний Суд України в Рішенні від 20 січня 2005 року[9] окремо звернув увагу та встановив, що повторне голосування 26 грудня 2004 року з виборів Президента України відбулося без істотних чи системних порушень засад виборчого процесу (а значить і принципів виборчого права).

На важливості дотримання основних принципів виборчого права акцентував також Вищий адміністративний суд України в постанові від 25 квітня 2006 року[10] за підсумком розгляду адміністративного позову щодо результатів виборів народних депутатів України 2006 року.

Цілком очевидно, що під час дії воєнного стану неможливо гарантувати дотримання конституційних (основних) принципів виборчого права.

Зокрема, принцип загального виборчого права, серед іншого, передбачає, що всі без винятку виборці мають право та реальну можливість брати участь у виборах. Не може існувати конституційних обмежень, за допомогою яких обґрунтовується неможливість участі в президентських виборах певних умовних категорій виборців, у тому числі задіяних у відсічі збройної агресії російської федерації та на виконання наказів військового командування військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань, а також громадян, які перебувають у місцях позбавлення волі, громадян, які з різних причин вимушено проживають чи перебувають за кордоном або на окупованих територіях. Під час дії воєнного стану обмежуються права кожного на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, що своєю чергою послаблює гарантії участі у виборах усіх виборців. Під час дії воєнного стану обмеження конституційного права кожного громадянина на ознайомлення в органах державної влади,

установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею, призведе до порушення гарантій прав виборців на ознайомлення зі списками виборців на виборчих дільницях та інформацією про себе (виборця) в органах ведення Державного реєстру виборців. Це своєю чергою не сприятиме якісному уточненню списків виборців та потягне за собою неможливість реалізації активного виборчого права для значної кількості громадян. Таким чином, в умовах дії воєнного стану неможливо гарантувати право голосу всім без винятку виборцям, що буде порушенням статей 70, 71 Конституції України, тобто очевидним порушенням принципу загального виборчого права.

За конституційним принципом рівного виборчого права всім виборцям мають бути створені рівні умови для реалізації як активного, так і пасивного виборчого права. Проте в разі обмеження під час дії воєнного стану конституційного права на свободу думки і слова кандидати від провладної та опозиційних політичних партій опиняться в нерівноправних умовах, зокрема через нерівні можливості доступу до засобів масової інформації як для інформаційного забезпечення виборчого процесу, так і з метою ведення передвиборної агітації. Це буде порушенням статті 71 Конституції України в частині принципу рівного виборчого права.

Конституційний принцип вільних виборів є несумісним з обмеженням під час дії воєнного стану конституційного права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації. Під час дії воєнного стану обмеження конституційних гарантій громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, зокрема засобами електронної пошти і електронних соціальних мереж та інших електронних ресурсів, безпосередньо вплине на можливість виборців, кандидатів, інших суб'єктів виборчого процесу вільно і безперешкодно обговорювати політичні, ділові та особисті якості кандидатів на виборах, вести агітацію за або проти кандидатів та політичних

партій. Обмеження конституційних гарантій кожного щодо недоторканності житла чи іншого володіння особи, а також вільно реалізовувати право власності та право вільно здійснювати підприємницьку діяльність потягне за собою створення перешкод для виготовлення друкованих матеріалів передвиборної агітації, сувенірних значків, емблем, логотипів політичних партій і кандидатів. Це призведе до порушення принципу вільних виборів, зафіксованого у статті 71 Конституції України.

Отже, режим воєнного стану несумісний з дотриманням конституційних принципів виборчого права, що своєю чергою є невід'ємною складовою засад виборчого процесу.

Зазначені в статтях 70 і 71 Конституції України принципи виборчого права – спільні для всіх без винятку типів виборів в Україні, відповідно й для президентських виборів. З огляду на неможливість дотриматися конституційних принципів виборчого права президентські вибори відповідно до Конституції неможливо провести під час дії режиму воєнного стану. Окрім того, абзац четвертий частини першої статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»[11] забороняє проводити вибори, зокрема й президентські.

Особливості здійснення повноважень Президента України під час воєнного стану

Вбачається, що під час дії воєнного стану, у тому числі після спливу п'ятирічного строку повноважень, Президент України за частиною першою статті 106 Конституції України не може:

1) призначати всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України (пункт 6, а також частина перша статті 72, стаття 156, частина друга статті 157);

2) проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою (пункт 6, а також частина друга статті 72);

3) припиняти повноваження Верховної Ради України (пункт 8, а також частина друга статті 77, частини друга, третя статті 90);

4) призначати позачергові вибори до Верховної Ради України (пункт 7, а також частина друга статті 77).

Це зумовлено тим, що під час воєнного стану прямо заборонено вносити зміни до Конституції України (частина друга статті 157 Конституції України, абзац другий частини першої статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Окрім того, конституційне право громадянина обирати й бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, брати участь у референдумі, передбачене частиною першою статті 38 Конституції України, не є «захищеним» під час воєнного стану, бо не згадується в частині другій статті 64 Конституції України та забороняється під час воєнного стану (абзаци четвертий і п'ятий частини першої статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Передумовою призначення позачергових виборів народних депутатів України є дострокове припинення повноважень Верховної Ради України за наявності хоча б однієї з конституційних підстав. Однак навіть якщо виникнуть відразу всі три підстави, передбачені частиною другою статті 90 Конституції України, дострокове припинення повноважень парламенту буде позбавлене правового сенсу, оскільки його наслідком не стане призначення позачергових виборів народних депутатів України, а Верховна Рада України поточного скликання продовжуватиме виконувати свої повноваження до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного стану (частина 4 статті 83 Конституції України).

Дострокове припинення повноважень Президента України

Відзначимо, що відповідно до статті 112 Конституції України в разі дострокового припинення повноважень Президента України виконання обов'язків Президента України на період до обрання та вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Водночас Конституція України не покладає на парламент обов'язку ухвалення єдиного правового акта щодо двох правових фактів – дострокового припинення повноважень Президента України (у необхідних

випадках за статтями 110, 111 Конституції України) та призначення позачергових виборів Президента України. Окрім того, Конституція України не визначає конкретного граничного календарного строку чи граничного календарного терміну для тимчасового виконання Головою Верховної Ради України обов'язків Президента України. Усе вищенаведене вказує на правову невизначеність щодо строків (термінів) виконання Головою Верховної Ради України обов'язків Президента України. Оскільки проводити вибори під час дії воєнного стану та передбачити проведення виборів після його припинення або скасування з об'єктивних обставин неможливо, така правова невизначеність цілком закономірна.

Згідно зі статтею 112 Конституції України протягом періоду виконання обов'язків Президента України Голова Верховної Ради України не може виконувати такі президентські повноваження:

- 1) звертатися з посланнями до народу та з посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 2) призначати всеукраїнський референдум, проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- 3) припиняти повноваження Верховної Ради України;
- 4) призначати позачергові вибори до Верховної Ради України;
- 5) вносити до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;
- 6) призначати на посаду та звільняти з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора;
- 7) призначати на посади та звільняти з посад половину складу Ради Національного банку України;
- 8) призначати на посади та звільняти з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- 9) призначати на посади третину складу Конституційного Суду України;
- 10) присвоювати вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

11) нагороджувати державними нагородами; встановлювати президентські відзнаки та нагороджувати ними;

12) здійснювати помилування;

13) створювати у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

Отже, Конституція України суттєво обмежує виконання повноважень Президента Головою Верховної Ради України. Очевидно, що в сьогоденних обставинах довготривалої повномасштабної збройної агресії РФ Україна стикнеться з проблемами державного управління в разі відсутності Президента України. Відповідно чинний Президент юридично згідно зі статтею 108 Конституції України не лише має право продовжувати свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента на першій повоєнних виборах, а й політично зобов'язаний перед Українським народом виконувати свої повноваження.

У разі відсутності Голови Верховної Ради України Конституція України не передбачає передання виконання обов'язків Президента, наприклад, Першому заступникові Голови Верховної Ради України чи Прем'єр-міністру України. Проте для обрання Голови Верховної Ради України не потрібні національні вибори, проведення яких заборонено під час воєнного стану, тому що парламент самостійно обирає свого Голову.

[1] Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 1.

[2] Гринчак А. А., Гринчак С. В. Особливості функціонування вищих державних органів в умовах надзвичайного (воєнного) стану в європейських країнах: конституційно-правове регулювання. Проблеми законності. ISSUE № 158. 2022. С. 6–28.

[3] Кузніченко, Сергій Олександрович. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : моногр. / С. О. Кузніченко. Вид. 2-ге. Одеса : ОДУВС, 2011. С. 3.

[4] Відомості Верховної Ради України, 2020 р., № № 7, 8, 9, ст. 48.

[5] Офіційний вісник України, 2022 р., № 46, ст. 2497.

[6] Газета «Голос України», № 37 від 24 лютого 2022 року.

[7] Відомості Верховної Ради України, 2020 р., № № 7, 8, 9, ст. 48.

[8] Журнал «Вибори та демократія», 2004 р., № 2.

[9] Журнал «Вибори та демократія», 2005 р., № 1(3).

[10] Вісник Центральної виборчої комісії, 2006 р., № 2(4).

[11] Відомості Верховної Ради України, 2015 р., № 28, ст. 250 (*ЦППР (https://pravo.org.ua/vysnovok-ekspertiv-tsentru-polityko-pravovyh-reform-shhodo-povnovazhen-prezydenta-ukrayiny).* – 2024. – 20.05).

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-12>

В. Кучер

ПРАВА ЛЮДИНИ: ВТРУЧАННЯ У СФЕРУ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дотримання права на приватність осіб під час воєнного стану є складною проблемою, оскільки військова агресія російської федерації

потребує від держави здійснювати непопулярні заходи, які обмежують окремі права громадян для забезпечення безпеки та ефективності оборонних дій. Однак це не означає, що право на приватність повинно повністю ігноруватися. Втручання у сферу приватного життя особи без її згоди можливе лише тоді, коли це відбувається

відповідно до вимог законодавства України та міжнарод-них правових норм; тільки в такому обсязі, в якому обмежувальні заходи будуть розмірними до переслідува-ної мети відповідно до принципу пропорційності. Відомості про фізичну особу (персональні дані) є чутливою інформацією, а особливо в умовах воєнного стану. В Україні більшу увагу потрібно приділити інформаційній безпеці та системі захисту персональних даних, приведення її у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Для забезпечення інформаційної, а як наслідок – національної безпеки України, потрібно забезпечити захист важливих елементів персональних даних осіб шляхом створення міжгалузевої багатофункціональної інформаційної інфраструктури держави. Потребує вдосконалення рівень координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслід-ків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань; вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері. Як наслідок, необхідно удосконалювати форми організації, взаємодії, координації діяльності органів державної влади у напрямку забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками в умовах воєнного стану.

Кучер В. (2024). Права людини: втручання у сферу приватного життя в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. №1. С.92-100. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/845/825>

УДК 343.162

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-16>

О. Мельник

В. Рибалко

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ПОДАННЯ ПРО НАДАННЯ ЗГОДИ НА ЗАТРИМАННЯ СУДДІ, УТРИМАННЯ ЙОГО ПІД ВАРТОЮ ЧИ АРЕШТОМ

У статті стверджується, що розгляд спорів за позовами про оскарження рішень Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом або про відмову у його задоволенні перебуває поза межами адміністративної юрис-дикції адміністративних судів. Оцінку таким рішенням мають надавати суди апеляційних інстанцій під час перегляду рішень слідчих суддів, ухвалених за результатами вирішення клопотань прокурорів і слідчих про застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Обґрунтовано позицію про те, що не усі рішення Вищої ради правосуддя можна оскаржити в порядку адміністративного судочинства до Верховного Суду як суду першої інстанції. Таке оскарження в окремих випадках (зокрема, що стосується оскар-ження рішень Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом) призведе до порушення правил юрисдикції. Запропоновано внести зміни до статті 61 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», виклавши її у такій редакції:»Стаття 61. Оскарження рішення Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом. Рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні подання можуть бути оскаржені в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, як складова частина скарги на від-повідну ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу. В адміністративному порядку такі рішення Вищої ради правосуддя оскарженню не підлягають».

Мельник О., Рибалко В. (2023). Оскарження рішень Вищої Ради Правосуддя за результатами розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. №4. С.136-143. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/816/798>

УДК 347.962.233

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-2-14>

М. Долинська

А. Дутко

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИМОГ ДО КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ: УКРАЇНА, ПОЛЬЩА ТА КРАЇНИ ЄС

У статті аналізуються кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду судді в Україні, Польщі та країнах ЄС, які є системою вимог та умов допуску до зайняття посади судді та своєрідним гарантом якісного правосуддя, високого морального та професійного рівня носіїв судової влади. Автори відзначають, що зазвичай система загальних вимог до кандидатів на посаду судді в різних державах представлена критеріями громадянства, вищої юридичної освіти, мінімальними чи максимальними вимогами щодо віку, практичним досвідом роботи, високими діловими та професійними якостями. Система спеціальних вимог різниться аспектами спеціалізованої судової підготовки чи проходженням необхідного стажування. У статті аналізується міжнародний досвід для запозичення кращих законодавчих практик та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання вимог до кандидата на посаду судді у вітчизняному законодавстві. Автори порівнюють кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду судді у судах загальної юрисдикції України та Польщі, в апеляційних судах двох держав, у Верховних Судах як України, так і Польщі. У статті автори роблять висновок, що на сьогодні необхідно

вдосконалити систему добору суддівських кадрів в Україні. Розробляючи подальший хід судової реформи в Україні, необхідно розглядати судову владу та судову систему як невід'ємну частину державної влади, що залежить від структурних та функціональних змін у державному механізмі, на пряму розвитку держави. Автори вважають, що на етапі призначення судді на посаду слід посилити систему та механізми дослідження інформації про кандидата на посаду судді з погляду доброчесності та інших якостей і перегляд вимог щодо віку та професійного стажу для кандидатів на посаду судді.

Долинська М., Дутко А. (2023). Порівняльний аналіз вимог до кандидатів на посаду судді: Україна, Польща та країни ЄС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. №2. С.102-109. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/582/575>

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-8>

О. Барабаш

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРАВОСУДДЯ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ Е-СУД: ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ

У статті проаналізовано нормативно-правові акти, що регламентують цифровізацію судової системи. Розглянуто основні елементи цифрового правосуддя, що використовуються в сучасній Україні. Розкрито підходи до можливості використання штучного інтелекту у вітчизняній судовій системі. Акцентовано на терміні «цифровізація правосуддя», зокрема в контексті переміщення більшості комунікацій у цифрове середовище, а також на основі огляду систем, що забезпечують сьогодні судовий процес. Окрім того, у статті порушено питання про важливість та необхідність впровадження цифрових технологій при здійсненні правосуддя і те, які проблеми треба подолати під час цифровізації

та інформатизації пра-восуддя. Розглянуто переваги й недоліки електронних технологій, а також те, з якими бар'єрами можуть зіткнутися судді під час цифровізації суду, які заходи доведеться вжити, щоб впровадити сучасні тех-нології під час цифровізації правосуддя. Виокремлено проблеми, без розв'язання яких електронне право-суддя не зможе розвиватись, а саме: відставання програмної складової від сучасних стандартів; недо-статність технічного забезпечення, особливо у віддалених регіонах; відсутність загального інтерфейсу та стандартів обміну даними; відмова від документальної форми подання інформації як від основної для юридично значущої інформації; ігнорування особливостей цифрового середовища. Відтак запропоновано варіанти розв'язання цих проблем. Наголошено, що цифровізація спрямована на створення системи комунікації між учасниками судового процесу. Ідея електронного судочинства стала можливою завдяки вико-ристанню ІТ-технологій у правосудді. Зроблено висновок, що електронне правосуддя як позитивна перспек-тива, наразі здатна створити ефективний спосіб комунікації, а саме передачу інформації через мережу Інтернет: подання позовних заяв, клопотань, скарг, проведення засідань що, безумовно, є позитивним для реалізації основних цілей правосуддя, здатних значно спростити, прискорити та мінімізувати витрати учасників судового процесу на відвідування судових установ. Така система значно спрощує і прискорює їх діяльність, роблячи роботу суду продуктивнішою.

Барабаш О. (2023). Цифровізація правосуддя у контексті впровадження системи е-суд: виклики та завдання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. №1. С.57-66. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/564/558>

DOI: 10.21564/2414-990X.164.289266

М. Наджіа

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРАВОВІ СИСТЕМИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Активне впровадження штучного інтелекту в правові системи спричинило зміну парадигми в правовому ландшафті, відкриваючи складну взаємодію викликів та можливостей для юридичної професії і правосуддя. Це комплексне дослідження показує багатогранний вплив штучного інтелекту на правові системи, зосереджу-ючись на його трансформаційному потенціалі та наслідках. Шляхом широкого аналізу інтеграції технологій штучного інтелекту, включаючи обробку природної мови, машинне навчання та прогнозування аналітики, ця наукова розвідка підкрес-лює глибокі поліпшення в правовому дослідженні, процесах прийняття рішень та управлінні справами, підкреслюючи небачену ефективність та доступність, яку штучний інтелект пропонує у правовій сфері. Крім того, дослідження критично аналізує етичні та суспільні виклики, що випливають з інтеграції штучного інте-лекту, зокрема питання, пов'язані з конфіденційністю даних, алгоритмічним упередженням та обліковістю штучного інтелекту – орієнтованих правових рішень. Шляхом ретельного вивчення наявних регуляторних рамок, які регулюють впрова-дження штучного інтелекту, дослідження підкреслює необхідність відповідальної та етичної інтеграції штучного інтелекту, пропагуючи прозорість, справедливість та справедливу практику в юридичній професії. Висновки сприяють нинішній дискусії про етичні наслідки та ефективне управління інтеграцією штучного інтелекту в правові системи, надаючи цінні уявлення та рекомендації зацікавленим сторонам і законодавцям, як керувати складнощами та забезпечити відповідальне впрова-дження штучного інтелекту в межах правової сфери.

Наджіа М. (2024). Вплив штучного інтелекту на правові системи: виклики та можливості. *Проблеми законності*. Вип. 164. С.286-303. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/289266/293702>

УДК 342.722(477)
DOI 10.37566/2707-6849-2023-3(44)-5

К. Катеринчук,
О. Коломоєць

РІВНІСТЬ І НЕДИСКРИМІНАЦІЯ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ

Шлях України як правової демократичної держави до європейського простору визначає основоположні напрями її діяльності, фундаментальні цінності – права та свободи людини. Саме тому на законодавчому рівні здійснюється їх закріплення, враховуючи положення міжнародних договорів у цій сфері.

Нині в Україні законодавчо визначені права людини, у тому числі на правову рівність і захист від дискримінації. Саме тому актуальними залишаються питання гарантій рівного ставлення до людини (конституційний принцип рівності) незалежно від їх національності, статі, расової, гендерної належності чи етнічного походження, релігії або вірувань, фізичних вад, віку чи інших ознак. Однак у Конституції України й досі не закріплено принцип недискримінації, відсутній ефективний механізм, що забезпечував би реалізацію цього принципу.

Катеринчук К., Коломоєць О. (2023). Рівність і недискримінація: окремі питання реалізації. *Слово національної школи суддів України*. № 3 (44). С.53-63. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2023_3_44/NSJ_03_23.pdf.

УДК: 342.95
DOI 10.37566/2707-6849-2023-2(43)-2

Я. Берназюк

АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД: КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС, ЗАВДАННЯ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

У статті розкривається конституційно-правовий статус адміністративного суду в системі судоустрою України. Визначено місце і завдання адміністративного суду в системі судоустрою України. Окреслено мету діяльності адміністративного суду; з'ясовано особливості та переваги адміністративного судочинства порівняно з господарським та цивільним процесом; визначено правову природу взаємопов'язаності адміністративних судів і Конституційного Суду України.

Берназюк Я. (2023). Адміністративний суд: конституційний статус, завдання та місце в системі судоустрою України. *Слово національної школи суддів України*. № 2 (43). С.28-46. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2023/2-43-2023/32-2023/834-administrativnij-sud-konstitutsijnij-status-zavdannya-ta-mistse-v-sistemi-sudoustroyu-ukrajini>

УДК 340.1; 342.5
DOI 10.37566/2707-6849-2023-2(43)-6

Н. Камінська,
А. Джуська

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ: АКЦЕНТИ СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ, ПРАКТИКИ КСУ І ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Виокремлено критерії гідного життя, складові права людини на достатній життєвий рівень, гарантованого ст. 48 Конституції України й іншими актами, міжнародними стандартами, а також інституційну основу його забезпечення. Аналіз практики Конституційного Суду України підкреслює актуальні аспекти його складових, дієвості, конституційності. Аргументована необхідність покращення добробуту населення шляхом підвищення прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати в Україні, подолання бідності, особливо серед людей похилого віку. Необхідна системна й ефективна

реалізація державної антикорупційної і податкової, гуманітарної політики, успішність проведення яких є вимогами для вступу України до ЄС, зумовлюючи модернізацію законодавства, правозастосування, з врахуванням зарубіжного досвіду (Німеччини, Бельгії та ін.), стратегій і результатів реформ у даній сфері.

Камінська Н., Джуська А. (2023). Забезпечення права людини на достатній життєвий рівень: акценти сучасного правового регулювання, практики КСУ і перспективи удосконалення. *Слово національної школи суддів України*. № 2 (43). С.94-114. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2023/2-43-2023/32-2023/836-zabezpechennya-prava-lyudini-na-dostatnij-zhittevij-riven-aktsenti-suchasnogo-pravovogo-regulyuvannya-praktiki-ksu-i-perspektivi-udoskonalennya>

UDC 340; 341

DOI: 10.32518/sals1.2024.116

**О. Балинська,
І. Євхутич,
І. Серкевич,
І. Здреник,
Р. Андрусин**

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ВПЛИВОМ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Права людини вийшли за межі взаємовідносин особистості з державою, перетворилися на конструктивний елемент державно-правових систем та сприяють інтеграції суспільних і правових відносин, що призводить до виникнення раніше не відомих прав людини. Тому необхідно розвинути юридичне уявлення про них з урахуванням сучасних реалій. Метою дослідження є опис та змістовна характеристика новітніх прав людини в рамках загальної теорії права і держави. Методологічною основою дослідження стали цивілізаційний

та соціально-філософський підходи, в межах яких використано методи аналізу, синтезу та моделювання. Сутність виділення поколінь прав людини зводиться до послідовного усвідомлення та розрішення проблем правового статусу людини у дійсності, що змінюється. Суспільні відносини, що ускладнюються з історичним розвитком, будуть обумовлювати нові проблеми у сфері правового статусу особи. Звертається увага на тісний зв'язок прав людини зі сферою охорони здоров'я, що виник внаслідок наукових і технологічних досягнень у біології та медицині, йдеться про права на штучне запліднення, евтаназію, трансплантацію органів, клонування та зміну статі. Проаналізовано вплив на фундаментальні права людини через цифровізацію права. Уявлення про універсальність прав людини гармонійно взаємодіє зі всезагальністю цифрових технологій, тому в епоху цифровізації зміст прав людини та пов'язаних з ними цінностей не змінюється, і саме права людини можуть стати уніфікуючою цільовою перспективою при визначенні ставлення до нових технологій. Моделюються основні тенденції розвитку прав людини в умовах глобалізації, до яких належить універсалізація та уніфікація прав людини, ускладнення механізмів забезпечення прав людини на міжнародному рівні, посилення значення судового права щодо захисту прав людини на наднаціональному рівні. Акцентовано на залежності глобалізаційних процесів від перетворень національних правових систем в умовах війни. Практичне значення роботи полягає у можливості врахування тенденцій розвитку прав людини в умовах глобалізації в окремих темах навчальних курсів з теорії держави та права, філософії права та для розробки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Balynska, O., Yevkhutych, I.M., Serkevych, I.R., Zdrenyk, I., & Andrusyshyn, R. (2024). Transformation of the content of human rights under the influence of globalisation. *Social and Legal Studios*, №7(1), P.116-123. URL: <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.116>

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

№ 5 (120) 2024

(01 травня - 31 травня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів
Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»
Ідентифікатор медіа R30-01101

Комп'ютерна верстка:
Н. Крапіва

Підп. до друку 31.05.2024.
Формат 60x90/8. Обл.-вид. арк. 8,13.
Наклад 21 пр.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3
siaz2014@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 7871 від 28.06.2023 р.